

Marion van San
Stijn Sieckelink
Micha de Winter

Idealen op drift

Een pedagogische kijk op radicaliserende jongeren

BOOM | LEMMA

FORUM
INSTITUUT VOOR
MULTICULTURELE
VRAAGSTUKKEN

Idealen op drift

IDEALEN OP DRIFT

EEN PEDAGOGISCHE KIJK OP RADICALISERENDE JONGEREN

MARION VAN SAN
STIJN SIECKELINCK
MICHA DE WINTER

Boom Lemma uitgevers
Den Haag
2010

FORUM is een onafhankelijk kennisinstituut op het terrein van multiculturele vraagstukken vanuit het perspectief van de democratische rechtsstaat, sociale cohesie en gedeeld burgerschap. FORUM vergaart kennis op het brede terrein van integratie, stelt deze beschikbaar en zet de kennis om in praktisch toepasbare methoden en producten.

Omslagontwerp: Primo!Studio, Delft

Opmaak binnenwerk: Textcetera, Den Haag

© 2010 M. van San, S. Sieckelink & M. de Winter / Boom Lemma uitgevers

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden veelevoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het opmaken van reprografische veelevoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (art. 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this may be reproduced in any form, by print, photoprint, microfilm or any other means without written permission from the publisher.

ISBN 978-90-5931-560-0

NUR 741 en 847

www.boomlemmauitgevers.nl

IDEALEN EN PERSPECTIEFWISSELING

Het thema radicalisering heeft al meer dan zeven jaar de aandacht van FORUM. Het heeft geleid tot meerjarige programma's om radicalisering onder jongeren te voorkomen, te bestrijden en, waar mogelijk, processen van deradicalisering op gang te brengen. In januari 2009 heeft FORUM bovendien het initiatief genomen tot de instelling van de bijzondere FORUM Frank Buijs Leerstoel inzake radicalisme Studies aan de Universiteit van Amsterdam, om ook vanuit wetenschappelijke hoek tot impulsen te komen bij de detectie en analyse van radicaliseringsvraagstukken.

Op basis van eigen onderzoeken en onderzoeken van derden hebben we kunnen concluderen dat er bij radicalisering van jongeren in het algemeen en van migrantenjongeren in het bijzonder sprake is van grote opvoedingsonzekerheid in gezinnen. De eisen die aan jongeren en gezinnen in een complexe, snel veranderende sociale omgeving worden gesteld, zijn hoog. Dat leidt tot reacties bij ouders en gezinnen die niet altijd een even adequate respons vormen. Daarbij blijven vragen om hulp en opvoedingsondersteuning bij professionals achterwege, terwijl de eigen familiale en sociale netwerken ook geen ondersteunende rol kunnen spelen. Ouders die in deze context met schijnbaar onhandelbare kinderen te maken krijgen, lopen het gevaar zich in een sociaal isolement te begeven. Jongeren zelf zoeken vooral het gezelschap van peers met wie ze opvattingen over de samenleving die hen niet voldoende accepteert, onvoldoende kansen biedt of juist (in hun visie) onrechtvaardig is, gaan delen. Het leidt tot breuklijnen in de opvoeding en begeleiding van jongeren voor wie het enige perspectief nog lijkt te zijn de samenleving radicaal te verwerpen, als

het moet met de bereidheid tot geweld. Als FORUM hebben we meer dan eens bij de overheid en bij sociale en educatieve instellingen om geconcentreerde aandacht en begeleiding gevraagd voor deze groepen jongeren die tussen het wal van de tekortschietende opvoeding en het schip van hoge verwachtingen over hun toekomst terecht dreigen te komen of feitelijk reeds zijn gekomen.

Van sommige jongeren kan worden gezegd dat zij zowel hoge verwachtingen hebben van hun kansen en toekomst in de samenleving, zeker als zij goed geschoold zijn, als ook een groot gevoel van eigenwaarde, mede gebaseerd op hun persoonlijke biografie en hun blik op de wereld. Al gauw echter kunnen trots en zelfrespect gekwetst worden, en in het verlengde daarvan hun identiteit en eigenwaarde, zeker als zij zich achtergesteld of uitgesloten voelen. Zij worden in hun verwachtingen teleurgesteld, zij voelen zich gekwetst en gefrustreerd. Omdat familie, sociale netwerken en *peer groups* vanwege een fragiele verworteling in de samenleving vaak nog onvoldoende opvang kunnen bieden voor deze teleurstellingen en gevoelens, kan een proces van zelfisolering op gang komen. De hang naar rigide opvattingen of bepaalde idealen biedt dan voor sommigen van hen een bijzondere mogelijkheid om een eigen identiteit te vormen, waar ze trots op willen zijn en die zij bovendien uit willen dragen. Zij worden bijvoorbeeld *'born again Muslims'* of streven een andere vorm van zuiverheid na. Een proces van vervreemding en radicalisering komt op gang, waar familieleden, oude sociale netwerken en voormalige *peer group*-leden geen zicht en controle meer over hebben.

In het proces van opgroeien zoeken jongeren met vallen en opstaan hun eigen weg. Daarbij spelen politieke, maatschappelijke en pedagogische vraagstukken een rol van betekenis. Wat heeft invloed op jongeren? En in welke mate?

Veel inzicht in dit specifieke opvoedingsvraagstuk van hoe om te gaan met radicaliteit bij jongeren is er niet, te meer omdat in het laatste decennium de nadruk bij radicaliteit vooral is komen te liggen op het veiligheidsaspect: hoe kunnen we de samenleving beschermen

tegen radicalen? Gegeven het feit dat er jongeren zijn die ontvankelijk zijn voor radicale ideeën, was de vraag niet: waarom kiest een jongere voor radicaliteit en wat is onze reactie daarop als ouders, onderwijs, professionals? Bij de radicaliteit van welke aard dan ook van jongeren was er vaak veel aandacht voor de effectiviteit van het voorkomen en het bestrijden ervan. Nauwelijks werd gekozen voor een pedagogische benadering, terwijl die ons nu juist het broodnodige inzicht zou kunnen verschaffen in de gewetensnoden en identiteitsconflicten waarmee radicaliserende jongeren en hun omgeving – hun ouders, familieleden, de school, professionals in het welzijnswerk – worstelen.

Vanuit het besef dat betere inzichten – zo niet het opvullen van een grote kennisleemte – een pedagogische benadering voor een goede begeleiding van radicaliserende jongeren opleveren, heeft FORUM het initiatief genomen voor het onderhavige onderzoek, uitgevoerd door prof. Micha de Winter, prof. Marion van San en dr. Stijn Sieckelink. De resultaten van het onderzoek geven kernachtig aan dat radicalisering ook gezien kan worden als een proces waarin door jongeren oprecht gekoesterde idealen op drift raken.

Het onderzoek breekt een lans voor een pedagogische benadering als een kans om de handelingsverlegenheid van ouders, school en professionals te overwinnen bij het werkelijk in contact komen met radicaliserende jongeren. Ouders en opvoeders hebben een taak als het gaat om het stimuleren van de ontwikkeling van idealen van jongeren en de begeleiding van die ontwikkeling in een constructieve richting. FORUM ziet het als een uitdaging om deze boodschap verder uit te dragen vanuit het besef dat de psychische ontwikkeling van jongeren niet als een veiligheidskwestie benaderd moet worden, maar vooral als een kwestie van pedagogische begeleiding. We hopen dat dit unieke pilot-onderzoek, onder het besef van allerlei beperkingen, leidt tot een vervolg. Een vervolg waarin we een bescheiden ideaal aanhangen: het opvullen van het kennishiaat in het belang van jongeren.

Sadik Harchaoui

Voorzitter Raad van Bestuur FORUM

INHOUD

1	INLEIDING	11
2	ONDERZOEKSVRAGEN EN METHODOLOGIE	15
3	LITERATUURONDERZOEK	21
	3.1 Huidige stand van zaken in het radicaliseringsonderzoek	21
	3.2 Theoretisch kader voor deze studie	27
4	VIJF CASUSSEN	33
	4.1 Casus 1: Dylan – ‘Een vurig bewonderaar van Adolf Hitler’	33
	4.2 Casus 2: Rachid – ‘Gerekruiteerd door Sacha de Boer’	44
	4.3 Casus 3: Joost – ‘Ik heb duidelijk gewoon lak aan de wet en de politie’	53
	4.4 Casus 4: André – ‘Radicaal met een knuffelbeer’	61
	4.5 Casus 5: Maarten – ‘De moord op Pim Fortuyn was slecht voor het veganisme’	70
5	ANALYSE VAN DE RESULTATEN	79
	5.1 Inleiding	79
	5.2 Opvoeding thuis	81
	5.3 De school	84
	5.4 Internet: beelden, informatie en gemeenschapsvorming	85

6	SLOTBEVINDINGEN EN DISCUSSIE	89
7	GERAADPLEEGDE LITERATUUR	99

1

INLEIDING

‘Ik ben geworden tot de persoon die ik ben door mijn vader, die Indisch is, en die incest pleegde met mijn oudere zus, maar ook gewelddadig was tegenover mijn moeder. Ik heb altijd gezegd: hoe ik ben geworden heb ik aan hem te danken. En toen hoorde ik van de plannen om in het dorp een moskee te bouwen.’ (Dylan, 16)

‘In de zomervakantie 2001 was ik nog in Marokko, zat ik nog steeds achter de meisjes aan, en toen een paar maanden later kwam 11 september. En toen dacht ik, ik moet gewoon serieus worden.’ (Rachid, 23)

‘Op een gegeven moment kon ik niet meer accepteren dat er thuis vlees in de vriezer lag dus toen gooide ik dat weg. Ik hou ook helemaal niet van het woord vlees omdat vlees een verheerlijking van het dierenleed is want het is gewoon een lijk, het is gewoon een dood dier.’ (Maarten, 24)

‘Ik zag beelden over de oorlog in Afghanistan die je niet ziet op het nieuws. Dus toen was mijn wereld ineens omgedraaid. Toen begon ik toch anders te denken en ging ik meer en meer zoeken naar de waarheid. Want ik ben iemand, ik ben bereid om al mijn overtuigingen te laten voor wat ze zijn als ik ergens de waarheid vind.’ (Scott, 24)

In Nederland wordt stilaan duidelijk dat nogal wat jongeren bovenmatig ontvankelijk zijn voor radicale opvattingen (zie bijvoorbeeld Buijs, Demant & Hamdy, 2006; Slotman & Tillie, 2006). Dat is een

fenomeen met ingrijpende gevolgen. Niet alleen voor de samenleving, maar ook voor de adolescent, zijn directe omgeving en voor de zorg- en onderwijsprofessionals die van overheidswege verondersteld worden ‘iets te doen tegen radicalisering’. In het ‘Actieplan Polarisation en Radicalisering’ van het ministerie van Binnenlandse Zaken staat immers dat de aanpak van polarisation¹ en radicalisering vooral een zaak is van lokaal bestuur, op lokaal niveau; gericht op preventie, signalering en interveniëren; samen met professionals als wijkagenten, jongerenwerkers, leraren, CWI-medewerkers, leerplichtambtenaren en ingebed in het lokaal (veiligheids)beleid (Actieplan Polarisation en Radicalisering, p. 21).

Met name de vermelding van pedagogische beroepsgroepen als jongerenwerkers en leraren is opvallend. Immers, in werkelijkheid kampen pedagogische professionals met een grote praktische handelingsverlegenheid² op dit vlak, zo komt naar voren in een recente publicatie *Pedagogiek als wapen tegen radicalisering* van het Centrum voor School en Veiligheid (2008). Over de rol van ouders van radicaliserende jongeren is veel minder geschreven. Dit moge vanuit bestuurskundig opzicht begrijpelijk zijn (de overheid moet zich niet te veel met de opvoeding inlaten), maar voor een goed begrip van het fenomeen is het van groot belang om ook de pedagogische context in ogenschouw te nemen. Wat merken ouders van radicaliseringsprocessen, hoe verhouden hun eigen ideeën zich tot de idealen van hun kinderen, stellen ze pogingen in het werk om die idealen bij te sturen, hoe effectief zijn die pogingen, en welke steun zoeken en vinden ouders in dit proces, in eigen kring dan wel bij

-
- 1 De term ‘polarisation’ wordt verder in deze studie niet meegenomen, omdat het een heel ander fenomeen betreft dan radicalisering en aldus om een aparte theoretische beschouwing vraagt, waarvoor hier de plaats ontbreekt (zie wel bijv. Schinkel et al., 2009).
  - 2 Uit diverse onderzoeken blijkt dat onderwijspersoneel vaak niet weet hoe ze moeten reageren als ze vermoeden dat een leerling dreigt te radicaliseren. Ook vinden ze het lastig om maatschappelijke kwesties rond radicalisering en extremisme aan de orde te stellen. Dit komt deels voort uit angst voor escalatie of polarisation. Er is sprake van ‘handelingsverlegenheid’. Leerkrachten weten wel dát ze iets moeten doen, maar ze weten niet hóe.

professionals? Wanneer we radicaliseringsprocessen vanuit een pedagogisch perspectief proberen te begrijpen, dan gaat het niet alleen om de vraag of de opvoeding ‘als wapen’ kan worden ingezet (cf. de hiervoor genoemde CSV-publicatie). Opvoeding gaat immers voor een belangrijk deel om de overdracht van idealen, of die nu van religieuze, maatschappelijke of politieke aard zijn. En dat jongeren in de adolescentieleeftijd de neiging hebben om de ideeën van hun ouders te radicaliseren is een bekend fenomeen. In elk geval bestrijkt een pedagogisch perspectief op dit fenomeen een breder gebied dan vaak gehanteerd in de literatuur over radicalisering.

Radicalisering van jongeren wordt heden ten dage vooral als een veiligheidsrisico beschouwd. Het onderzoek dat ernaar wordt gedaan, heeft vooral betrekking op het opsporen en indammen van die risico's, en is daarmee vooral juridisch, criminologisch en sociaalpsychologisch van aard. Dat is in het licht van alle politieke ontwikkelingen die zich sinds 2001 hebben voorgedaan heel begrijpelijk. Daarmee is echter niet gezegd dat het ook verstandig is. Onderzoek en theorievorming vanuit een pedagogisch perspectief kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan een beter begrip van radicaliseringsprocessen, en daardoor ontstaan wellicht ook nieuwe aangrijpingspunten voor preventie. Het begrip ‘pedagogisch’ wordt hier breed opgevat. Opvoeding gebeurt voor een belangrijk deel thuis, maar ook de school, leeftijdsgenoten en de media spelen hierin een grote rol.

In deze studie gebruiken we naast de gebruikelijke term ‘radicaal’ een alternatieve aanduiding. We spreken namelijk over ‘jongeren met extreme idealen’. Onder die noemer hebben we de jongeren en hun families die in deze pilot study aan het woord komen benaderd. Dat vereist aan het begin van dit rapport een korte toelichting. In het theoretisch deel (hoofdstuk 3) zullen we daar uitgebreider op ingaan. De begrippen ‘radicaal’ en ‘radicalisering’ hebben in de afgelopen jaren een zo sterke politieke en emotionele lading gekregen, dat ze op

het ogenblik weinig geschikt blijken om in gesprek te kunnen raken met jongeren die in het algemeen wel als radicaal te boek staan.³ Verschillende radicale jongeren die wij in het kader van deze pilot study benaderden, bleek er aanvankelijk niets voor te voelen om als radicaal te worden geïnterviewd. Maar toen ze door ons werden aangesproken op hun idealen die nogal extreem waren, bleek dat een soort trots op te wekken, en bleken ze maar al te graag bereid om te praten. Maar we voeren niet alleen maar een opportune reden aan voor deze reframing. Deze aanvulling in terminologie vormt mede de kern van ons theoretische uitgangspunt. Immers: de ontwikkeling van idealen is kenmerkend voor de adolescentie, is op zichzelf positief en kan in een constructieve pedagogische en educatieve omgeving bijdragen aan de ontwikkeling van kritisch burgerschap. Door jongeren met extreme idealen uitsluitend neer te zetten als radicalen dreigen we uit het oog te verliezen dat het gaat om potentieel kritische burgers die een democratie mee vorm kunnen geven.

Dit onderzoek richt zich op jongeren met sterke linkse, rechtse of islamitische idealen. Dat een onderzoek meer licht kan werpen op de radicalisering van drie verschillende, zelfs ideologisch tegengestelde groepen mag niet verwonderlijk heten, gezien de groeiende evidentie dat processen van radicalisering onder uiteenlopende groepen sterk parallel verlopen (AIVD Jaarverslag 2006; Gielen, 2008; Van den Bos, Loseman & Doosje, 2009; Lousberg, Van Hemert & Langelaan, 2009). Dit onderzoek formuleert de uitdaging om juist dit ‘gedeelde’ proces beter te begrijpen vanuit een pedagogisch perspectief. Uiteraard spelen er telkens andere sterke overtuigingen of idealen, maar, zo vermoeden we, de centrale plaats die deze idealen in het leven van de betrokkenen bekleden, heeft grote overeenkomsten. En het is die rol van idealen die – zo kan worden verondersteld – ook pedagogisch uiterst relevant is.

---

3 Zie bijv. Van den Bos, Loseman & Doosje, 2009, p. 69: ‘Verscheidene jongeren gaven aan niet meer aan radicaliseringsonderzoek te willen meewerken; er werd ervaren dat er enkel vanuit dit onderwerp interesse is voor moslimjongeren.’

ONDERZOEKSVRAGEN EN METHODOLOGIE

Met behulp van dit pilot-onderzoek willen we een voorlopig antwoord proberen te geven op de vraag hoe een pedagogische benadering van het fenomeen radicalisering van jongeren eruit zou kunnen zien. We vragen ons af welke meerwaarde zo'n benadering kan opleveren met betrekking tot het begrijpen van dit fenomeen en welke aanknopingspunten deze zou kunnen opleveren met betrekking tot preventie.

Het onderzoek bestaat uit een theoretisch en een empirisch deel. In het eerste deel onderzoeken we op basis van literatuurstudie wat de hoofdlijnen van een pedagogische visie op radicalisering van jongeren zijn. Aan de orde komen vragen als: Welke rol speelt de ontwikkeling van politieke en religieuze idealen in het proces van identiteitsontwikkeling? Welke pedagogische voorwaarden zijn er nodig om radicalisering van dergelijke idealen bij te sturen? Aan welke voorwaarden moet worden voldaan om een pedagogisch perspectief succesvol te laten zijn? Wat betekent zo'n theorie voor de taken en verantwoordelijkheden van ouders en professionals?

In het empirisch deel van deze studie doen we verslag van de etnografische interviews die we met geradicaliseerde jongeren en in een aantal gevallen met hun ouders en/of andere familieleden hebben gehouden. De belangrijkste vraag was welke invloed de verschillende domeinen waarin jongeren opgroeien (thuis, school, de peergroup) op het proces van radicalisering uitoefenen. Van de jongeren wilden

we weten welke idealen ze erop nahouden en waarom ze juist voor deze idealen hebben gekozen. Welke rol spelen die idealen in hun leven? Welke idealen hebben hun ouders? Hoe reageren ouders op de extreme idealen van hun kind? Is er sprake van intergenerationele overdracht van de idealen van de ouders op hun kinderen? Hoe wordt er vanuit de school gereageerd op de extreme idealen van de jongeren? En welke rol speelt internet in de radicalisering van onze respondenten?

We beginnen onze zoektocht naar jongeren met sterke idealen via internet. We gaan er namelijk vanuit dat een groot deel onder hen regelmatig deelneemt aan discussies op allerlei fora en waar kunnen we hen dan beter aanspreken dan daar? Eerst gaan we op zoek naar jongeren op jongerensites, maar we gaan ook gericht op zoek naar jongeren op sites waar we denken onze doelgroep aan te treffen (zoals extreem-rechtse sites, sites waarop dierenrechtenactivisten actief zouden kunnen zijn, alsook sites waar we hopen islamitische jongeren te vinden die sterke idealen aanhangen). We beginnen in de meeste gevallen met het aanmaken van een profiel zodat we ook de profielen van andere gebruikers kunnen inzien en berichten kunnen versturen. Op de honderden berichten die wij naar jongeren sturen via het internet komt er echter maar heel weinig respons. Als er al respons komt, dan geven de jongeren meestal aan dat ze ons enkel via de mail te woord willen staan of dat ze niets zien in het onderzoek. Zo vraagt een van de jongeren die wij benaderen zich bijvoorbeeld af wat de dieren eraan hebben als hij zijn medewerking zou verlenen aan het onderzoek. Anderen vragen zich openlijk af of wij misschien van de AIVD zijn en weer anderen zeggen er niets voor te voelen omdat ze naar eigen zeggen hun mening liever voor zichzelf houden. Met jongeren die in eerste instantie niet afwijzend reageren, proberen we e-mailcontacten te onderhouden om te kijken of we op deze manier bruikbare informatie kunnen krijgen, maar dat levert uiteindelijk maar heel weinig op. Een aantal onder hen is bereid om contact te houden via msn. Avond aan avond praten we met allerlei jongeren

over hun idealen via msn in de hoop dat we op deze manier bruikbare informatie zullen krijgen en op den duur zodanig vertrouwen hebben opgebouwd bij de jongeren dat ze bereid zijn met ons in gesprek te gaan.

Zo hebben we enige tijd contact met Marika, dertien jaar oud, die zichzelf op de jongerensite Hyves afficheert als nationaal-socialist. Als profielfoto gebruikt ze een plaatje van Hitler, haar grote voorbeeld. Marika wil wel met ons praten, maar zegt van tevoren dat haar ouders dit niet mogen weten omdat ze niks afweten van haar idealen. Haar ouders komen namelijk uit Albanië en Marika zegt dat zij het heel erg zouden vinden als ze de idealen van hun dochter zouden kennen. Zij is naar eigen zeggen een aanhanger van het Nationaal Socialisme geworden door haar vrienden en de muziek die zij beluistert en zegt een hekel te hebben aan 'alles wat buitenlander is' hoewel zij er 'jammer genoeg' zelf een is. Hoewel Marika wel wil praten, maar haar ouders hiervan dan niet op de hoogte zouden zijn, besluiten we toch maar niet in te gaan op haar uitnodiging. Een ander voorbeeld is dat van Kenneth, vijftien jaar, die we verschillende keren spreken op msn. Hij vertelt dat hij een fan is van hardcore-muziek en op een gegeven moment een bomberjack ging dragen omdat dat hoort bij deze muziekstijl. Vanaf dat ogenblik werd hij echter regelmatig in elkaar geslagen door een aantal Marokkaanse jongens bij hem in de buurt. Kenneth begon naar eigen zeggen steeds meer haat te ontwikkelen tegenover deze jongens en plaatste een hakenkruis op zijn Hyvesprofiel. Toen hij van de site verwijderd en geblokkeerd werd, ging hij op zoek naar gelijkgezinden die hij vond op Stormfront, een site waar extreem-rechtse jeugd zich verzamelt. Kenneth noemt zichzelf geen uitgesproken nationaal-socialist, maar kan zich naar eigen zeggen wel vinden in een aantal van hun ideeën. Wanneer wij hem vragen om met ons een face-to-face gesprek te hebben, stemt hij aanvankelijk toe, maar wanneer zijn ouders er achter komen dat hij met ons contact heeft, loopt het contact ten einde. En zo gaat het in heel veel gevallen. Toch leiden een aantal van onze msn-gesprekken wel

tot een afspraak en zijn we in de gelegenheid een paar jongeren face-to-face te spreken.

Aangezien het direct benaderen van jongeren via jongerensites zo weinig oplevert, besluiten we het over een andere boeg te gooien en de webmasters van de verschillende sites te benaderen. Wij leggen hen via de mail uit waar het onderzoek over gaat en verzoeken hen om een oproep op hun site te plaatsen waarin wij jongeren uitleggen wat ons onderzoek precies inhoudt en waarom we graag met hen in contact zouden komen. In sommige gevallen wordt er ingestemd om een bericht op de desbetreffende site te plaatsen. Ook dit levert een aantal jongeren op die met ons het gesprek willen aangaan. In de meeste gevallen reageren de webmasters echter niet en in één geval is het verzoek tot het meedoen aan een onderzoek een reden voor de webmaster om ons profiel te blokkeren.

Daarnaast benaderen wij een aantal organisaties waarvan wij vermoeden dat zij in contact staan met de verschillende doelgroepen, maar ook dat levert weinig op. Voorts proberen we via via met jongeren in contact te komen, maar ook dit spoor loopt al gauw dood.

Een complicerende factor is dat het niet mogelijk blijkt, anders dan in andere onderzoeken vaak wel het geval is, om via de sneeuwbalmethode jongeren te vinden. De jongeren met wie wij het gesprek aangaan, zijn namelijk niet bereid om de gegevens van gelijkgezinden aan ons door te geven. Ook onze verzoeken aan hen om jongeren uit hun netwerk te motiveren om met ons het gesprek aan te gaan leveren niets op. We moeten na ieder gesprek dus iedere keer weer vanaf nul beginnen en op zoek gaan naar andere jongeren, die buitengewoon lastig te benaderen zijn.

Ondanks alle moeilijkheden hebben onze inspanningen uiteindelijk geleid tot interviews met zestien jongeren. In vijf gevallen werd ook een gesprek gevoerd met hun ouders en in twee gevallen met een oudere zus. Volgens de regels van de etnografische methode van onderzoek zijn we met onze speurtocht net zo lang doorgegaan totdat

verzadiging was bereikt ten opzichte van de onderzoeksvragen in de pilot study (Ferrell & Hamm, 1998). Dit punt was bereikt in januari van dit jaar, enkele maanden later dan voorzien.

De interviews vonden in de meeste gevallen plaats bij de jongeren thuis, werden opgenomen op een voicerecorder en vervolgens letterlijk uitgetikt. In sommige gevallen was een ouder aanwezig tijdens het interview en werd er gaandeweg het gesprek aan de ouder gevraagd om op de uitspraken van de jongere te reageren. Daarnaast vonden er ook enige gesprekken plaats met de ouders afzonderlijk. In de meeste gevallen hadden de jongeren echter bezwaar tegen het feit dat we met hun ouders contact opnamen. Al met al hebben we in deze pilot study een mooi beeld gekregen van de leefwereld van een aantal jongeren met extreme idealen en we hebben zicht gekregen op de wijze waarop hun idealen zich hebben gevormd. Ook hebben we een goed beeld gekregen van het pedagogisch netwerk van deze jongeren.

Presentatie van de resultaten

Etnografisch onderzoek richt zich op het zo goed mogelijk leren begrijpen van de complexe leefwereld van individuen en/of groepen. Hoewel het in dit pilot-onderzoek nog niet gaat om grote aantallen interviews, hebben we onzes inziens echter al een fraai beeld gekregen van wat er zich in het leven van radicaliserende jongeren kan afspelen. Uiteraard is dat een eerste beeld, hetgeen iets anders is dan een representatief beeld. Om dat laatste te bereiken is grootschaliger onderzoek nodig.

In dit rapport hebben we gekozen voor een bijzondere manier om onze gegevens te presenteren. De bestaande onderzoeksliteratuur met betrekking tot radicalisering richt zich vooral op het achterhalen van gedrags- en achtergrondkenmerken van de betreffende jongeren. Ons ging het echter in eerste instantie om het verkrijgen van inzicht in de ontwikkeling van de jongeren en de pedagogische dynamiek waarin deze zich afspeelt. We richtten ons dus niet zozeer op afzonderlijke kenmerken of variabelen, maar op het verkrijgen van een samenhangend en valide beeld. Dat beeld willen we in dit

rapport zo goed mogelijk voor het voetlicht brengen. We doen dit door een vijftal casestudies te presenteren waarin het verhaal van de jongeren en hun opvoeders in de volle breedte tot zijn recht komt. Het zijn uitgebreide, maar intensieve verhalen die vooral de relatie tussen de ontwikkeling van extreme idealen enerzijds en de dynamiek van gezin, school, leeftijdsgenoten en internet anderzijds laten zien. Naast deze vijf casestudies (hoofdstuk 4) gaan we in hoofdstuk 5 naar aanleiding van onze bevindingen in alle interviews in op een drietal thema's, te weten opvoeding thuis, school en internet.

LITERATUURONDERZOEK

3.1 Huidige stand van zaken in het radicaliseringsonderzoek

Er is de voorbije jaren een enorme toename aan onderzoek naar radicalisering te constateren, zowel binnen als buiten Nederland. Er bestaan verschillende perspectieven om over een doeltreffende aanpak na te denken die hier niet allemaal kunnen worden behandeld. In het algemeen kan worden gesteld dat in het onderzoek naar radicalisering van jongeren veruit de meeste aandacht en steun tot nog toe gaat naar veiligheidsaangelegenheden die verbonden zijn met radicalisering (zie bijvoorbeeld Lousberg, Van Hemert & Langeleen, 2009). Dominant is de opvatting dat radicalisering onze aandacht verdient omdat het een bedreiging vormt voor de veiligheid. Dit perspectief kan supralokaal (AIVD, NCTB) of lokaal (scholen, jongerenwerk) worden geïmplementeerd. Vaak wordt gerefereerd aan vorenstaand fasen-, indicatoren- en interventieonderzoek, met als centrale vraagstellingen: Welk proces doorloopt een radicaal? Hoe herken je een potentiële radicaal? Hoe voorkomen we dat zo iemand terrorist wordt? (Borum, 2003; Sageman, 2004; Taarnby, 2005; Cozzens, 2006; Yates, Whelan & Howie, 2006; Silber & Bhatt, 2007; Horgan, 2008). Het is opvallend dat het overgrote deel van de vele onderzoeksinitiatieven geneigd is om gebruik te maken van een drietal perspectieven op het fenomeen (a, b en c):

a. Trappen- of fasemodel

Om radicalisering te begrijpen hebben verschillende onderzoekers een trappen- of fasemodel in het leven geroepen (Borum, 2003; Stahelski, 2004; Silber & Bhatt, 2007; Dalgaard-Nielsen, 2008). Het gemeenschappelijke uitgangspunt van dergelijke modellen is dat radicalisering een proces is dat dynamisch moet worden begrepen. De idee is dat theoretische modellen ons helpen om de verschillende stappen die een radicaliserende jongeren doorloopt, te kunnen begrijpen. Zo onderscheidt Borum (2003) in een vaak gehanteerd model vier verschillende stadia die radicalen doorlopen:

- eerste fase: identificatie van een onwenselijke situatie ('It's not right');
- tweede fase: framing van situatie als een onrechtvaardigheid ('It's not fair');
- derde fase: aanwijzen van verantwoordelijken voor onrecht ('It's your fault');
- vierde fase: de verantwoordelijke wordt gezien als moreel kwaad ('You're evil').

Stahelski (2004) focust op de verschillende fasen die de conditionering van groepsleden met zich meebrengt:

- eerste fase: depluralisatie, vestiging van ééndimensionale groepsidentiteit;
- tweede fase: zelf-deïndividualisatie, vestiging van ééndimensionale persoonlijke identiteit onder groepsleden;
- derde fase: deïndividualisatie van de tegenstander;
- vierde fase: dehumanisering van de tegenstander.

Voor wat vervolgens met deze informatie kan worden aangevangen, kunnen weer twee groepen onderzoekers worden onderscheiden. Volgens de eerste groep kan inzicht in het proces van radicalisering helpen om op tijd in te grijpen wanneer verwacht kan worden dat iemand de eerste stappen van de trap heeft genomen. Moghaddam (2005) gebruikt de metafoer van een steeds nauwer wordende trap

die uiteindelijk uitkomt op de bovenverdieping waar de terroristische handeling wordt gepleegd. Ook Yates, Whelan & Howie (2006) trekken in opdracht van de Australian Homeland Security Research een tamelijk ononderbroken lijn van sympathie voor een bepaald gedachtegoed naar de bereidheid om geweld te gebruiken tegen andersdenkenden.

Maar volgens een tweede groep onderzoekers kan van het feit dat iemand enkele treden heeft genomen, niet worden afgeleid of hij ook tot bovenaan de trap zal klimmen. Dit is het duidelijkst naar voren gebracht in het onderzoek van Buijs, Demant & Hamdy (2006), waarin islamitische radicalen in Amsterdam werden gevraagd naar hun overtuigingen en hun bereidheid tot activisme. Men kan stellen dat alle terreur voortkomt uit enige vorm van radicalisering. En we weten dat de meeste – zoniet alle – vormen van radicalisering geïnspireerd zijn door sociaal-maatschappelijke idealen. Dit geldt in elk geval voor politieke radicalisering. Maar we kunnen deze uitspraken niet zomaar omkeren. Niet elk sociaal-maatschappelijk idealisme leidt tot politieke radicalisering. En zeker niet elke politieke radicalisering leidt tot terreur. Empirische bevindingen over de directe relatie tussen idealen en terreur ontbreken. Deze theorie is dan ook in opvoeding en onderwijs moeilijk te hanteren als fundament van handelen of zonder meer toe te passen bij de voorspelling van ongewenst gedrag.

b. Indicatorenmodel

Een tweede benadering is het zogenoemde indicatorenmodel. Verschillende onderzoeksteams over heel de wereld hebben zich de voorbije jaren ingespannen om erachter te komen welke kenmerken maken dat iemand radicaliseert. Deze kenmerken bevinden zich op het niveau van de persoon, de omgeving, de micro- en de macropolitieke gebeurtenissen. Er is wel degelijk een aantal factoren die door onderzoekers worden genoemd wanneer het gaat om faciliterende variabelen die aanleiding kunnen geven tot radicalisering:

echtscheiding van de ouders (Bjørge, 2002); hoeveelheid en aard van de tijd die men doorbrengt met ouders (Kuhn, 2004); werkloosheid van ouders (Siedler, 2006); weinig succes op school (Boehnke, Hagan & Hefler, 1998); anomie in de opvoeding (Boehnke, Hadjar & Baier, 2007); ouders zonder een stabiel sociaal netwerk (Fitzgerald, 2002); samenleving die individualisering en tolerantie predikt (fungeert als uitsluitingsmechanisme voor andersdenkenden) (De Koster & Houtman, 2006); ouders die zich niet kunnen vinden in de 'Zeitgeist' (Boehnke, Hadjar & Baier, 2007); bedreiging van 'hierarchic self-interest' (Hagan et al., 2002), en tot slot heeft Bohleber (1995) laten zien dat wanneer jongeren zelf slachtoffer zijn geweest in kinderjaren, ze op zoek gaan naar geborgenheid en trachten zij als een zelfhulpgroep in het reine te komen met wat hen is aangedaan door zelf geweld te overwegen/gebruiken tegen anderen.

Davies (2008) maakt wat dit betreft een onderverdeling in de ervaringen waaronder men lijdt en de psychische predisposities van de radicaliserende. Ervaringen zijn trauma en kwetsbaarheid (Elworthy & Rifkind, 2006); angst en vernedering (Ramakrishna, 2006); vreemding en isolatie (Silver, 2007; Liese, 2004); frustratie en globalisering (Mansfield, 2003; Roy, 2004). Predisposities zijn behoefte aan 'cognitive closure' – definitieve antwoorden (Ramakrishna, 2006; Perry, 1999); respect voor autoriteit (Strike, 2003; Cockburn, 2007); hang naar uniciteit (bijvoorbeeld Palmer, 1995) en mannelijkheid (Pape, 2005). Maar gezien de enorme hoeveelheid aan onderzoek op dit vlak en de geringe sterke uitkomsten met werkelijk verklarende of voorspellende waarde, valt niet te verwachten dat men ooit een lijst van kenmerken zal kunnen opstellen op basis waarvan een ingreep kan worden gefundeerd. Ook hier speelt dus een probleem om dit model te hanteren in de pedagogische praktijk. Dit mag geen verrassing heten aangezien de enige echt stabiele voorspellers van radicalisering sekse en leeftijd zijn. Vanuit het perspectief van signalering zijn dus alle jonge mannen verdacht. Een dergelijke insteek draagt weinig bij aan de kwaliteit van het professionele handelen.

c. *Effect-model*

Een derde benadering wint heel snel aan populariteit. Zo is het merendeel van het onderzoek in Nederland er tegenwoordig op gericht om de effectiviteit van de interventies tegen radicalisering te onderzoeken (Zannoni et al., 2008; Lub, 2009; Lousberg, Van Hemert & Langelaan, 2009; Monitor Racisme en Extremisme: aanpak van deradicalisering, 2009). Een belangrijke impuls voor dit type onderzoek wordt gevormd door de hoge verwachtingen op nuttige uitkomsten die samenhangen met effectiviteitsonderzoek. Daarnaast weerspiegelt de keuze voor dit type onderzoek de politiek-maatschappelijke ongerustheid over het thema van radicalisering. ‘Het is een fenomeen dat hier en nu speelt, dus we moeten zo snel mogelijk weten wat werkt en wat niet’, zo lijkt de redenering te zijn. Dit model van onderzoek en aanpak komt het duidelijkst naar voren in de nationale beleidsdocumenten en de rapporten in opdracht van de overheid over jongerenaangelegenheden in het algemeen en het thema van radicalisering in het bijzonder. Voorbeelden zijn ‘Aanpak polarisatie en radicalisering. Op weg naar een succesvolle start’ (Zannoni & Naaijken, 2007), ‘Polarisatie en Radicalisering: Actieplan 2007-2011’ (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, 2007), ‘De rol van eerstelijns werkers bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering. Van “ogen en oren” naar “het hart” van de aanpak’ (Zannoni et al., 2008), ‘Stimulering van maatschappelijke binding van jongeren. Een verkenning naar sociale interventies op het terrein van radicalisering en culturele spanningen’ (Lub, 2009). Met name in dit laatste rapport staat de evaluatie van interventies tegen radicalisering centraal:

‘De hamvraag blijft: wat werkt? Hoe kan meer bruikbare informatie worden gegenereerd die tot een sterkere bewijsvoering van de effecten van sociale interventies op het terrein van radicalisering en culturele spanningen in Nederland kunnen leiden?’ (Lub, 2009)

Dit is ook de aanbeveling van het Britse MI5 in haar vorig jaar uitgelekte rapport (Travis, 2008) met daarin een analyse die laat zien dat er niet één pad bestaat dat naar gewelddadig extremisme loopt:

‘Crucially, the research has revealed that those who become terrorists “are a diverse collection of individuals, fitting no single demographic profile, nor do they all follow a typical pathway to violent extremism”(…) It also concludes that the research results have important lessons for the government’s programme to tackle the spread of violent extremism, underlining the need for “attractive alternatives” to terrorist involvement but also warning that traditional law enforcement tactics could backfire if handled badly or used against people who are not seen as legitimate targets.’ (Travis, 2008)

In navolging van vorenstaand rapport wordt ook door ons enig voorbehoud gemaakt bij het alom tegenwoordige optimisme over interventies. De hoge verwachtingen ten aanzien van effectiviteitsonderzoek dienen wellicht enigszins te worden bijgesteld. En het vertrouwen in effectiviteitsonderzoek mag niet ten koste gaan van fundamenteel onderzoek naar wat jongeren nu precies aantrekt in de ontwikkeling van sterke idealen. Het uitgangspunt van ons onderzoek is dat je eerst moet begrijpen wat er speelt alvorens effectief te kunnen ingrijpen. In veel (sociaal)psychologisch onderzoek wordt de jongere vooral als een op zichzelf staand individu bekeken. In deze studie willen we echter ook kijken naar de opvoedingscontexten waarin radicale opvattingen kunnen gedijen, en naar de sociale context die extremisme aantrekkelijk kan maken. Dan pas kan worden bestudeerd wat de beste aanpak is. Wil men uiteindelijk de handelingsverlegenheid van opvoeders (ouders en professionals) ten aanzien van jongeren met sterke idealen verkleinen, dan is daarvoor dus een goede pedagogische theorie nodig.

3.2 Theoretisch kader voor deze studie

Aangezien het moeilijk is gebleken om te meten wat echt werkt, lijkt het aangewezen om – zeker vanuit pedagogisch perspectief – in te zetten op bijkomend onderzoek naar de ontwikkeling van sterke idealen bij jongeren. Uitgangspunt is het vermoeden dat de ontwikkeling van sterke idealen bij jongeren kan worden begrepen vanuit de (normale) ontwikkeling van politieke betrokkenheid enerzijds en interacties in de opvoeding, op school en via internet anderzijds. Het eerste punt is een pedagogische vertaalslag vanuit de politieke filosofie, het tweede punt wordt uitgediept aan de hand van de zogenoemde sociale bewegingstheorie.

Tegenstanders in plaats van vijanden

Het probleem dat wij tot onderwerp van dit onderzoek willen maken, is niet alleen radicalisering zelf, maar ook dat het label ‘radicaal’ functioneert als etiket waarmee de gevestigde politiek iedereen die vijandig staat tegenover de huidige status-quo buitenspel kan zetten, ongeacht de aard van de kritiek of de precieze ideologie. Jongeren voelen dit feilloos aan. Of het nu rechts-extremisten, linkse andersglobalisten of islamisten zijn. Door zich af te zetten tegen de gevestigde orde (die hen niet voldoende kansen wist te bieden), bouwen deze groepen een identiteit op die sterk antagonistisch gekleurd is. We zien dat er in onze ‘modeldemocratie’ weinig plaats is voor hun opvattingen. Echter, door het antagonisme te ontkennen verdwijnt het niet, maar wordt het verplaatst naar wat de Belgische filosofe Chantal Mouffe (2008) ‘het morele register’ noemt. Met andere woorden: ‘Het bestaat nog altijd in een wij/zij-tegenstelling, maar dit wij/zij wordt nu niet meer gedefinieerd op basis van politieke categorieën, maar gevat in morele termen. In plaats van een strijd tussen “rechts en links” staan wij nu voor een strijd tussen “goed en kwaad”.’ Mouffe noemt het veelzeggend dat de enige opponent die de zelfbenoemde moderne, progressieve burger zich kan voorstellen de fundamentalist of traditionalist is, de irrationele vijanden van de

voortgang die teruggrijpen op oude zekerheden, het collectief en de ideologische bevlogenheid (zie ook De Vos, 2006).

We moeten, zo gaat Mouffe verder, de liberale democratie redden van de liberalen die alle tegenstellingen in morele termen uitbuiten. Mouffe pleit daarom voor een ‘agonistische’ democratie. Daarin worden tegenstellingen en conflicten niet uit de weg gegaan. De opposenten bestrijden elkaar op het scherpst van de snede, maar erkennen de elementaire democratische spelregels en bijbehorende instituties. ‘Ze zijn “tegenstanders”, geen vijanden’, vat Mouffe het verschil samen in haar boek *Over het politieke*.

In onderzoek naar radicalisering van jongeren wordt meestal uitgegaan van de tegenstelling tussen een gewenste liberaal-democratische burgerschapsidentiteit en een ongewenste geradicaliseerde identiteit. Maar er is een ander onderscheid dat wordt onderbelicht, namelijk dat tussen passieve en actieve burgerschapsidentiteit. Gematigden zijn vaak passief, radicalen eerder actief betrokken. Pas door het relativeren van deze eerste tegenstelling (*us* versus *them*) en het benoemen van het tweede onderscheid kan het radicale worden ingebracht in democratische burgerschapsvorming. Dit vereist ten dele een positieve appreciatie van de jonge radicaal als iemand die zoekt naar een actieve burgerschapsrol met sterke overtuigingen die houvast bieden voor de identiteitsontwikkeling. Dit brengt ons bij het tweede deel van het theoretisch kader.

Sociale bewegingstheorie

In de sociale bewegingstheorie staat niet de persoonlijkheid van de radicaal centraal, maar de interactie tussen mensen onderling en hun omgeving (zie bijvoorbeeld Klandermans & Mayer, 2006). Deze theorie vat het fenomeen radicalisering op als een kwestie van vraag en aanbod. Jongeren hebben een behoefte en extremistische groepen bieden een aanbod dat aan die vraag voldoet. Dit mechanisme te begrijpen, dat is de crux om deze jongeren zo goed mogelijk in hun zoektocht te begeleiden. Eerst is het zaak om de vraagzijde zo goed mogelijk te begrijpen: welke vragen maken extremisme zo aan-

trekkelijk voor jongeren? Drie deelantwoorden worden bestudeerd: instrumentaliteit, identiteit en ideologie (zie Linden & Klandermans, 2006). Ten tweede moeten we de aanbodzijde bestuderen als we beter willen begrijpen hoe het extremistische aanbod zo overtuigend kan voldoen aan deze vraag.

Laten we eens kijken naar de voordelen en perspectieven die een geradicaliseerde identiteit met zich meebrengt. De vraag die men zich moet durven stellen, luidt: wat zijn vandaag de dag goede redenen om als jongere radicaal te gaan denken?

Instrumentaliteit duidt erop dat deelnemers van radicale groepen gemotiveerd worden door de gedachte dat hun deelname iets kan veranderen aan hun situatie. Zij zijn bereid om een prijs te betalen als dit ertoe bijdraagt dat hun politieke en sociale omgeving verandert in de gewenste richting. Het instrumentele motief verwijst naar de wil om te reageren op onrecht. ‘Veel radicalen vertellen dat het het gevoel was om “terug te kunnen slaan” dat hen motiveerde voor extremisme, en dit is een zeer belangrijk thema in het leven van extremisten’ (Muller, Rosenthal & De Wijk, 2008). Een concreet belangrijk terugkerend motief bij radicale jongeren is ‘wraak’, zo blijkt uit dezelfde publicatie. De groep geeft hen de kans om hun tegenstanders, meestal ‘vijanden’ genoemd, ‘terug te pakken’. Indien de groep niet in deze behoefte zou voorzien, valt een belangrijk motief weg om hiermee aansluiting te zoeken.

Daarnaast speelt het identiteitsmotief een grote rol. Radicale jongeren willen niet alleen iets bereiken door hun deelname, maar ze willen ook ergens toe behoren waar ze zich thuis voelen. Recent nog heeft politicologe Gielen vanuit deze invalshoek het radicaliseringsproces van jongeren onderzocht. Denkbeelden van familieleden, confrontaties met andere jongeren, specifieke gebeurtenissen en internet dragen niet alleen bij tot de ontwikkeling van ideeën, ze hebben ook hun weerslag op de identiteit van de adolescent (Gielen, 2008, p. 55). Gielen portretteert radicalen als jongeren op zoek naar een identiteit die er niet in slagen om een meervoudige identiteit te ontwikkelen. Ze blijven vastzitten in één eenvoudige identificatie met

een extremistische ideologie (zij zijn 24/7 idealist). Dit is ook zeker de perceptie van de buitenwereld. Die kent maar wat graag een simpele identiteit toe aan deze jongeren. De tolerante meerderheid ziet skinheads als afwijkende individuen met een onwenselijk ideaal. De kapitalistische meerderheid ziet krakers als asociale met een onwettelijk ideaal. Geseculariseerde westerlingen zien moslims als zeloten met een onwerelds ideaal. Deze beeldvorming heeft natuurlijk invloed op de overtuigingen van de jongeren.

Het meest interessant zijn identiteitstheorieën wanneer ze afstand nemen van de idee dat deelname aan extremistische groeperingen irrationeel is. Dan kunnen ze ons immers beter helpen om te begrijpen waarom het mechanisme van vraag en aanbod zo sluitend lijkt te werken in het geval van radicalisering. Bekend is de Positieve Sociale Identiteitstheorie van Tajfel en Turner (1986). Uitgangspunt is dat alle mensen behoefte hebben aan een positieve zelf-identiteit en dat de status van de groep waartoe ze behoren hun helpt om deze identiteit te verwerven. Daar komt nog bij dat deze positieve associaties worden gemaakt door een zich afzetten tegen concurrerende groepen. Wij voelen ons vaak beter wanneer onze groep het beter doet dan de andere. Competitie tussen groepen draagt dus rechtstreeks bij tot de vorming van een positieve zelf-identiteit, zo gaat de theorie. We zien inderdaad in radicale leefverbanden dat leden van de eigen groep welwillend worden behandeld en dat externe conflicten soms worden opgezocht, mede omdat ze een positieve bijdrage leveren aan de groepsidentiteit, wat dan weer repercussies heeft voor de zelf-identiteit. De eenvoudige identiteit van deze jongeren impliceert dat leden van de groep een aanval op de groep zullen opvatten als een persoonlijke aanval. Deze groepen bieden hen zowel een identiteit (ze zeggen wie we zijn) als zelfvertrouwen (ze geven ons een goed gevoel). Radicale jongeren vervullen door hun deelname aan extremistische groeperingen hun behoefte om zichzelf in een groep te plaatsen. Ze ontleen hun persoonlijke identiteit aan de groep en aan de afgrenzing met andere groepen.

Een derde en laatste motief om te radicaliseren ligt in de rol van ideologie. Radicale groepen spelen een belangrijke rol in het verspreiden van ideeën en waarden. De ideologie van een groep geeft ook betekenis aan de wereld van de radicaliserende jongere. Het vormen van sterke overtuigingen is een stadium in de cognitieve, psychosociale en identiteitsontwikkeling, kortom in de ontwikkeling van de wil, waaronder de morele wil (kwesties met betrekking tot de vraag wat goed leven is). In de morele ontwikkeling van adolescenten wordt vroeg of laat de vraag gesteld: Hoe zou een betere wereld eruitzien? Jongeren gaan zich dan voor het eerst ideale voorstellingen maken. Voor een aantal jongeren bieden deze maatschappelijke idealen houvast in de morele identiteitsontwikkeling (Sieckelinck, 2009). Voor een meerderheid worden deze voorstellingen ingeruild voor meer directe en realistische ambities. Voor een kleine minderheid breekt een periode aan waarin hartstochtelijk geëxperimenteerd wordt met extreme standpunten (zie ook Blenkers, 2008). Toetreding tot een extremistische groepering is niet zelden een antwoord op een existentiële twijfel aan de kant van de jongere, juist omdat er in zulke groepen meestal weinig ruimte voor twijfel wordt geboden. Daarbij is het belangrijk dat dergelijke groepen ook nog eens de mogelijkheid bieden om de daad bij het woord te voegen en dus actie te verbinden aan de ideologie van de groep. Zo zijn we terug bij het eerste motief, dat van de instrumentaliteit.

From zero to hero

Uit dit literatuuronderzoek komt naar voren dat er wel degelijk een aantal redenen zijn om te radicaliseren. Radicale jongeren voeren in een groep een strijd met andersdenkenden vanuit de overtuiging dat verandering nodig is en dit lidmaatschap geeft hen een perspectief in het leven. Immers, nog niet voldoende genoemd in het hiervoor genoemde onderzoek is de kans die een radicale groep aan zo'n jongere biedt om loyaliteit naar een groep te kunnen tonen, om zich te kunnen bewijzen ten aanzien van de anderen. Eindelijk krijgt de jongere het gevoel werkelijk iets te kunnen betekenen voor anderen!

Wanneer men hiervoor consequent beloond wordt, zal (de kwaliteit van) dit lidmaatschap uitgroeien tot het voornaamste perspectief in het leven van de jongere. Niet alleen komt het radicale aanbod tegemoet aan de vraag van deze jongeren. Er hangt ook onmiskenbaar een surplus aan vast: men krijgt het gevoel dat er extra waarde gecreëerd wordt door een bepaald gedachtegoed aan te hangen en te verspreiden. Daarin zit ons inziens de grootste aantrekkingskracht: de biografieën van leden die hen zijn voorgegaan, vertonen bijna allemaal hetzelfde patroon: van potentiële of feitelijke loser is men in enkele maanden tijd niet zomaar geëvolueerd naar gewone doorsnee burger, maar is er een enorme sprong gemaakt naar een (voor de actor totaal nieuwe) positie van morele overwinnaar. Die rush die wordt ervaren wanneer men promoveert van onzichtbaar naar erkend, geeft meer voldoening dan men ooit heeft mogen beleven en laat grote indruk na. Het geeft deze jongeren een richting in hun bestaan.

Dat radicalisering beter kan worden begrepen wanneer we deze jongeren zien als actoren die (goede) redenen hebben om sterke overtuigingen met betrekking tot een betere wereld te ontwikkelen, was dan ook de insteek van de interviews. Maar eerst moesten we ze op het spoor zien te komen.

VIJF CASUSSEN

4.1 Casus 1: Dylan – ‘Een vurig bewonderaar van Adolf Hitler’

Dylan, zestien jaar oud, woont samen met zijn moeder en zijn twee jaar jonger zusje, Lily, in een klein dorpje in het oosten van het land. Dylan ziet zichzelf als een vrijheidsstrijder, als een nationaal- socialist en als een vurig bewonderaar van Adolf Hitler. Hij is een tengere jongen met kort geschoren haar. Hij draagt een legerbroek, t-shirts die zijn idealen vertolken, en als hij de straat op gaat, draagt hij legerlaarzen en hult hij zich in zijn zwarte bomberjack. Dylan neemt je tijdens het gesprek mee naar zijn wereld van Blood and Honour-concerten, politieke bijeenkomsten van extreem-rechtse bewegingen en de extreem-rechtse sites waar hij gelijkgezinden ontmoet. Het heeft er alle schijn van dat zijn hele netwerk bestaat uit jongeren die hetzelfde gedachtegoed aanhangen. Hoewel hij wel eens deelneemt aan betogingen, zegt hij dat hij van het standpunt is dat zijn idealen enkel te verwezenlijken zijn via gerichte acties. Hij zegt hiervoor zijn inspiratie te hebben gehaald bij de televisiezender National Geographic, die een reeks heeft gewijd aan skinheads in de Verenigde Staten die ernaar streven om hun idealen via geweld kracht bij te zetten.

Zijn vriendin Eva durft zichzelf nog geen nationaal-socialist noemen omdat ze nog te weinig weet over het gedachtegoed van het nationaal-socialisme, maar is in navolging van haar vriendje een sympathisant van de beweging. Ze zegt deze idealen niet van thuis uit te hebben meegekregen, hoewel ze haar vader ook wel eens heeft horen zeggen

dat de Führer weer aan de macht zou mogen komen om de problemen met etnische minderheden op te lossen. Haar belangstelling voor het nationaal-socialisme en het gedachtegoed van de Führer is naar eigen zeggen ontstaan toen ze verkering kreeg met Dylan die haar nu stap voor stap de belangrijkste beginselen van de nazi-ideologie bijbrengt.

Dylan zegt dat hij de straat niet opgaat zonder wapens. In de meeste gevallen heeft hij naar eigen zeggen een boksbeugel of een mes op zak, maar hij beweert ook wel eens een pistool bij zich te hebben. Of dat laatste op waarheid berust, is maar zeer de vraag, temeer daar we tijdens het gesprek met zijn moeder Yvette ontdekken dat Dylan tijdens het interview dat wij met hem hadden, op verschillende punten heeft overdreven en soms heeft gelogen. Ook zijn vriendin zou gewapend met een mes of een boksbeugel lopen. Hij beweert dat hij thuis vier vuurwapens heeft liggen, wat door zijn moeder wordt ontkend.

Dylan heeft een gruwelijke hekel aan iedereen die 'buitenlander' is. Zijn afkeer is zo groot dat hij tijdens het eerste gesprek dat we met hem hebben zijn eigen afkomst verzwijgt. Pas tijdens het gesprek met moeder Yvette komt aan het licht dat zijn vader afkomstig is uit Indonesië. Wanneer wij hem met zijn afkomst confronteren, zegt hij zich hier erg voor te schamen. Vurig en met ogen vol haat vertelt hij over de schade die de multiculturele samenleving aanricht. Voor hem is het een kwestie van tijd vooraleer de grote rassenoorlog uitbreekt. Als het ooit zover komt, is hij naar eigen zeggen bereid om de wapens op te nemen en iedereen neer te knallen die hier in zijn ogen niet thuishoort. Dylan heeft op zijn kamer plaatjes aan de wand hangen van zijn grote voorbeeld, Adolf Hitler. Ook op zijn computer heeft hij een uitgebreide collectie foto's staan van nazihelden alsook diverse spotprenten over de Holocaust en de huidige multiculturele samenleving. Zijn bewondering voor de persoon van Hitler is begonnen bij het lezen van *Mein Kampf*. Hij heeft het in de drie jaar dat hij het boek in zijn bezit heeft, zeker al meer dan honderd keer gelezen, zegt hij. Ook zijn moeder bevestigt dat hij veel met het boek bezig is.

We gaan een eerste keer langs bij het gezin in april. Dylan is dan alleen thuis, samen met zijn vriendin Eva. Tijdens dat eerste gesprek krijgt hij volop de gelegenheid om zijn idealen kenbaar te maken. Een paar maanden later gaan we een tweede keer langs bij het gezin om in gesprek te treden met zijn moeder. Wanneer we aankomen bij het huis, valt het meteen op dat er een nationaal-socialistische vlag voor het huis hangt te wapperen. Dylan heeft zich blijkbaar voorbereid op onze komst en het lijkt erop alsof hij ons met deze vlag meteen wil duidelijk maken waar hij voor staat. We vragen ons al bij de deur af hoe zijn moeder aankijkt tegen het feit dat haar zoon een dergelijke vlag voor het huis hangt. Betekent zwijgen in dit geval instemmen of heeft zij totaal geen macht over haar zoon? We zijn benieuwd naar haar verhaal.

Het gezin waarin Dylan is opgegroeid, heeft moeilijke tijden gekend. Ook nu lijkt het alsof moeder haar kinderen niet in de hand heeft. Het huis is rommelig. Er lopen twee honden en vijf katten rond en daarnaast heeft het gezin nog een heleboel andere dieren. De kinderen die aanwezig zijn (Dylan, zijn zusje Lily, zijn vriendin Eva en een vriend van Dylan die hij kent via een rechts-radical site) zijn erg luidruchtig en lijken op sommige momenten niet in bedwang te houden. Tijdens het gesprek dat we met moeder hebben, spelen de kinderen, allemaal tieners, in de tuin een spelletje waarbij ze, onder luid gelach en applaus, om de beurt met volle teugen een paar flesjes Breezer aan het leegdrinken zijn. Yvette kijkt verveeld uit het raam en lijkt zich weinig aan te trekken van wat zich in de tuin afspeelt. ‘Ik hoop dat ze vanavond allemaal hoofdpijn hebben’, zegt ze.

Yvette leeft van een bijstandsuitkering waardoor zij het financieel niet breed heeft. Maar de problemen waar het gezin nu voor staat, wegen niet op tegen wat er in het verleden is gebeurd, en wat diepe littekens binnen het gezin heeft achtergelaten. De relatie tussen de ouders van Dylan is al sinds zijn geboorte niet rooskleurig te noemen. Zijn vader, die zich inliet met criminaliteit, was bijna nooit thuis en had relaties

met andere vrouwen waardoor Yvette alleen stond voor de opvoeding van haar kinderen. Yvette werd zowel fysiek als psychisch door haar man mishandeld. Zo werd zij, toen ze hoogzwanger was van Lily, door haar man van de trap gegooid en mocht ze enkel in het huis blijven wonen wanneer bleek dat haar ongeboren kind een dochter was. Dylan was van kleins af aan getuige van de mishandelingen die zijn moeder moest ondergaan, waardoor hij een diepe haat ontwikkelde jegens zijn vader.

Yvette heeft nog een dochter, Rosanne, uit een eerder huwelijk, die jarenlang door de vader van Dylan seksueel is misbruikt. Toen het kind acht jaar was, kwam het seksueel misbruik aan het licht. Ook bleek dat de vader, naast zijn stiefdochter, nog een aantal andere minderjarige meisjes had misbruikt. Maar ondanks de bewijzen die tijdens de rechtszaak ter tafel kwamen, bleef Dylans moeder pal achter haar man staan en getuigde ze ten nadele van haar dochter die na de rechtszaak werd ondergebracht in een internaat, waar ze tot haar zestiende jaar verbleef. Al die jaren zocht Yvette haar dochter niet één keer op. Wel ging ze iedere week trouw met haar twee kinderen op bezoek bij haar man, die een gevangenisstraf van twee jaar uitzat. In die periode had Yvette met niemand van haar familie contact. Haar ouders, broers en zusters konden niet begrijpen dat ze ondanks de overvloed aan bewijzen toch achter haar man bleef staan, ten nadele van haar dochter. Toen de vader van Dylan werd ontslagen uit de gevangenis, verliet hij zijn gezin voor een vrouw met wie hij al een aantal jaren een verhouding bleek te hebben. Dylan was toen vier jaar.

Nadat de vader het gezin had verlaten, nam Yvette weer contact op met Rosanne, die nog steeds in de inrichting verbleef. Op dat moment kwam Yvette naar eigen zeggen tot het besef dat ze blind was geweest voor de daden van haar man. De littekens die haar dochter op haar lichaam had als gevolg van het seksueel misbruik, deden naar eigen zeggen haar ogen opengaan. Yvette zegt zich erg schuldig te voelen

over het feit dat ze haar dochter nooit heeft geloofd en uiteindelijk heeft toegestaan dat zij als kind in een internaat werd geplaatst.

Omdat Yvette in de moeilijke periode die volgde op de incestzaak de opvoeding van haar twee kinderen niet meer aankon, riep zij de hulp in van Jeugdzorg. Het gezin kreeg een gezinsvoogd toegewezen. De relatie met de eerste gezinsvoogd liep volgens de moeder goed omdat hij duidelijke regels stelde aan de kinderen. Maar met de tweede gezinsvoogd liep het vanaf het begin niet naar behoren. Vooral het laatste anderhalf jaar zou het bergafwaarts zijn gegaan met de begeleiding. Op het ogenblik dat wij een gesprek hebben met de moeder, is er al anderhalf jaar geen contact meer geweest met de gezinsvoogd. De wrevet tussen de gezinsvoogd en de moeder is volgens Yvette ontstaan toen de voogd Dylan uit huis wilde plaatsen en zich volgens moeder niet aan de gemaakte afspraken hield. De afspraak was namelijk dat het gezin eerst even een kijkje zou gaan nemen in het tehuis waar Dylan zou worden ondergebracht. Maar aan deze afspraak had de gezinsvoogd zich volgens de moeder niet gehouden, waardoor zij er op de dag van de uithuisplaatsing voor gezorgd had dat haar zoon onvindbaar was. Ook tegen andere pogingen van Jeugdzorg om Dylan uit huis te plaatsen had moeder zich verzet.

Door haar ervaringen met de vader van Dylan wil Yvette nooit meer een relatie met een buitenlander aangaan. Maar haar ongenoegen tegenover etnische minderheden strekt zich naar eigen zeggen niet zover uit als bij haar zoon het geval is. Toch blijkt uit verschillende opmerkingen van de kinderen⁴ dat ook moeder het niet zo begrepen heeft op alloctonen, hoewel ze zelf aangeeft vrijwilligerswerk te doen met alloctone vrouwen, met wie ze naar eigen zeggen 'een goed contact' heeft.

---

4 Als we Lily vragen of ze ooit al eens met een buitenlands vriendje thuis is gekomen, antwoordt ze, terwijl ze naar haar moeder kijkt: 'Echt niet!' Later horen ze Dylan uit de tuin naar zijn moeder schreeuwen: 'Als wij hier met buitenlanders zouden komen, dan zou jij je niet op je gemak voelen, hè mama?'

Uit alles blijkt dat Yvette een relatief geïsoleerd bestaan leidt. De grootouders van Dylan, die de oorlog hebben meegemaakt, weten niets van het gedachtegoed van hun kleinzoon. Dylan heeft nooit de behoefte gevoeld om in aanwezigheid van zijn grootouders zijn idealen kenbaar te maken, omdat hij inschat dat zijn familie anders zijn moeder hierop zal aankijken, wat hij ten stelligste wil voorkomen. Ook de broers en zussen van Yvette weten niets over de idealen van hun neefje. De moeder kan maar één iemand in haar omgeving noemen, namelijk haar goede vriendin Emma, die op de hoogte is van de idealen van haar zoon.

Dylan straalt op bepaalde momenten veel agressie uit en zijn taalgebruik is erg scherp. Maar op andere ogenblikken komt hij over als een aandoenlijk jongetje, dat zijn vriendinnetje op handen draagt en snakt naar de liefde en aandacht van zijn moeder. Tijdens het gesprek dat wij hebben met Yvette, komt hij verschillende keren langs om zijn moeder te knuffelen en te kussen en ons erop te attenderen hoeveel hij van haar houdt. Ook zijn vriendin kust en knuffelt hij voortdurend. Dat doet echter niets af aan het feit dat hij zich op verschillende momenten erg agressief opstelt. We zien hem ook in onze richting een aantal keer vals kijken, en wij merken vaak een diepe boosheid.

Schoolcarrière

Op de lagere school had Dylan volgens zijn moeder echter weinig of geen problemen. Zij omschrijft hem als een druk jongetje, met een eigen wil, dat geen 'nee' tolereerde, maar wel lief en zorgzaam was voor zijn moeder. De problemen ontstonden op de middelbare school omdat het er volgens Dylan 'stikte van de buitenlanders', waar hij zich vanaf die tijd steeds meer tegen begon te verzetten. Ook kwam hij, hoewel het verboden was, in zijn bomberjack naar school en begon hij steeds sterker zijn ongenoegen over de multiculturele samenleving te uiten. Dylan, die op het praktijkonderwijs zat omdat hij moeite had met leren, werd vanwege zijn gedrag verschillende keren van school gestuurd. Zijn moeder weet wel dat er op school

conflicten waren, maar geeft toe dat ze daar de details niet van kent. Zij had namelijk nooit contact met de school en de afspraak die gemaakt werd met de voogd om een keer mee te gaan op gesprek, is er nooit van gekomen. Wel herinnert ze zich een gesprek te hebben gehad met een leerplichtambtenaar kort nadat Dylan van school af ging. Dylan gaat al anderhalf jaar niet meer naar school, maar anders dan hij heeft verteld, is hij niet van school gestuurd vanwege geweld tegen een leraar, maar heeft zijn moeder hem thuis gehouden omdat zij vreesde dat haar zoon het 'pispaltje' dreigde te worden van een leraar die hem niet mocht.

Ontwikkeling van zijn idealen

Dylan vertelt dat hij al van kleins af aan grote haat koestert tegen buitenlanders wat hij vooral toeschrijft aan de gebeurtenissen met zijn vader. Naar eigen zeggen is hij pas nationaal-socialist geworden door de 'kameraden' die hij voor een groot deel via internet heeft leren kennen. Zijn fascinatie voor nazi-Duitsland is naar eigen zeggen begonnen toen hij als twaalfjarig jongetje een documentaire zag over het Derde Rijk. Na het zien van de documentaire representeerde het nationaal-socialisme voor hem de ultieme vorm van broederschap. Hij besloot dat hij vanaf die dag nationaal-socialist wilde worden. 'Nationaal-socialisme laat ons zien wat broederschap is, dat Nederlanders niet elkaar af moeten maken, maar dat we in harmonie moeten leven. Kijk, dat Turken, Marokkanen, Antillianen, Surinamers, dat die elkaar af willen maken, daar zitten wij niet mee. Maar wij Nederlanders, wij horen samen te werken. We horen te strijden tegen de islam dat eigenlijk het grootste kwaad is', zegt Dylan.

Maar het was niet alleen de broederschap die hem zo aansprak in het nationaal-socialisme. In de tweede plaats kon hij instemmen met het geweld dat de nazi's hebben gebruikt tegen 'minderwaardige volkeren'. 'Joden waren het virus, een minderwaardig ras en ook gehandicapt en hoe noem je dat, mensen met een beetje een beperking. En die werden allemaal de gaskamer in gegooid.'

Dylan is geen Holocaust-ontkenner, integendeel. Hoewel hij meent dat het dodental dat wordt genoemd overdreven is, ontkent hij niet dat er tijdens de oorlog een massamoord heeft plaatsgevonden. Maar hij zegt hier geen enkel gevoel bij te hebben. Beelden van de concentratiekampen doen hem volgens eigen zeggen niets. 'Ook als ik erbij zou zijn, ik zou geen spier vertrekken. Misschien lachen of zo of uitlachen, zulke dingen. Maar ik zou absoluut geen spijt tonen. Het doet me absoluut niks.'

Dylan heeft een missie. Hij wil mensen vertellen over het nationaal-socialisme en hen laten inzien dat Hitler de belangrijkste man is uit de wereldgeschiedenis. Daarom laat hij geen gelegenheid onbenut om zijn idealen uit te dragen. Zo zegt hij, dat hij wanneer hij bijvoorbeeld tegenover een onbekende in de trein gaat zitten, gelijk over Hitler begint te praten. 'Het is voor mij een overtuiging, het is voor mij als het ware een godsdienst. Ik eer hem en ik zal hem niet onteren. Want als ik hem zou onteren, zou ik mezelf door de kop schieten.'

Op de vraag of hij vanuit die optiek de daad van Mohammed B kan begrijpen, reageert hij fel. 'Mohammed B is iemand die zich laat leiden door de Koran. Het is gewoon een boek dat dood en verderf zaait. Vergeleken met de Koran is *Mein Kampf* een roman.' We confronteren hem met zijn eerdere woorden: dat zijn overtuiging een religie voor hem is, die hij wil uitdragen. 'Ja elke dag word je wakker ermee en je wil het verspreiden', antwoordt Dylan. We stellen de vraag nogmaals: 'Begrijp je dan ook hoe Mohammed B tot zijn daad is gekomen want voor hem geldt immers precies hetzelfde?' Maar Dylan laat zich niet van de wijs brengen. 'Maar tussen mij en Mohammed B zit een heel groot verschil. Mohammed B heeft dit puur gedaan omdat zijn kop verkeerd stond', zegt hij.

Dylan zegt terug te verlangen naar de nazitijd. Als hij toen had geleefd, zou hij zich naar eigen zeggen meteen hebben gemeld bij de Gestapo of bij de SS. Ook zou hij naar eigen zeggen met veel overtuiging hebben meegewerkt aan de uitroeiing van wat hij 'minderwaardige

volkeren' noemt. Wanneer hem gevraagd wordt hoever hij bereid is te gaan voor zijn idealen, zegt hij zonder aarzelen: 'Massamoord. Als het echt nodig is, dan zou ik het doen ja. Ik ben bereid om er zelf voor dood te gaan. Stel je voor: ik ga een moskee binnen met geladen wapens en ik schiet er op los en zij schieten mij dood, nou dan ben ik gestorven voor mijn idealen.'

Moeder

Volgens de moeder van Dylan zijn de sterke idealen die haar zoon heeft, tot ontwikkeling gekomen als gevolg van de diepe haat die hij koestert jegens zijn vader. Ook vertelt zij over de ruzie die zij hebben gehad met een Somalisch gezin dat een paar huizen verderop woonde, waardoor Dylans wantrouwen, maar ook haar eigen wantrouwen tegen buitenlanders – hoewel ze dat niet letterlijk zo uitspreekt – is toegenomen. Daarnaast halen zowel de moeder als zus Lily het voorval aan waarbij Dylan van zijn fiets getrapt is en bestolen is door een allochtoon. Dat Dylan steeds extremer werd, en zich uiteindelijk nationaal-socialist is gaan noemen, heeft volgens zijn moeder te maken met het feit dat hij jongeren ontmoette op het internet die dergelijke extreme ideeën aanhingen. Wel geeft ze toe dat haar zoon voor die tijd al uitspraken deed over minderheden waarvan zij vond dat hij ze wel mocht denken, maar niet hardop mocht zeggen omdat hij er anders problemen mee zou krijgen. De moeder van Dylan begrijpt naar eigen zeggen niets van zijn haat tegen joden en de spottende manier waarop hij over de Holocaust praat. Zij vertelt zichtbaar vertederd dat Dylan als kind een verslag heeft gemaakt over Anne Frank waar hij 'een dikke tien' voor kreeg en dat het vanuit die optiek vreemd was dat hij een paar maanden later met *Mein Kampf* thuiskwam. Naar eigen zeggen heeft ze in het begin woedend gereageerd op de uitspraken die Dylan deed, maar toen dat niet leek te helpen, is ze het gaan negeren en dat heeft er volgens haar voor gezorgd dat hij milder is geworden in zijn standpunten. Op de vraag of er ooit iemand is geweest door wie hij in de ban is geraakt van het nationaal-socialisme antwoordt zij: 'Hij zal heus wel die haat hebben

gehad naar buitenlanders, door de vader, en hij is inderdaad een keer van zijn fiets afgetrapt en toen zei hij “die smerige buitenlanders, oprotten”, maar hij zal ook heus wel iemand getroffen hebben op internet die ook zo dacht en zo werd het steeds meer en meer en meer. En die jongen waar hij contact mee had, is hier ook wel een keer aan huis geweest, dat was ook een hele lieve jongen, heel normaal en zo, en toen is Dylan erachter gekomen dat die beste vriend van hem een joodse moeder had. En toen was het klaar, want toen zei hij: Hoe kun je deze idealen hebben als je zelf van joodse afkomst bent? Toen zei ik: Ja maar jongen, kijk eens naar jezelf. Jij bent ook een halfbloed.’

Wanneer de moeder geconfronteerd wordt met de plaatjes van Hitler die haar zoon boven op zijn kamer heeft hangen, zegt ze: ‘Ik schrok me een tierelier, ik dacht moet ik die vent iedere dag tegenkomen op foto. Het is mijn favoriet niet en het zal nooit mijn favoriet worden, maar ik heb wel gezegd: alleen maar op je kamer.’ Wanneer wij vragen of ze ooit overwogen heeft om te zeggen dat hij die plaatjes weg moest halen, antwoordt ze: ‘Ja ik heb het inderdaad wel eens verwijderd en weggegooid.’ Over de vlag die tijdens ons gesprek voor het huis wappert, zegt ze: ‘Ik heb wel al gezegd: je haalt dat ding weg. Maar ik noem het ook geen vlag hoor, ik noem het een ding.’

Het lijkt erop dat de autoriteit van moeder zich beperkt tot de woonkamer van het huis. Daar gelden regels waar iedereen die onder haar dak woont, zich aan moet houden. Maar wat de kinderen boven op hun kamer doen, lijkt aan de aandacht van moeder te ontsnappen en het heeft er alle schijn van dat ze er zich niet al te druk over maakt. Zo eist ze bijvoorbeeld dat haar kinderen tijdens de dodenherdenking op 4 mei respect tonen en een minuut stilte in acht nemen. Doen ze dat niet, dan moeten ze volgens haar maar naar hun kamer gaan, want daar kunnen ze doen wat ze willen. De post die Dylan toegestuurd krijgt van extremistische bewegingen, legt ze op de schoorsteen neer zodat hij die gelijk mee kan nemen naar boven en het niet in de woonkamer leest. Voorts tolereert moeder dat haar zoon Duitse marsmuziek draait zolang hij dat op zijn kamer doet en zij er geen

last van heeft. Alleen op Hitlers geboortedag maakt ze op die regel een uitzondering. Ook wil zij ons laten geloven dat Dylan nooit met een wapen op zak loopt. Wij attenderen haar erop dat Dylan de vorige keer, toen een van de onderzoekers hem na afloop van het gesprek naar het dorp bracht met de auto, wel degelijk een mes op zak stak voor hij wegging en dat hij tijdens het gesprek de boksbeugel had laten zien die hij naar eigen zeggen altijd op zak heeft. Hierop reageert ze: ‘Ik heb hem gezegd, hier thuis moet je het zelf weten, maar als je ergens heen gaat, wil ik het absoluut niet hebben. Ik ben heel weinig thuis en als hij naar het dorp gaat en hij neemt wat mee, dan kan ik dat ook niet altijd controleren.’ Daarnaast geeft ze toe dat ze ook wel eens merkt dat hij een mes op zak heeft wanneer hij zijn vriendin ’s avonds naar het station brengt. ‘Maar dan doe ik net alsof ik dat niet zie’, zegt ze.

Moeder is van mening dat ze haar zoon in het gareel heeft, hoewel ze toegeeft niet te weten wat hij boven allemaal op de computer doet en met wie hij contact heeft. ‘Wat hij op zijn kamer doet, dat weet ik niet. Dat wil ik ook helemaal niet weten. Maar als hij hier bij mij in de kamer is, wil ik het fatsoenlijk en netjes hebben.’ Dylans moeder denkt dat het gedrag van haar zoon bij zijn ontwikkeling hoort en dat het wel weer zal overwaaien. Zij denkt dat hij onder invloed van zijn vriendin uiteindelijk wel weer op het rechte pad zal komen en zijn gedachtegoed zal afzweren. ‘Ik denk dat als ie zelf kinderen krijgt dat ie ook wel denkt: waar ben ik in godsnaam mee bezig?’ Moeder zegt niet wakker te liggen van het feit dat haar zoon misschien ooit geweld zal gebruiken. Wanneer hij zich echter op latere leeftijd zou blijven bewegen in de groepen jongeren met wie hij nu omgaat, zou haar dat wel angst inboezemen. ‘Want dan wil je natuurlijk niet onderdoen voor de anderen’, zegt ze. Maar voor de rest denkt ze dat alles vanzelf wel weer goed komt.

4.2 Casus 2: Rachid – ‘Gerekruteerd door Sacha de Boer’

Rachid, 23 jaar, is, volgens eigen zeggen, gemeten naar de westerse maatstaven, een radicaal te noemen, maar volgens zijn eigen maatstaven is hij ‘gewoon normaal’. Hij heeft een stevige baard laten groeien die het grootste gedeelte van zijn wangen en kin bedekt. Zijn haar, dat halflang tot op zijn schouders reikt, draagt hij in een staartje. Hij is gekleed in een sportieve broek en bijpassend t-shirt. We spreken eerst met Rachid en een paar weken later met zijn oudere zus Karima.

Rachid komt uit een gezin met acht kinderen. Zijn vader kwam op zestienjarige leeftijd als gastarbeider vanuit de Marokkaanse stad Tanger naar Eindhoven, waar hij een paar jaar later zijn vrouw leert kennen. Rachid is de op een na oudste van het gezin. Karima is een jaar ouder. De vader van Rachid werkt in de bloemenveiling, moeder zorgt voor de kinderen.

Omdat het ramadan is en Karima dan niet in een koffiehuis mag komen, spreken we haar op een bankje in de Eindhovense wijk waar zij woont. Karima werkt in een kinderdagverblijf. Daarnaast werkt zij als cassière in een supermarkt. Zij woont sinds de dood van haar opa bij haar oma in huis. Karima is verloofd met haar buurjongen. Zij volgt de opleiding Sociaal Pedagogische Hulpverlening en wil zich later inzetten voor kinderen wier ouders problemen hebben.

Het geloof speelt een grote rol in het gezin. Alle kinderen worden opgevoed met de beginselen van de islam en worden door hun vader naar de moskee gebracht waar ze Koranlessen volgen. De moskee waar de kinderen les krijgen, staat erom bekend van salafistische signatuur te zijn. Vooral vader stimuleert het feit dat zijn kinderen opgroeien tot gelovige moslims. Moeder houdt zich minder met het geloof bezig. ‘Marokkanen die naar hier gekomen zijn, weten bijna niets van hun geloof’, zegt Rachid. ‘Maar kinderen, die gaan zoeken

naar het geloof en die komen erachter dat de ouders tradities volgen die soms zelfs in strijd zijn met de islam.’

Tot de leeftijd van vijftien jaar doet Rachid volgens eigen zeggen ‘alles wat God verboden heeft’. Hij drinkt alcohol, zit achter de meisjes aan en pleegt regelmatig kleine delicten, waardoor hij een aantal keren in aanvaring komt met de politie. Ondanks het feit dat hij zich in zijn dagelijks leven niet steeds als een vrome moslim gedraagt, staat hij wel iedere dag trouw op op het tijdstip van het gebed. Vooral praten over zijn jeugd is moeilijk. Hij wil daar niet graag op terugblikken, omdat zijn geloof dat naar eigen zeggen niet toelaat. ‘De profeet heeft gezegd, als jij bedekt wat God voor jou heeft bedekt, dan zullen je zonden jou worden vergeven,’ zegt hij. Praten over zijn zonden is om die reden uitgesloten, omdat hij hoopt op vergeving in het hierna-maals. Maar daarnaast wil hij niet over zijn verleden praten omdat hij die tijd ver achter zich heeft gelaten. Hij is in niets meer de jongen die hij ooit was, zo vertelt hij. Sinds hij de zoetheid van het geloof heeft geproefd, is al het andere onbelangrijk geworden.

Schoolcarrière

Rachid heeft op school nooit noemenswaardige problemen gehad. Hij is een pientere jongen en komt terecht op het vwo. Zijn ouders hechten veel belang aan school. Goede schoolresultaten zijn voor hen een absolute vereiste en zij oefenen veel controle uit op hun kinderen. Vader houdt zijn kinderen voor dat hij zelf weinig kansen heeft gehad om te studeren en dat zij daarom de kansen die ze in Nederland krijgen met beide handen moeten aangrijpen. Tot de leeftijd van vijftien jaar gaat het Rachid voor de wind op school, maar wanneer zijn idealen zich steeds verder beginnen te ontwikkelen, en hij nachtenlang doorbrengt achter de computer waar hij het internet afspeurt, verslechteren zijn resultaten.

Rachid trouwt op zijn zestiende, zonder medeweten van zijn ouders, met Latifa, die hij via het internet heeft leren kennen. Wanneer hij het

ouderlijk huis verlaat, begint hij naar eigen zeggen school steeds meer te verwaarlozen, waardoor hij van het vwo terug moet naar de havo. Wanneer dat gebeurt, worden zijn ouders niet op de hoogte gebracht. Korte tijd later komt hij in de gevangenis terecht omdat hij verdacht wordt van het beramen van een overval op een juwelierszaak. Rachid maakt van de tijd dat hij in detentie zit, gebruik om zijn school af te maken.

Ontwikkeling van zijn idealen

‘Mensen vragen mij wel eens, wie heeft jou destijds gerekruteerd?’, zegt Rachid lachend. ‘Dan zeg ik altijd Sacha de Boer, Gerard Arninkhof, Rik Konijnenbelt van RTL4, Conny Mus, dan noem ik altijd die mensen op. Zij hebben mij eigenlijk destijds gerekruteerd door iedere dag beelden te laten zien en te praten over het Midden-Oosten. Maar je weet dat de NOS niet alles kan laten zien en dan ga je op internet zoeken.’

Rachid is naar eigen zeggen altijd wel een idealist geweest, maar vanaf het jaar 2000 – hij is dan vijftien jaar – komen zijn idealen in een stroomversnelling. Vanaf het ogenblik dat in Palestina de tweede intifada uitbreekt, raakt hij steeds meer geïnteresseerd in buitenlandse politiek. Vooral de beelden die de wereld overgaan van Mohamed Dorra, het Palestijns jongetje dat samen met zijn vader dekking zoekt voor een regen van kogels dat door het Israëliësch leger wordt afgevuurd, maken op de jonge Rachid diepe indruk. Vanaf dat ogenblik wil hij naar Palestina om de mensen die daar in nood verkeren te helpen. Maar Rachid was al veel langer begaan met het lot van moslims in de hele wereld. Zo herinnert hij zich dat hij als negenjarig jongetje er altijd al van droomde om naar de oorlog in Bosnië te gaan. Ook droomde hij er wel eens van om kinderarts of chirurg te worden en een weeshuis op te richten in een islamitisch land.

In de zomer van 2001 brengt Rachid nog een zorgeloze tijd door in Marokko. Maar een paar maanden later zetten de aanslagen op de

WTC-torens in New York zijn wereld op zijn kop. ‘En toen dacht ik: ik moet gewoon serieus worden, want er is niemand die rijk is en hoogopgeleid en dan zomaar met een vliegtuig een toren invliegt, dus daar moet iets achter zitten. Die persoon heeft iets waar hij het voor doet. Toen begon ik te zoeken, op internet, en toen dacht ik bij mezelf, ze hebben groot gelijk.’ Vanaf dat ogenblik besluit Rachid dat hij zijn zorgeloze leven wil beëindigen en dat hij zich voortaan wil inzetten voor zijn moslimbroeders die het slachtoffer zijn van oorlogsgeweld. Zijn grote voorbeeld is Osama Bin Laden omdat die volgens hem als een van de weinigen, ondanks zijn rijkdom, voor armoede heeft gekozen en het lef heeft om op te staan tegen de grootste macht van de wereld.

Rachid vertelt dat het niet zijn ambitie is om de Nederlandse maatschappij te veranderen. ‘Met Nederland heb ik sowieso niet zoveel’, zegt hij, omdat hij volgens zijn geloof niet eens in Nederland mag wonen, maar enkel in een islamitische staat. Het enige waar hij zich fel tegen keert, is het buitenlands beleid van de Nederlandse regering. ‘Dat ze regimes ondersteunen die volkeren onderdrukken, en dat ze landen die hun superieure normen aan andere landen willen opleggen blijven steunen, dat soort dingen, dat zijn mijn problemen met Nederland’, zegt hij. Uit de gesprekken die we met hem hebben, blijkt dat Rachid erg begaan is met het lot van zijn moslimbroeders over de hele wereld. Vooral het lot van de Palestijnen trekt hij zich heel erg aan. Volgens hem is de Nederlandse regering medeverantwoordelijk voor het leed dat de Palestijnen wordt aangedaan. ‘In Palestina leven ze al zestig jaar elke dag in stress. Elke dag dat je je kind naar school brengt, moet je er gewoon rekening mee houden dat je het niet meer terugziet. En hier kunnen ze gewoon veilig hun kind naar school brengen dus dat is niet eerlijk. Ik gun het iedere Nederlander dat hij gelukkig is met zijn vrouw en zijn kinderen. Dat gun ik iedereen hier. Maar als zij rustig willen leven dan moeten ze ervoor zorgen dat hun regering een keertje stopt waar ze mee bezig zijn. Dan is er niemand die Nederland ooit kwaad zou doen. (...) Als Nederlanders gewoon

massaal de straat op zouden gaan en in opstand zouden komen tegen de regering, dan zal Nederland nooit getroffen worden door een aanslag, nooit. Maar nu keurt de meerderheid stilzwijgend goed wat haar regering doet.’

Op de vraag hoever hij zelf bereid is te gaan voor zijn idealen zegt hij dat hij desnoods voor zijn idealen wil sterven. Daarbij laat hij zich, net als met vele andere dingen, leiden door zijn geloof. ‘Mijn enige grenzen die er zijn, zijn de grenzen die in het geloof liggen. Ik ben niet iemand die zegt: nee, ik heb liever dit. Als het een verplichting is vanuit het geloof dan doe ik het. Dan mag iedereen tegen mij zeggen nee, maar dan zeg ik: ja, want ik heb geen keus.’

Rachid vertelt dat hij van jongs af aan steeds veel belangstelling heeft gehad voor de islam. Naast het feit dat hij jarenlang op de Koranschool heeft gezeten, haalde hij regelmatig islamitische boeken uit de bibliotheek, raadpleegde hij het internet en luisterde naar preken van geleerden die ‘niet onder de plak zitten van Amerika’. Volgens Rachid is geweld vanuit de islam geoorloofd, sterker nog, hij is van mening dat hij de plicht heeft om met geweld te reageren vanuit zijn geloof. ‘De islam roept op tot geweld. Dat is een van de kernen van het geloof, dat is niet iets dat in strijd is met de islam. (...) Zolang er oorlog is tegen moslims, zolang er landen worden bezet, is geweld tegen Amerika, of welk land dan ook dat hen steunt, geoorloofd. Je kan niet zeggen tegen een Palestijn die een bus binnenloopt en hem opblaast: je bent verkeerd, want het zijn onschuldige Israëliërs. Er bestaat geen onschuldige Israëliër. Iedere Israëliër is een reservist, iedere Israëliër is een soldaat.’

Rachid keert zich het felst tegen de gematigde moslims in Nederland. Hij noemt hen een ‘stelletje laffe koeien die hun vernedering hebben geaccepteerd’. Wat hem het meest tegen de borst stuit, is dat zij volgens hem constant in een slachtofferrol kruipen. ‘Ze janken op tv, ze smeken om vernederd te worden, alstublieft verneder ons, dat is eigenlijk de kern van hun boodschap. Ze hebben totaal geen eergevoel

meer. Ze janken op tv omdat ze geen stageplek kunnen krijgen. Eh ... ik mag geen discotheek binnen. Eh ... ik mag dit niet. Constant in de slachtofferrol. Sta een keer op en zeg dit is een recht dat God mij heeft gegeven en daar sta ik voor.' Zijn radicalisering heeft volgens hem niets te maken met het feit dat hij zich buitengesloten voelt door de Nederlandse samenleving. 'Kijk, bij mij is er niet echt boosheid naar de Nederlandse samenleving. Ik ben nooit slecht behandeld eigenlijk. Als ik ging solliciteren, werd ik altijd aangenomen. Ik ben niet boos op Nederlanders, ik kan goed met Nederlanders omgaan. Maar mijn punt is, als je wordt aangevallen, dan ben je verplicht om terug te vechten. Als hier een trein zou worden opgeblazen, dan zou ik daar niet echt blij mee zijn voor de doden zelf, want ik had er ook in kunnen zitten en mijn vader en mijn moeder. Maar als de Tweede Kamer of een militair doel in Nederland opgeblazen zou worden, dan zou ik daar natuurlijk wel blij mee zijn.'

Hoewel Rachid, toen hij jong was, naar eigen zeggen alles deed wat God verboden had, begon hij stilaan een ander leven te leiden en stap voor stap 'alles los te laten' wat hij eerder deed. Zo dronk hij geen alcohol meer, ging hij niet meer uit en weigerde hij ineens vrouwen de hand te schudden. Zijn ouders merkten volgens hem niets van zijn gedragsverandering. Ook toen hij steeds meer begon te spijbelen, merkten zijn ouders daar volgens hem weinig van. 'Die dachten gewoon: hij zit op school en hij sport, klaar. Meer wisten ze niet.' Hij begon steeds meer tijd door te brengen op internet, waar hij zich omringde met een clubje gelijkgezinden. Ook tijdens demonstraties leert hij jongeren kennen die zijn idealen delen. Karima herinnert zich nog goed de periode waarin ze begon te merken dat er met haar broertje iets aan de hand was. 'Hij had een computer in zijn kamer, en hij ging vaak op internet, en ik ging ook wel eens op die computer. En toen op een dag heeft hij mij beelden laten zien. Dat was toen die tijd van die onthoofdingen. Hij deed het stiekem voor mijn ouders, die mochten dat niet weten. Dan zat hij achter de computer en kwam ik ineens de kamer binnen en dan zag ik hem bezig met die beelden.'

En een man die er doorheen praatte en dat soort dingen. Dus in het begin vond ik het wel eng, want het klinkt heel eng hoor als je dat hoort. Dus toen had ik het wel gemerkt. En hij vroeg me ook heel vaak: wat vind je er van als ik wegga voor de jihad en zo? Wat vind je daarvan? Maar ja, hij is vijftien, hoe ga je weg? Je hebt geen geld, je weet niet hoe je daar moet komen. Je bent aan het dromen.' Karima vertelde niets aan haar ouders over het gedrag van haar broertje, omdat ze het eigenlijk niet al te serieus nam en ze verwachtte dat het wel weer over zou gaan. Maar ook aan andere mensen, onder wie zijn ouders, liet Rachid wel eens blijken dat hij misschien ooit als jihadstrijder ten strijde zou trekken. Karima: 'Ik geloofde het niet echt, want hij zei het ook tegen mijn ouders: ik ga voor de jihad. En ja, dan zei je, ja, ja tuurlijk, ja. Want hij was vijftien. Als er in Palestina doden waren gevallen, dan zei hij: ik ga daarheen. Maar hoe ga je daarheen, denk je dat het als kleine jongen zo makkelijk is om daarheen te gaan? Dus ja, niemand schonk er aandacht aan. We dachten gewoon, het is een fase, het gaat wel weer over.' Ook merkte ze dat haar broertje zich, meer nog dan vroeger, in de islam ging verdiepen. Haar ouders merkten daar volgens Karima niets van, omdat zijn gedrag niet opmerkelijk veranderde. Zo liet hij geen baard staan, veranderde hij zijn manier van kleden niet en gedroeg hij zich niet anders dan daarvoor. Maar zoals Rachid het zelf uitdrukte, speelden de veranderingen die hij onderging, zich vooral af in zijn hoofd. Van daar dat zijn omgeving er zo weinig van merkte.

Het pedagogisch netwerk

Volgens Rachid weten zijn ouders niet veel over zijn idealen, omdat hij daar nooit diepgaand met hen over gesproken heeft. Wel zegt hij te weten dat ze een groot deel van zijn idealen niet delen. 'In Irak vechten of in Afghanistan, dat vinden mijn ouders natuurlijk wel toegestaan, ik ben nog nooit een Marokkaan tegengekomen die vond dat je dat niet mocht doen. Maar het punt waar zij op tegen zijn, is dat er aanslagen worden gepleegd in Amerika of in Nederland of in andere Europese landen. Daar staan zij niet achter. Als je in Afghanistan

vecht dan vecht je voor je land, dan verdedig je jezelf omdat er daar oorlog is, begrijp je. Ze zeggen: daar is er oorlog, niet hier.' Zijn vader zou volgens Karima wel eens met Rachid de discussie zijn aangegaan toen hij het erover had dat hij als jihadstrijder naar het buitenland wilde vertrekken, door hem ervoor te waarschuwen dat dit een gevaarlijke onderneming is voor een jongen van zijn leeftijd. Ook zijn grootvader zou wel eens op hem in hebben gepraat. Maar uit de gesprekken met Karima blijkt dat haar familie er vooral op tegen was dat hij als jihadstrijder zou vertrekken omdat hij 'nog zo jong' was. Of ze het op oudere leeftijd wel getolereerd zouden hebben, blijft echter onduidelijk.

Ook heeft Rachid wel eens discussies gehad met zijn vader over het geloof, maar aangezien hij daar in die tijd nog niet zoveel van wist, vielen die discussies al snel stil. Toch hadden zijn ouders volgens hem wel een idee van zijn ontwikkeling aangezien hij acht à negen uur per dag op internet zat, waar hij video's bekeek. Naar eigen zeggen wisten zijn ouders wel degelijk welke sites hij op internet bezocht en naar welke video's hij keek. Zijn zus Karima betwijfelt echter of haar ouders hiervan op de hoogte waren. Ook op school wist volgens Rachid niemand wat er precies in hem omging ('niemand had enig idee wat er in mijn hoofd zat'). Hij zegt dat hij nooit de behoefte heeft gehad om mensen in zijn omgeving op de hoogte te brengen van zijn idealen. Het meeste hield hij voor zichzelf, omdat hij beseftte dat hij voor sommige van zijn ideeën in de gevangenis zou kunnen belanden. Wel viel het leraren op dat Rachid steeds vaker boeken zat te lezen over de islam. Een leraar betrapte hem erop dat hij tijdens de pauze een boekje kopieerde waarin wordt uitgelegd hoe je zelf een bom moet maken. Maar dit was voor de schoolleiding geen aanleiding om contact op te nemen met zijn ouders.

Volgens Karima hebben haar ouders nooit echt veel controle uitgeoefend op het doen en laten van Rachid. 'In onze cultuur is het nou eenmaal zo dat een jongen heel vrij is. Hij kan gewoon de deur

uitgaan zonder te zeggen waar hij naartoe gaat', zegt ze. Vanaf het ogenblik dat Rachid trouwt met Latifa en het ouderlijk huis verlaat, verliezen haar ouders volgens Karima het laatste beetje controle dat zij hadden over het doen en laten van hun zoon. 'Maar toen hij nog thuis woonde, was hij ook vaak weg. Je kan niet 24 uur op hem letten. Want als hij iets van plan is, dan doet hij het toch wel. Maar hij beloofde ook altijd: nee ik doe niks, ik ga gewoon naar school. Hij kwam altijd met een cijferlijst en dat soort dingen, van kijk eens, ik ben echt bezig met school. Mijn ouders trots, van: oké, hou je er niet mee bezig, met die dingen.' Omdat Rachid 's avonds meestal buitenshuis doorbracht en zijn vader de circuits waarin hij zich begaf niet vertrouwde, pakte hij wel eens Rachids sleutels af en gebood hij zijn zoon om om zeven uur thuis te zijn. Maar dan gaf Karima stiekem haar sleutels aan haar broertje. Ook ging ze wel eens in zijn bed liggen zodat haar ouders niet zouden ontdekken dat hij weg was.

Rachid zegt te weten dat zijn vader, hoewel die hem heeft verhinderd om als jihadistrijder naar het buitenland te vertrekken, er uiteindelijk wel trots op geweest zou zijn als zijn zoon als martelaar zou zijn omgekomen. 'Maar het is altijd moeilijk voor een mens om zijn kind te verliezen. Dus ze [Rachids ouders, red.] zouden het heel moeilijk krijgen, maar ik denk dat ze het uiteindelijk wel zouden accepteren.' Zelf zegt hij dat hij heel erg trots zou zijn als zijn eigen kinderen, hij heeft er inmiddels twee, als martelaar zouden sterven. Ook uit het gesprek met Karima blijkt dat ze trots zou zijn als Rachid als martelaar zou sterven, maar ze geeft ook meteen de tweestrijd aan waarin ze zit. 'Aan de ene kant denk je: dat wil ik niet. Maar aan de andere kant: als je als martelaar sterft, dat is wel heel goed. Want als je als gewoon mens sterft dan word je eerst ondervraagd in je graf over je hele leven. Maar als je als martelaar sterft dan ga je meteen per direct het paradijs in. En je mag zeventig mensen meenemen', zegt ze lachend.

Volgens Karima is er altijd weinig communicatie geweest tussen haar ouders en haar broertje omdat hij zich volgens haar niet begrepen voelde door zijn ouders. ‘En hij wist dat mijn ouders, mijn moeder vooral, natuurlijk heel bang was dat een zoon van haar ook zo wordt, een terrorist weet je wel. Mijn moeder wilde dat hij goed studeerde, een goeie opleiding en een goeie baan had. Gewoon normale dingen. Dat wil elke ouder, denk ik.’

4.3 Casus 3: Joost – ‘Ik heb duidelijk gewoon lak aan de wet en de politie’

We spreken Joost, 22 jaar, in het kraakpand in Amsterdam, waar hij regelmatig over de vloer komt. Hij woont zelf al gedurende vier jaar in een kraakpand, elders in de stad. Joost heeft een hele grote hanenkam op zijn hoofd, maar heeft deze keer zijn haar onder zijn pet gestopt. Op zijn pet staan allerlei symbolen (stop de nazi’s, geen wapens, geen drugs, stop Wilders etc.). Hij draagt een zwart T-shirt met de tekst ‘hardcore’ erop en een spijkerbroek waar een hele reeks kettingen aan hangt. Joost woont al sinds zijn geboorte de ene dag bij zijn moeder en de andere dag bij zijn vader. Zijn ouders hebben een LAT-relatie gehad, maar zijn nu niet meer samen. Joost heeft geen broers of zussen. Na het interview met Joost brengen we een bezoek aan zijn vader, om diens visie te horen op de ontwikkeling van de idealen van zijn zoon. Aan de tientallen schotelantennes te zien woont vader in een multiculturele buurt. De buurt is een beetje grauw met allemaal dezelfde woonblokken. Het huis van de vader van Joost doet rommelig aan. Hij is 54 jaar, heeft grijs lang haar en een lange baard en ziet er een beetje uit als een oude hippie. Tijdens het interview rookt hij weed, dat hij bewaart in een sigarendoos. ‘Zelf gekweekt in de tuin’, zegt hij trots. Joost is bij het interview aanwezig en geeft af en toe commentaar op wat zijn vader vertelt. Ook ontstaat er af en toe discussie tussen vader en zoon.

Zowel vader als zoon vertelt dat zij van thuis uit altijd al met linkse idealen geconfronteerd zijn geweest. De grootvader van Joost heeft tijdens de oorlog in verschillende concentratiekampen gezeten als politiek gevangene en heeft daar volgens de vader van Joost een trauma aan overgehouden waardoor hij er nooit was voor zijn kinderen. Binnen het gezin was er sprake van incest. ‘Mijn vader was seksueel overactief, zeker binnen de familie. Die kon niet van zijn kinderen afblijven. Niet van mij en niet van mijn zusters. Dat is later allemaal netjes bijgelegd en ik heb het gezien als seksuele voorlichting die uit de bocht vloog. Mijn zussen en broers hebben het anders gezien, maar ik heb het hem nooit kwalijk genomen’, aldus de vader van Joost.

Joost noemt zichzelf een anarchist. Hij streeft naar eigen zeggen naar een non-hiërarchische samenleving waar iedereen vrij is om te doen en laten wat hij wil. In de samenleving die hij voorstaat, houden mensen rekening met elkaar waardoor er bijvoorbeeld geen politie nodig is. ‘Op die manier krijg je minder strijd’, zegt hij. ‘Omdat spullen eerlijk verdeeld zijn, krijg je minder problemen. Dan heb je ook geen politieapparaat meer nodig, want een politieapparaat is een manier om het volk te onderdrukken in mijn ogen, waardoor mensen meer gaan tegenstribbelen en er meer politie nodig is.’ ‘We zitten allemaal in een onderdrukkende samenleving’, vervolgt hij. ‘We worden allemaal onderdrukt door een Staat, en dat beïnvloedt ons allemaal.’ Op de vraag of er geen apparaat nodig is om te verhinderen dat mensen die er extreem gedachtegoed op nahouden, geweld gebruiken, zegt hij: ‘Ik durf ook gerust te zeggen dat mijn ideaal wat utopistisch is, maar ik zal niet stoppen om het na te leven, anders komen we er nooit. Ik heb niet voor alles een oplossing. Toch ben ik er wel van overtuigd dat er voor heel veel dingen een oplossing zal komen. Ik ben bijvoorbeeld ook tegen de gevangenis. Want degene die slachtoffer is, wordt gedupeerd en degene die het gedaan heeft, wordt dan ook gedupeerd, dus het probleem wordt niet opgelost, maar er wordt voor de dader een nieuw probleem gemaakt. Dat zou je ook op andere manieren kunnen oplossen. Stel, ik steel een appel van een winkelier. Dan zou

je mij op kunnen sluiten, maar je zou er ook voor kunnen zorgen dat ik ervoor zorg dat er weer een appel terugkomt. Welke oplossing er in het geval van het plegen van een moord moet komen, daar heeft Joost eigenlijk geen antwoord op. 'Ja, daar hebben we discussies over, hoe je dit moet oplossen binnen ons ideaal. En dat weet ik eerlijk gezegd niet. Maar heel veel mensen radicaliseren juist in de gevangenis. (...) Maar wat ik zeg, ik heb niet voor alles een oplossing. Er zal nog een heleboel uitgedacht en besproken moeten worden. Zo kom je vooruit, denk ik. Maar niet voor alles is een pasklare oplossing. Maar ik vind heel vaak dat straf zinloos is. Je doet iets op school en dan moet je tweehonderd keer iets opschrijven, dat gaat nergens over.'

Naast het feit dat hij anarchist is, houdt Joost er nog een hele reeks andere idealen op na. Zo woont hij al vier jaar in een kraakpand en is hij actief lid van de kraakbeweging in Amsterdam. Hij voert regelmatig actie tegen het woonbeleid. Daarnaast loopt hij vaak mee in betogingen tegen racisme en discriminatie en sympathiseert hij met het dierenrechtenactivisme. Hij is vegetariër, is sinds een jaar gestopt met het dragen van leer en doet regelmatig mee aan demonstraties tegen dierproeven. Maar hij heeft ook wel kritiek op het dierenrechtenactivisme, omdat ze in zijn ogen veel gebruikmaken van intimidatie en er ook wel eens geweld wordt gebruikt. Ook tegen het vrijlaten van nertsen heeft hij grote bezwaren. Met het financieel toebrengen van schade aan nertsenfokkerijen heeft hij daarentegen geen problemen.

Joost is naar eigen zeggen bereid om ver te gaan voor zijn idealen, maar het gebruik van geweld is een duidelijke grens die hij trekt. 'Ideologisch gezien vind ik geweld in principe verwerpelijk. Geweld tegen spullen, daar heb ik een stuk minder problemen mee. Ik doe ook wel eens acties tegen illegalen. Ten minste tegen de manier waarop er met illegalen wordt omgegaan. In Kamp Zeist zijn we een keer over de hekken gegaan om foto's te maken binnen, burgerinspectie noemden we dat, en dat is een succesvolle actie geweest in principe.

Een tijdje geleden hebben we tegen de NAVO gedemonstreerd, daar hebben we ook iemand over het hek gegooid en toen werden we allemaal opgepakt.’

Schoolcarrière

De idealen die Joost erop nahoudt, zijn naar eigen zeggen langzamerhand gegroeid. Wel geeft hij aan dat hij als klein jongetje altijd al moeite had met opgelegde autoriteit. Dat heeft ervoor gezorgd dat hij op school maar moeilijk kon aarden. Toen Joost op de lagere school zat, werkte zijn vader in het straattheater. In het weekend nam hij zijn zoon daar de hele dag mee naartoe. Dat Joost dan op maandag vaak niet naar school ging, omdat hij te vermoeid was, vond zijn vader geen probleem. ‘Dat was het hele weekend sjouwen en dan wilde hij op maandag alleen maar in zijn bed blijven liggen want dan kon hij echt geen stap meer verzetten.’ Op onze opmerking dat het op de lagere school niet getolereerd wordt dat kinderen op maandag niet komen, reageert zijn vader: ‘Ja maar je kan ze ook gewoon een dagje ziek melden. Je kan bellen: hij komt niet, want hij heeft griep. Hij moest naar school, hij moest aan het eind zijn cijfers halen, klaar, maar als hij in het weekend meer leert dan op school dan mag hij op een maandag best wel eens effetjes doorslapen. Als hij er in het weekend zo hard tegenaan is gegaan, dan vind ik slapen belangrijker dan school.’

Joost werd op zijn zeventiende verwijderd van school omdat hij twee keer was blijven zitten. Op school ging het niet goed omdat hij de autoriteit van leraren niet accepteerde, waardoor hij regelmatig met hen in conflict kwam. ‘Ik deed atheneum en dan word je in principe opgeleid om vragen te stellen, maar als ik een vraag stelde, dan werd in veel gevallen niet eens de discussie aangegaan, maar zei de leraar: “Wat ik zeg, is waar.” En dat kon ik gewoon echt niet hebben. Dan duurde het niet lang voordat ik weer de klas uitgestuurd werd, zeg maar. Maar ik had ook wel moeite met het omgaan met moeten presteren, moeten presteren.’ Vader zegt er geen problemen mee te

hebben dat Joost zo jong van school is af gegaan. ‘Want hij is slim zat’, zegt hij. ‘Dat ontwikkelt hij dan vanzelf wel. Daar heb je de school echt niet voor nodig, hoor.’

Toen Joost weggestuurd werd van school, ging hij een tijdlang via uitzendbureaus aan de slag. Maar hij vond het moeilijk om met het gezag van zijn leidinggevenden om te gaan, waardoor hij vaak wisselde van baan. ‘Dan belden ze me en dan vroegen ze: waarom ben je niet onderweg naar je werk? Ja, omdat ik geen zin heb. Dan zeiden ze: ja, maar je moet nu gaan. Toen zei ik nee. Toen zeiden zij: dan krijg je nooit meer een baan. Nou boeiend. En dan was ik weer weg.’ Tegenwoordig werkt Joost zelfstandig, als vuurspuwer, waardoor hij geen last meer heeft van opgelegde autoriteit.

Een ‘salon-anarchist’ als vader

Maar niet alleen Joost heeft moeite met het aanvaarden van opgelegde autoriteit. Uit het levensverhaal van zijn vader blijkt dat die daar ook moeilijk mee om kan gaan. Vader heeft de mavo afgemaakt en is daarna de verpleging in gegaan, maar dat heeft hij maar korte tijd gedaan. Vervolgens is hij ‘op kantoor’ gaan werken, heeft hij een tijdje in een fabriek gewerkt en vervolgens bij een benzinepomp. ‘En toen heb ik gezegd’, zegt hij lachend, ‘als dit mijn maatschappelijke carrière is, dan stappen we eruit.’ Hij was toen 23 jaar. De jaren die daarop volgden, heeft hij bewust niet gewerkt. Na achttien jaar van een uitkering te hebben geleefd, is hij naar eigen zeggen ‘langzamerhand’ begonnen met vrijwilligerswerk. ‘En toen had ik zo iets: wat ik hier doe, daar wordt een ander voor betaald, ben ik gek. En dus ben ik langzamerhand op mijn 48ste gaan werken.’ Op het moment van het interview werkt vader als vrachtwagenchauffeur, een baan die hij uiteindelijk toch met veel plezier uitoefent.

De idealen van Joost zijn naarmate hij ouder is geworden volgens eigen zeggen extremer geworden. Maar dat heeft volgens hem niets te maken met het feit dat hij zich uitgesloten zou voelen of dat hij

zijn ideeën niet zou kunnen uiten. Wel is hij, naar eigen zeggen, uitgesprokener geworden in zijn ideeën dan vijf jaar geleden en dat heeft volgens hem vooral te maken met het ontwikkelingsproces dat hij heeft doorgemaakt. Dat hij uitgesprokener is geworden, heeft ertoe geleid dat hij zich meer dan vroeger inzet voor zijn idealen en aan radicalere acties deelneemt dan hij vroeger deed. Op de vraag wat hij onder radicalere acties verstaat, zegt hij: ‘Nou ja, dingen zoals over het hek klimmen bij Kamp Zeist en zo. Ik heb duidelijk gewoon lak aan de wet en de politie die tegen mij zegt dat ik dat niet mag doen. Daar heb ik gewoon weinig boodschap aan op dat moment.’ Ook vader heeft geobserveerd dat Joost de laatste jaren wat radicaler is geworden in zijn ideeën, maar hij heeft daar niet de minste problemen mee.

‘Ik heb natuurlijk ook niet de makkelijkste keuzes gemaakt in het leven’ zegt Joost ‘want anders had ik rustig mijn school afgemaakt en een baantje gezocht. Maar daar zou ik me niet fijn bij voelen. (...) Ik loop herkenbaar op straat en daar kan ik problemen mee krijgen, maar ik vind het belangrijker dat ik mijn mening kan uiten dan dat ik alles maar veilig aanpak. (...) Wat Wilders allemaal zegt nu in de Tweede Kamer, dat is niet heel tof, zeg maar. Hij is gewoon een fascist. En in een maatschappij waar dat steeds normaler is, vind ik het wel belangrijk om te laten zien dat er ook mensen zijn die er anders over denken. (...) Alles wat ik nu vind van hoe de wereld in elkaar zit, ik zal daar altijd blijven mee sympathiseren. Of ik me daar mijn hele leven voor zal blijven inzetten, weet ik niet, maar ik denk niet dat ik heel erg spijt ga hebben van de keuzes die ik nu maak. Omdat ik, voordat ik naar een actie toe ga, altijd goed bedenk: wil ik dit, kan ik daar achter staan, en als dat niet zo is, dan ga ik niet’, zegt hij.

‘Ik denk dat hij zijn anarchisme van mij heeft’, antwoordt zijn vader wanneer wij hem vragen waar Joost zijn idealen vandaan komen. ‘Ik was zelf ook behoorlijk anarchistisch, op mezelf bezig, buiten de maatschappij bezig, toen hij geboren werd, en dat heeft hij gewoon

lekker doorgezet.’ ‘Ik neem aan dat ik mezelf nog altijd anarchist mag noemen’, zegt hij. ‘Salon-anarchist, maar toch nog steeds anarchist. Ik doe wat ik wil, zolang ik daarmee niemand belemmer. Vrijheid is voor iedereen.’ Ook de vriendenkring van vader bestaat uit anarchisten en wat hij ‘actievoertjes’ noemt. Vader is er net als zijn zoon van overtuigd dat een overheidsapparaat conflicten tussen burgers niet kan oplossen. Door een discussie aan te gaan en naar elkaars standpunten te luisteren zou men volgens de vader veel verder kunnen komen.

‘De idealen die hij nou heeft’, vervolgt de vader, ‘die heeft hij zelf ontwikkeld, maar misschien dat wij de basis daarvoor hebben gelegd. En dan zeg ik bewust “wij” omdat ik zijn moeder daarin niet af mag vlakken, absoluut niet.’ Op de vraag hoe hij dat gedaan heeft, antwoordt hij: ‘Praten, hem al heel vroeg als volwassene behandelen, dus geen kindertaaltje gebruiken, compleet uitleggen, geen blad voor je mond nemen, vertellen hoe je zelf in het leven stond. We werkten allebei bij een kringloopbedrijf dat ontstaan was onder de Wereldwinkel. Dus daar hoorde je nog wel eens hoe het in de rest van de wereld was, anders dan in de krant. En we zaten regelmatig met een heel clubje mensen aan tafel om over allerlei dingen te praten.’

De vader van Joost is zelf nooit actief geweest als kraker, maar hij had veel vrienden binnen de kraakbeweging, en vanaf dat Joost een baby was, kwam hij regelmatig bij krakers over de vloer. ‘Ik had die bakfiets die je daar op die foto ziet en daar lag hij in een tentje en dan ging ik met hem naar festivals en daarin lag hij te slapen tussen de feestende mensen.’ Vader zegt de idealen van zijn zoon voor de volle honderd procent te steunen, zolang hij geen grote materiële schade of persoonlijke schade aanricht. Maar een hek kapot knippen bij een actie tegen F16-vliegtuigen, dat hoort er volgens hem gewoon bij. Ook zou vader er geen bezwaar tegen hebben als zijn zoon een deuk zou slaan in een F16-vliegtuig. Maar brandstichten in een woonhuis gaat hem dan weer te ver. Ook is hij er net als Joost op tegen om bij-

voorbeeld nertsen vrij te laten omdat dat in zijn ogen geen zin heeft. Maar vader en zoon zijn het er over eens dat het vernietigen van de administratie van een nertsenfokkerij dan weer wel door de beugel kan. ‘Als hij een agent een blauw oog slaat, dan zal ik zeggen: waar ben je mee bezig? Maar als er een smeris op hem af komt met een knuppel en hij pakt die af en hij slaat die smeris terug de bus in, dan zeg ik jongen: goed gedaan. Dan moesten ze maar niet slaan. Moesten ze eerst maar eens kijken of het op een andere manier op te lossen was’, zegt hij.

Vader lijkt zich tegenwoordig wat meer te schikken naar de mainstream-samenleving, omdat hij naar eigen zeggen geen zin meer heeft in discussie. Als hij met zijn vrachtwagen op pad is en hij wordt staande gehouden door de politie, dan geeft hij zijn identiteitsbewijs zonder dat hij daarover in discussie gaat. Joost heeft het daar veel moeilijker mee. Die zal volgens eigen zeggen bijdehand vragen waarom hij zijn ID moet laten zien. Ook zegt vader niet overal zijn idealen te kunnen uiten. Vooral op zijn werk is niet bekend waar hij voor staat en hij zegt iedere avond zijn vloeitjes te controleren, zodat ze er op zijn werk niet achter komen dat hij blowt. In het verleden was vader naar eigen zeggen wel bereid om ver te gaan voor zijn idealen. Zo zou hij, toen hij jong was, naar eigen zeggen bereid zijn geweest om ‘bommen te leggen’ bij overheidsinstellingen, zoals Defensie bijvoorbeeld, maar hij heeft deze plannen uiteindelijk nooit ten uitvoer gebracht. ‘Bij mij zat het meer in mijn hoofd dan dat het eruit kwam en bij Joost komt het eruit. Gelukkig op een vriendelijke manier. En het was ook een andere tijd. Wij hadden ook geen gesprekken in de klas waar je over allerlei dingen sprak. Wij moesten psalm zoveel uit ons hoofd leren en mond houden. En het werd ook sneller onderdrukt door leraren en zo. Wij waren een toegeeflijker generatie.’ Tegenwoordig is vader niet meer bereid om heel ver te gaan voor zijn idealen. Wanneer er vroeger een stevige knokpartij was, dan deed hij daar graag aan mee. Tegenwoordig is hij daar niet erg meer voor te vinden.

‘Ik zie mijn zoon meer als politiek actief dan dat ik hem als radicaal zou bestempelen’, zegt hij. Wanneer wij hem vertellen over Dylan die voor het huis van zijn moeder een nazivlag ophing toen wij bij het gezin langskwamen, reageert de vader geschokt en zegt dat hij zijn zoon daarop aan zou spreken en hem zou verbieden een dergelijke vlag op te hangen. ‘Zou dat ook gelden als het een vlag van de RAF zou zijn?’ vraagt Joost plagend. Vader kijkt zijn zoon aan en fluistert: ‘Dan mag je hem ophangen aan de voorkant van het huis’, waarop hij in lachen uitbarst. Vader zegt dat hij altijd sympathie heeft gehad voor de RAF, terwijl Joost hen ‘belachelijk ver’ vond gaan. ‘Maar dat was in de tijd dat ik bereid was om hier en daar wel eens een bommetje onder te leggen’, verdedigt vader zich. ‘Ik had zoiets: wie niet luisteren wil, moet maar voelen. Maar ze zijn wel veel te ver gegaan door mensen te gaan vermoorden. Dat zonder meer.’

4.4 Casus 4: André – ‘Radicaal met een knuffelbeer’

De moeder van André reageert op een advertentie die we plaatsen op een site voor ouders van pubers. ‘Mijn zoon van zeventien heeft zeer extreme idealen. Daar wil ik wel over praten, maar dan niet in het openbaar.’ Dus reizen we naar X, een stad in het zuiden van het land, en komen terecht in een keurige nieuwbouwwijk. Daar woont de familie P. We worden heel vriendelijk ontvangen door moeder Sylvia en haar dochter Karien (achttien jaar). Sylvia werkt in de ouderenzorg, Karien gaat binnenkort het huis uit om stage te lopen in een tehuis voor dove kinderen.

Vader Hans wil niet bij het gesprek zijn. Hij is niet zo’n prater, zegt zijn vrouw. Hoofdpersoon André is niet thuis. Hij is met school op excursie naar Barcelona. Moeder Sylvia heeft dit moment zorgvuldig gekozen. ‘We hebben de afgelopen maanden zoveel trammelant met André gehad dat we nu eigenlijk maar één ding willen: rust in de tent! Daarom hebben we liever niet dat jullie op dit moment zelf met hem praten, dat zou de boel alleen maar weer oprakelen.’ Sinds zijn veertiende is André steeds extremer geworden in zijn

haat tegen allochtonen. ‘In het begin ging dat heel sluimerend: hij kwam in een vriendengroepje terecht dat heel erg anti buitenlanders was, “alle allochtonen het land uit, alle criminele Marokkanen onmiddellijk ophangen”, heel agressief. Wij geloofden onze oren niet. Tegelijkertijd ontdekten we dat hij via msn en Hyves bezig was met allerlei extreem-rechtse groepen, Volksfront en dat soort spul. Ze gaven elkaar de Hitler-groet en gebruikten allerlei nazistische codes.

En toen kwam een tijdje terug die spreekbeurt op school. André wilde die houden over de islam, en wij voelden nattigheid. Maar wat we ook zeiden: hij werd alleen maar bozer en riep dat hij toch zeker wel voor zijn eigen mening mocht uitkomen. Enfin, hij heeft zijn toespraak gehouden. Die begon met “Medelandgenoten” en eindigde met “Alle moslims het land uit!” Dat hele verhaal is in het geniep door twee allochtone klasgenoten gefilmd en op YouTube gezet. ’s Avonds natuurlijk de leraar aan de lijn. De school heeft hem gestraft, en ook de twee leerlingen die hadden gefilmd. André was door het doller heen. Wij zeiden: wat had je nou verwacht? We hebben je gewaar-schuid, je mag je eigen mening hebben, maar daar kwets je mensen mee, dus zul je toch ook rekening moeten houden met anderen. De volgende dag kregen we weer de school aan de lijn. Hij was in elkaar geslagen door twee Turkse leerlingen, de conciërge was er nog net tussen gesprongen. André was natuurlijk heel erg geschrokken en wij ook, maar we konden hem niet meer bereiken. Het was net of hij een muur om zich heen had.’

Ongeveer zeven maanden na dit eerste gesprek zoekt Sylvia opnieuw contact. ‘Het leek een tijdje goed te gaan hier, maar volgens ons is André behoorlijk aan het afglijden. We vinden weer nazistische lectuur in de post en hij is weer zeer actief op de verkeerde websites. André heeft gezegd dat hij wel eens met jullie wil praten, onder de voorwaarde dat jullie niet gaan proberen hem te hersenspoelen.’ Na onze verzekering dat zoiets absoluut niet de taak van een onderzoeker is, maken we een afspraak voor een tweede bezoek aan de familie. Tijdens dat bezoek spreken we op zijn met voetbalparafer-

nalia behangen kamer anderhalf uur met André, en daarna eenzelfde tijd met zijn ouders.

Idealen

André noemt zich rechts-radicaal en nationaal-socialist. Dat streepje tussen nationaal en socialist is voor hem erg belangrijk, want met het nationaalsocialisme zonder streepje wil hij sinds een tijdje niks meer te maken hebben. Himmler en Hitler zijn niet langer zijn grote helden. ‘Die twee waren grote criminelen. Dat met de joden hadden ze nooit moeten doen, maar verder hadden ze wel hele goede plannen voor het volk!’ André doet dit jaar eindexamen havo. Hij wil leraar geschiedenis worden, want geschiedenis is zijn grote passie. ‘Willem van Oranje is een van mijn grote helden, want die heeft eigenlijk de grondslag voor het Nederlandse volk gelegd.’ Op onze vraag of er nog andere helden zijn, nu de nazi’s zijn afgevallen, antwoordt hij zonder enige aarzeling: Constant Kusters, de leider van de Nederlandse Volksunie (NVU). Uit zijn hoofd dreunt André vrijwel het complete partijprogramma voor ons op: stop de islamisering van Nederland, allochtone criminelen het land uit, de doodstraf voor tbs’ers en pedofielen, keiharde straffen voor milieucriminelen en dierenmishandelaars, Nederland uit de EU, enzovoort. Hij is nog geen lid van de NVU. ‘Dat mag niet van mijn ouders’, zegt hij, ‘maar als het aan mij ligt, word ik eerst lid van de Germaanse Jeugd Nederland, en op mijn achttiende van de partij zelf.’

André beaamt dat zijn ideeën inderdaad extreem zijn – zeg maar gerust: radicaal. In elk geval: zo kijken anderen er tegen aan. ‘In mijn omgeving is zo’n beetje iedereen links: mijn ouders, mijn zus, mijn familie, de leraren op school. Ik ben de enige die ultrarechts is, hoewel: de NVU heeft ook een heleboel linkse punten. Want ze vinden dat er veel meer voor het volk gezorgd moet worden, hogere uitkeringen, gratis gezondheidszorg en openbaar vervoer, dat soort dingen. Maar van mijn idealen voor een groot Nederland waar het volk weer trots op kan zijn, daar moeten ze niks van hebben. Alleen een paar vrien-

den zijn het wel met me eens, en ook met mijn nieuwe vriendin zit ik op één golflengte.’ ‘Hoe ben jij in zo’n omgeving dan op dit soort idealen terechtgekomen’, vragen wij? Volgens André is het begonnen met de aanslagen op 11 september 2001, rond zijn negende jaar dus. ‘Toen ontdekte ik dat de islam een heel gevaarlijke godsdienst was, en ik ging van alles opzoeken over de Koran, terrorisme, aanslagen, enzovoort. Ik vond het meteen al een heel onmenselijke godsdienst, die bijvoorbeeld zegt dat je ongelovigen moet vermoorden, haat predikt en vrouwen moet besnijden. In de jaren daarna werd dat gevoel alleen maar sterker, zeker na de moorden op Pim Fortuyn en Theo van Gogh.’ Op onze vraag of dergelijke gedachten niet wat vreemd zijn voor een jongetje van die leeftijd, zegt hij: ‘Ik zocht altijd al van alles op.’ Zijn ouders vertellen ons later dat dit verhaal heel waarschijnlijk een reconstructie achteraf is. André was weliswaar altijd al een heel bijzonder jongetje dat voortdurend van alles opzocht in bibliotheekboeken – de ene keer wist hij ineens alles van drugs, en later weer van planeten of ruimtevaart – maar zijn ‘obsessie voor ultrarechts’ is volgens hen pas op de middelbare school ontstaan.

Hoe is het voor een jongere om extreme idealen te hebben die maar weinig mensen in zijn omgeving delen? ‘Thuis’, zegt André, ‘heeft dat in de loop van de tijd tot heel wat discussie geleid. Ik hoop nog steeds dat ik mijn ouders en mijn zus van mijn gelijk kan overtuigen, en op sommige punten zijn ze het ook wel met mij eens. Bijvoorbeeld dat criminelen veel harder aangepakt moeten worden, of dat fundamentalistische imams het land uitgezet moeten worden. Maar over de doodstraf zullen we het nooit eens worden. Het is soms best wel lastig. Je hoort keer op keer dat je verpest ben door die rechtse types. Je krijgt veel tegenstand, ook in de familie, maar ik negeer dat gewoon, want ik vind nu eenmaal wat ik vind!’ We vragen hem hoe hij denkt dat het voor z’n ouders is om een zoon te hebben met zulke andere ideeën dan ze er zelf op nahouden. ‘Tsja’, zegt André, ‘mijn ouders zullen er moeite mee hebben en misschien ook van buitenaf nega-

tieve reacties ontvangen vanwege mijn idealen, en dat zal natuurlijk niet altijd even gemakkelijk zijn.’

School

We vragen hoe zijn school omgaat met zijn extreme opvattingen. ‘Nou, soms vraagt een leraar mij vluchtig wat ik ergens van vind, maar na die toestand met de spreekbeurt heb ik te horen gekregen dat racisme niet wordt toegestaan, dat ik geen spreekbeurten meer over politiek mag houden, dat ik mijn legerbroek niet in mijn kisten mag dragen. Dat vinden ze blijkbaar te provocerend.’ Is er door de school dan ook met André gesproken over wat zich allemaal heeft voorgedaan, en over zijn opvattingen, willen we weten. ‘Nee, echte gesprekken zijn er niet geweest. Ik heb een waarschuwing gekregen en ze hebben al die regels voor me ingesteld. En op straat moet ik ook al voorzichtig zijn met wat ik zeg of wat ik doe, want er lopen hier allemaal groepen Marokkanen en Turken rond die het op ons gemunt hebben. Laatst nog riepen ze “nazi’s, kutnederlanders” tegen ons, en toen kwamen ze ons achterna.’ Over onze vraag of hij dat dan ook niet een beetje zelf uitlokt door het dragen van legerkledij, kistjes en bomberjacks met Nederlandse vlaggetjes, doet hij wat lacherig: ‘Ik mag toch zeker dragen wat ik mooi vind?’

Thuis

Aan zus Karien vragen we hoe het is om je jongere broertje zo te zien radicaliseren. ‘Hij was eigenlijk altijd een heel vriendelijk jongetje’, antwoordt ze. ‘Hij had best veel voor anderen over, maar er was een probleem: hij stopte nooit met praten, hij was altijd aan de klets, ook als we bij familie waren en zo. Ik kwam dan nooit aan bod, ik viel altijd achter hem weg. Misschien had hij daarom ook nooit veel vriendjes, hij ging bijna nooit naar kinderfeestjes en zo. Op de basisschool stond hij heel veel op de gang omdat hij ongeconcentreerd was en overal tussendoor kletste. Maar vanaf zijn veertiende werd het voor mij allemaal vervelender. We kregen van die politieke discussies, en dan begon hij me uit te schelden voor linkse extremist en zo,

dat werd vaak heel agressief. Ik had het gevoel dat ik de vijand was, hij dreigde me echt een aantal keren in elkaar te slaan. Op een gegeven moment wilde ik ook echt uit huis. Ik wilde beschermd worden, waarom zou ik met hem in één huis willen wonen? Nu is het wel rustiger geworden, maar ik was vaak doodsbang voor hem.’ Moeder Sylvia: ‘Als ouders hadden we daar de grootste moeite mee. We moesten steeds harder tegen hem optreden want hij luisterde nergens meer naar. Je drong niet tot hem door. Dus die ruzies gingen met steeds meer kabaal gepaard, er viel niet meer met hem te redeneren.’

Peer group

Over de groep waar André toen in verkeerde, laat hij zelf niet veel los. Volgens zijn ouders en zus heeft die groep echter een heel belangrijke rol gespeeld bij de radicalisering van André. Zij zien hem als een jongen die altijd al heel erg beïnvloedbaar is geweest, die vaak letterlijk gelooft wat mensen hem vertellen, althans als het mensen zijn die hem op een of andere manier weten te raken. ‘Toen hij in de tweede klas van de havo zat’, vertelt Sylvia, ‘kwam hij op een gegeven moment met een vriendje thuis, een jongetje met nogal wat gedragsproblemen volgens zijn eigen moeder. Wij dachten nog: hoe zal dat gaan? Bij André hadden we ook al eens aan een gedragsstoornis gedacht. Ik las ooit een boek over het syndroom van Asperger en ik dacht: dat gaat over André. Totaal door iets geobsedeerd zijn, nergens anders meer over praten, altijd maar doorgaan, je niks aantrekken van wat er om je heen gebeurt. Als hij weer eens eindeloos met dat Hitler-gedoe aan de gang bleef, begon mijn man wel eens van ellende te huilen, maar dat raakte hem dan totaal niet, terwijl hij op andere momenten juist heel lief kan zijn. Ook als ik zelf verdrietig of kwaad ben, dan lijkt dat compleet langs hem heen te gaan. Enfin, met dat vriendje zat hij uren achter de computer, en na verloop van tijd kregen we in de gaten dat ze actief waren op nazi-sites, en via msn en Hyves met gelijkgestemden in de weer waren. Toen kwam er een derde jongen bij, een aparte verschijning, want hij was pikzwart, maar hij droeg een bomberjack met van die Nederlandse vlaggetjes erop. Die bracht agressieve nazi-

video's mee, en met z'n drieën begonnen ze al die vreselijke dingen te roepen waar we het al eerder over hadden. Met z'n drieën hebben ze, ontdekten we later, een soort beweginkje opgericht: de Partij voor Nederland. Met die donkere jongen als leider, André als secretaris en de derde (die een joodse moeder bleek te hebben) als penningmeester. Op een bepaald moment hebben we ze verboden hier in huis dat soort taal uit te slaan en naar die video's te kijken, maar dat hielp natuurlijk niets, want dan gebeurde het ergens anders. Na de spreekbeurt-affaire hebben we een soort familieberaad gehad. Mijn zus die advocaat is, heeft zich ermee bemoeid. Mijn broer die voor de AIVD heeft gewerkt, heeft eindeloos met André gepraat en hem voor de gevolgen gewaarschuwd. Een aantal dingen hebben we toen verboden, zoals het surfen op die sites, de vriendengroep kwam er niet meer in, en hij kreeg een drumstel en is op les gegaan om hem toch een alternatief te bieden. Kennelijk heeft André toen geprobeerd om afstand te nemen van zijn vriendengroep. Hij werd veel rustiger en weer prettig in de omgang. Die plotselinge uitbarstingen van agressie waren weg. Uiteindelijk is hij door diezelfde jongens heel ernstig bedreigd, maar gelukkig heeft de school toen adequaat ingegrepen.'

Contact met anderen

Hebben Hans en Sylvia wel eens geprobeerd om contact te zoeken met de ouders van de andere jongens uit die vriendengroep? 'Nee', zegt Sylvia, 'ik hoorde via via wel een keer dat een van die jongens twee maanden huisarrest van zijn ouders had gekregen. En de leider van de club, die woonde door de week bij zijn zus hier in X, zijn adoptieouders woonden in Duitsland – rare familieverhoudingen ook. Maar wij zaten in een stroomversnelling met die bedreigingen. Je wordt zelf overspoeld door je emoties en het enige waar je mee bezig bent, is: hoe krijgen we André weer in het gareel? Een beetje egoïstisch misschien.' 'We hebben wel geprobeerd hulp te vinden', vult Hans aan. 'We hebben de wijkagent gebeld, we hebben contact met Jeugdzorg gezocht. Maar de wijkagent zei: zolang er geen strafbare feiten zijn gepleegd, kunnen wij niets doen. En ook de Jeugdzorg

liet ons met lege handen staan: nee meneer, op dit terrein hebben wij geen deskundigheid in huis, pas als justitie in het spel komt, kan de Raad voor de Kinderbescherming in actie komen. Er was eigenlijk niemand die een antwoord gaf van: je zou dit of dat eens kunnen proberen.’

Toekomst

Terug naar André. We vragen hem of hij veel contact heeft met NVU-ers. ‘Soms’, zegt hij, ‘via Hyves, maar ik ken niemand echt persoonlijk, de meesten komen uit Arnhem, want daar is ons hoofdkwartier. Ik zou wel graag naar vergaderingen en demonstraties gaan, maar dat mag niet en ik heb ook geen geld voor vervoer. Maar ik volg wel altijd alles wat ze doen via internet. Daar kan je precies zien wat er tijdens zo’n demo gebeurt en of er met de antifa’s [antifascisten, red.] gevochten wordt. Ik vind die demo’s heel belangrijk. Dat is de beste manier om het volk te benaderen, want het gaat puur om de wensen van het volk.’ Maar, werpen we tegen, ‘het’ volk bestaat toch niet? Mensen denken toch niet allemaal hetzelfde? ‘Nee, maar omdat de NVU de grootste groep is die nationaal-socialistisch denkt, weten zij wat het beste voor Nederland is, en daarvan willen ze zoveel mogelijk mensen overtuigen’, antwoordt hij.

Hoever zou André bij het actievoeren willen gaan, want mensen met extreme idealen houden het toch niet altijd bij praten? ‘Ik zou niet aan gewelddadige acties meedoen’, zegt hij, ‘zoals het plegen van aanslagen op moskeeën. Daar ligt voor mij de grens, want dat is tegen de wet en de wet is door het volk bepaald, die moet je uiteraard altijd respecteren. Behalve als ik zelf aangevallen word door de antifa’s, dan moet ik natuurlijk terugvechten.’ We stellen een ingewikkelder situatie voor. Stel nu dat hier precies achter zijn huis een moskee gebouwd wordt. Wat zou hij dan doen? ‘Ik ga zeker actie voeren, want ik weet zeker dat het volk dat niet wil. En verder zou ik Voorpost inschakelen, want dat hebben al meerdere mensen gedaan in steden waar ze ook zoiets wilden, die zijn heel nationalistisch en hebben bijvoorbeeld laatst nog in Maastricht actie gevoerd tegen de

coffeeshops. En in Zwolle hebben ze de bouw van een moskee tegengehouden. En verder kan je bouwmaterialen weghalen. Dat is dan wel stelen, maar je kunt ze later weer terugbrengen. In de fik steken, dat zou ik nooit doen.’ Waarom niet? ‘Nou, als ik gearresteerd word, dan krijg ik een aantekening, en dat heeft gevolgen voor je toekomst, wat je ook gaat doen. Leraar worden kan ik dan wel vergeten.’

Twee werelden

Na het interview lopen we samen de trap af naar beneden. Vanavond gaat André naar een voetbalwedstrijd van de club waar de hele familie fan van is. ‘Wat moet ik aan mam?’, vraagt hij zijn moeder. Als hij is verdwenen, zegt zijn vader: ‘Het is net of André in twee werelden leeft. Soms heeft hij dat hele lieve, dan is hij nog heel kinderlijk, en soms heeft hij dat hele harde. Dat had hij altijd eigenlijk al. Hij stortte zich heel fanatiek op iets zoals drugs of planeten, daar was hij dan uren en uren mee bezig, ging helemaal tot het gaatje, maar daarnaast was hij ook heel speels.’ ‘Het is heel vreemd’, zegt Sylvia, ‘dat van die twee werelden. Hij slaapt nog met zijn knuffel, en op die sneeuwpop die hij hier voor de deur heeft gemaakt, is hij zo trots als een pauw. Maar als we het over de politiek hebben, dan praat hij me onder de tafel, hij leest en hij weet alles.’ ‘Ja, maar hij heeft nooit een eigen interpretatie’, zegt vader Hans. ‘Het is alsof hij alles uit zijn hoofd leert en opdreunt. Hij leest het, slaat het allemaal op en verdiept zich niet in de vraag of aan die opvattingen nog een zijkant zit. Zo gaat het met school trouwens ook: de stof voor proefwerken kent ie helemaal uit zijn hoofd, maar als er een vraag andersom wordt gesteld, is hij helemaal nergens meer.’

We vragen ten slotte waar de ouders van André zich het meeste zorgen over maken. ‘Over het feit dat hij zo goedgevolig is, zo ontzettend beïnvloedbaar’, zegt Hans geëmotioneerd. ‘Laatst kregen we dat blad van Voorpost hier in huis, de meest fantastische verhalen vertellen ze daarin. Er stond bijvoorbeeld boven een artikel: “Stop de onverdraagzaamheid”. Terwijl dat hele blad vol staat met het omgekeerde.

Maar André neemt dat letterlijk, en dan zegt hij: zie je wel, zij zijn toch tegen de onverdraagzaamheid, jullie toch ook? Tja, en wat gaat er straks met hem gebeuren? Voorpost had hij aangevraagd, en wij hebben dat soort lectuur hier in huis verboden. Maar dan zegt hij: wacht maar tot ik achttien ben. Ik ben bang dat hij, als hij eenmaal gaat studeren, nog veel erger beïnvloed kan gaan worden door die lui, want wij zijn er dan niet meer om nog enig tegengas te geven. Ik hoop maar dat hij op die Hogeschool andere mensen tegenkomt.’

4.5 Casus 5: Maarten – ‘De moord op Pim Fortuyn was slecht voor het veganisme’

We praten met Maarten, 24 jaar, op een terras van een café in een klein dorpje in het zuiden van het land. Zijn vriendin Tanja is bij het gesprek aanwezig. Maarten en Tanja wonen om de hoek, maar ze willen ons liever niet bij hen thuis ontvangen, omdat ze zeggen eigenlijk niemand te vertrouwen. Maarten is een overtuigd dierenbevrijdingsactivist en veganist. Zijn vriendin is vegetariër. Hij toont met zichtbare trots de tatoeage die hij op zijn arm heeft van het ALF (Animal Liberation Front). Maarten vertelt dat hij eigenlijk nooit een uitgaanstype is geweest en maar weinig vrienden heeft. Zo is hij bijvoorbeeld nog nooit naar een discotheek geweest. Hij rookt niet, heeft nooit drugs gebruikt, en drinkt geen alcohol. Ook drinkt hij geen drankjes met prik. Maarten en zijn vriendin delen op een heleboel punten dezelfde ideeën, maar op onze vraag waarin ze verschillen, antwoordt Maarten dat hij de wet overtreedt en zij niet, hoewel zijn vriendin zegt dat ze zich kan voorstellen dat ze misschien over niet al te lange tijd ook de wet zal overtreden. Zowel Maarten als Tanja hebben in hun vriendenkring geen mensen die vlees eten.

Maarten zegt dat hij door zijn activiteiten in contact is gekomen met een grote groep dierenrechtenactivisten en dierenbevrijdingsactivisten. De meeste heeft hij leren kennen op demonstraties en bij internationale bijeenkomsten van dierenrechtenactivisten en

dierenbevrijdingsactivisten. Communiceren via internet met gelijkgezinden doet hij niet, omdat fora volgens hem voortdurend in de gaten worden gehouden door de AIVD. Maar eigenlijk, zegt hij, heeft hij niet zoveel behoefte aan contacten. ‘Want ik ben helemaal geen groepsmens. Ik hou er totaal niet van om in een grote groep te functioneren. Ik heb geen mensen nodig om mij te motiveren. Het gaat mij om de dieren en niet om mijn frustraties te uiten’, zegt hij. De enige reden waarom hij af en toe het internet raadpleegt, is om zich te informeren over dierenleed. ‘Waarom zou je gelijkgestemden moeten zoeken?’, zegt hij. ‘Om je eigen verhaal te doen? Wij leven niet voor de kick. Wij doen het puur voor de dieren.’ Ook zegt hij weinig met gelijkgezinden te praten over zijn ondergrondse acties, omdat dat in zijn ogen te gevaarlijk is. ‘Dan leer je mensen kennen en dan denk je: zou die het zijn of zou die het zijn? En op een gegeven moment kom je te weten hoe iemand daar tegenover staat, maar je hoeft ook niet van iedereen te weten wat hij gedaan heeft. Het is goed dat er iets gebeurt, want als er iets gebeurd is, dan ben je al blij dat die dieren vrij zijn. Dan interesseert het mij geen hol wie het gedaan heeft.’

Een van de mensen voor wie hij bewondering zegt te hebben, is Volkert van der G., de moordenaar van Pim Fortuyn, die hij tijdens het interview stevast Volkert noemt, alsof het een bekende van hem is. ‘Het maakt mij op zich niet uit wat hij heeft gedaan, maar wat hij voor de dieren heeft gedaan, dat bewonder ik. En dan vind ik niet, omdat hij dan een moord heeft gepleegd, dat je hem zou moeten laten zakken. (...) Ik kijk niet sec naar wat hij heeft gedaan. Ik kan iemand zijn daden afkeuren, maar zijn principes, zijn denkwijzen, daar kom ik mee overeen. Kijk het is slecht voor het veganisme dat hij dat heeft gedaan. Maar hij heeft het niet gedaan omdat Pim Fortuyn tegen de dieren was. Fortuyn was wel voor de bontfokkerijen, maar hij was ook ontzettend tegen buitenlanders. Hij was ontzettend rechts en dat heeft Volkert ook aangegeven: dat hij dat gedaan heeft voor de maatschappij, zeg maar. Omdat hij bang was dat het niet goed zou gaan met bepaalde bevolkingsgroepen.’

Op de vraag of Maarten bereid zou zijn om zijn leven op het spel te zetten om het dierenleed de wereld uit te helpen wil hij aanvankelijk geen antwoord geven. Maar wanneer zijn vriendin zegt dat wanneer zij met haar dood het dierenleed een halt zou kunnen toeroepen, zij meteen haar hoofd zou neerleggen, haast hij zich door te zeggen dat ook hij daartoe bereid zou zijn.

Schoolcarrière en loopbaan

Het gezin waarin Maarten is opgegroeid, bestaat uit vader, moeder en twee zonen. Zijn ouders zijn een aantal jaren geleden gescheiden. Voor zijn eigen gevoel heeft hij alleen een moeder en geen vader. Maar ook met zijn moeder heeft hij sinds kort alle contact verbroken. Om die reden geeft hij ons geen toestemming met haar te praten.

Maarten heeft op het vmbo gezeten en heeft daarna een jaar mbo gedaan. Op school wist niemand naar eigen zeggen welke idealen hij precies aanhing, omdat hij daar nooit over praatte. Hij had naar eigen zeggen geen behoefte om zijn idealen te uiten, zodat zowel leraren als leerlingen niet wisten wat er precies in hem omging. Maarten was op school volgens eigen zeggen een moeilijke leerling die zich ‘rebels’ gedroeg en vaak de klas uitgestuurd werd. Zijn moeder werd vanwege zijn gedrag regelmatig gebeld door de schoolleiding.

De school waarop hij zat, stond bekend als een ‘groenschool’, waar hij praktischles dierenhouderij volgde. Maar al snel bleek dat hij op school niet kon aarden. ‘Die dierenhouderij, dat was een ramp, jongen, want we moesten op een gegeven moment naar een boer toe en dan moesten we drie struisvogels meenemen in zo’n paardentrailer om ze ergens anders weer af te leveren. (...) Toen we de klep opendeden bij die andere boer, waren ze alle drie dood. Toen dacht ik: ja, jongen. Ik zag die diertjes in die kooitjes zitten en alles ja. Is dit nou dierenverzorging?’ Vanaf dat ogenblik begon hij zich steeds meer tegen de school te keren om deze uiteindelijk voorgoed te verlaten. Om dezelfde reden wilde het niet vlotten met de verschillende baantjes

die hij had: ook daar werd Maarten geconfronteerd met dierenleed. Toen hij een tijdje bij een recreatiepark werkte en daar wekelijks werd geconfronteerd met de resten van barbecues die mensen daar hadden gehouden, hield hij het snel voor gezien. Toen er sprake was van het feit dat de in de omgeving levende ganzen zouden worden neergeschoten omdat zij het strand bevuilden, was voor hem de maat vol. Maarten heeft er sindsdien bewust voor gekozen om niet te werken omdat hij ‘tegen het kapitalisme’ is. ‘Ik vind het helemaal niet belangrijk of iemand nou wel of niet werkt, of iemand doelbewust niet werkt omdat hij zo min mogelijk belasting wil betalen, want dat gaat ook vaak naar subsidies voor dierproefcentra en ander gespuis. Hoe minder je verdient, hoe minder belasting je betaalt.’

Ontwikkeling van zijn idealen

Op de vraag hoe hij geworden is tot de persoon die hij is, zegt hij: ‘We zijn altijd heel erg met de natuur opgevoed, voornamelijk door mijn moeder. Vaak gingen we eendjes voeren met brood en zo. (...) Rond mijn twaalfde werd ik vegetariër. We aten eigenlijk al bijna nooit vlees omdat het gewoon niet gezond is. Dat wist mijn moeder ook. Dus we aten alleen zogenaamd gezond vlees, waarvan mijn moeder dacht dat het gezond was. Zij wist waarschijnlijk ook niet beter. Mijn broer was ook vegetariër en mijn moeder, die at alleen maar af en toe vlees.’

Maarten vertelt dat hij zich als opgroeiende tiener steeds meer begon aan te trekken van het dierenleed in de wereld. Hij begon de handleidingen van het dierenbevrijdingsfront te lezen om er achter te komen hoe je dieren moest bevrijden en ging vaak langs bij een linkse bibliotheek in Utrecht waar hij allerlei informatie verzamelde over het lot van dieren en wat daartegen te doen is. Dat leidde ertoe dat hij op een gegeven moment niet meer accepteerde dat zijn moeder vlees in de diepvries had, en het weggooide wanneer hij daarmee geconfronteerd werd. ‘Ik hou ook helemaal niet van het woord vlees’, zegt hij, ‘omdat vlees een verheerlijking van het dierenleed is. Want het is gewoon een lijk, het is gewoon een dood dier.’

De periode waarin hij van een overtuigd vegetariër veganist werd, herinnert hij zich nog heel goed. ‘Het gaat geleidelijk’, zegt hij. ‘Je gaat kijken hoe alles in elkaar zit, hoe komt melk op je bord, of ei? Je wordt geïnformeerd door wat je tegenkomt en uiteindelijk ook door waar je zelf naar op zoek gaat. En op een gegeven moment had ik zoiets van dit werkt niet meer, ik wil niet meer iets van dieren eten.’ Zijn vriendin eet wel nog dierlijke producten, zoals eieren, hoewel zij aangeeft dat er misschien een periode in haar leven zal komen dat ze zelf ook veganist wordt. Maar hoewel zij, anders dan Maarten geen veganist is, koopt zij uit principe bepaalde producten niet. Zo ziet zij er bijvoorbeeld op toe dat de eieren die zij koopt niet afkomstig zijn van legbatterijkippen, maar ook bij de aanschaf van andere producten let zij erop dat die diervriendelijk zijn.

Maarten is, zoals reeds gezegd, een fanatiek dierenbevrijdingsactivist. Anders dan dierenwelzijnsactivisten ijvert hij niet voor grotere kooien voor dieren, maar is hij erop tegen dat dieren, om wat voor reden dan ook, worden opgesloten. ‘Dierenbevrijdingsactivisten’, zegt hij, ‘zijn mensen die puur alleen strijden voor de vrijheid van dieren. Geen grotere kooien, maar helemaal geen kooien, geen dieren in de schuur, maar dieren in de natuur.’ De dierenwelzijnsbeweging, die vooral ijvert voor grotere kooien, staat volgens hem in de weg van het grotere doel. Maarten is van mening dat alle dieren vrij in de natuur moeten kunnen leven, en wil zich daar graag voor inzetten. ‘Ik hoef ook niet van nertsen te houden om ze te bevrijden. Kijk, apen en varkens, dat zijn eigenlijk mijn favorieten, maar ik zou ook mijn vrijheid op het spel zetten voor een krokodil, die mij dood zou kunnen bijten. Ik hoef geen band met zo’n dier te hebben, het gaat mij om dieren in het algemeen.’

Maarten vertelt over de vele acties die hij voert om dierenleed aan te kaarten. Zo doet hij bijvoorbeeld vaak mee aan demonstraties. Maar daarnaast deinst hij er niet voor terug om ondergrondse acties te plannen. Zo geeft hij toe dat hij wel al een keer heeft meegedaan aan

een actie waarbij nertsen werden bevrijd uit een nertsenfokkerij. Die acties plant hij weloverwogen. Zo zorgt hij er bijvoorbeeld voor dat ten tijde van een bevrijdingsactie de weersomstandigheden gunstig zijn, omdat de dieren het anders misschien niet zouden overleven. Hij zegt te beseffen dat nertsen soms gedood worden wanneer ze worden bevrijd. Maar dat weerhoudt hem er niet van om toch dergelijke acties te plegen. ‘De nerts is familie van de bever, een waterdier, dat hoort al helemaal niet in een hok, want daar heeft het helemaal geen water. Die dieren hebben al geen leven, en zes maanden later worden ze vermoord. Dus als ze, al is het maar één minuut, buiten hebben kunnen lopen en van de frisse lucht hebben kunnen genieten, dan is het nog altijd beter dan dat je vergast wordt.’

Maarten wil op geen enkele manier gebruikmaken van dieren en gaat daar heel ver in. ‘Waarom zouden dieren voor me moeten werken?’, zegt hij. ‘Waarom zou een kip een ei moeten uitpersen zodat ik het op kan eten? Ik vind het niet natuurlijk om gebruik te maken van dieren. Ik ben ook tegen blindengeleidehonden want blinden kunnen ook met een stok lopen.’ Daarnaast is hij tegen het houden van huisdieren, en hij weigert een dier te kopen. ‘Waarom zou ik geld geven aan een hondenfokker?’, zegt hij. ‘Dan heb je toch handel. Als jij een kind hebt, dan mag ik jouw kind toch ook niet kopen?’ Verder vindt hij het plaatsen van muizenvallen gruwelijk en hij kan er zich niets bij voorstellen dat mensen insecten doodslaan met een vliegennep. Wanneer hij iemand ziet op straat die bont draagt, dan stapt hij er meteen op af. Op dergelijke momenten probeert hij mensen in eerste instantie bewust te maken van het dierenleed dat met hun bontjas gepaard gaat, maar daarnaast vraagt hij ook aan de mensen om het bontkraagje van hun jas te halen en het aan hem te geven om ‘ermee te doen wat hij er wil mee doen’. Voorts zegt hij dat hij sommige mensen op straat wel eens heeft uitgescholden voor dierenbeul. Ook verbiedt Maarten ons om tijdens het gesprek vlees te eten omdat hij dat volgens eigen zeggen ‘niet aan kan zien.’ Hij is daarnaast een fervent tegenstander van de politie omdat zij in zijn ogen veel dieren-

leed veroorzaken. ‘De politie is echt ontzettend fout want ze gebruiken paarden en ze gebruiken honden. Bij demonstraties zie je dat politiepaarden soms dwars door het publiek heen rennen. En dan die honden, jongen. Dan zeggen ze: ja, die honden en die paarden vinden het leuk. Nou, als een paard zo’n doorgedraaide voetbalsupporter voor zich krijgt, die kan geraakt worden. Hij heeft wel bescherming, maar er zijn wel plekken waar hij wel geraakt kan worden. Hoe vaak zie je niet, als je dat intikt op Google, dat een politiepaard gewond raakt en uiteindelijk overlijdt. Het is onacceptabel dat de politie nog gewoon dieren inzet voor eigen gewin.’

Wanneer we vragen waar Maarten zijn idealen vandaan heeft, zegt hij dat het waarschijnlijk komt door ‘de beelden’ die hij zag. Zo vertelt hij dat hij van jongs af aan geconfronteerd werd met dierenleed en besloot om hiertegen in het geweer te komen. ‘Wij woonden op een boerderij’, zegt hij, ‘en daar zie je natuurlijk het dierenleed, hè. Daar zie je in een weiland koeien staan, dat heb ik zelf gezien, eentje werd ziek, en ging liggen en is uiteindelijk niet meer opgestaan. En alle andere stonden er met hun neus tegenaan van: hè sta eens op, en die heeft daar gewoon weken gelegen. En die boer, die woonde daar gewoon om de hoek, want dat was onze buurman. Zo is mijn haat, nou ja, het negatieve beeld over boeren die iets met dieren doen gegroeid. (...) Daar zag ik gewoon dierenleed van heel dichtbij, dus ik hoefde ook niet te radicaliseren of wat dan ook: ik zag het, en ik was al vegetariër, en ik zag een kippenboerderij waar ze allemaal ingeladen werden ...’

Maarten beseft dat zijn acties maar op beperkte schaal effect hebben, maar toch zet hij zich voor de volle honderd procent in om dierenleed tegen te gaan. Daarbij geeft hij steeds aan dat ieder dier dat hij weet te redden meegenomen is, ook al beseft hij dat hij daarmee het dierenleed niet uit de wereld heeft geholpen. ‘Als ik een dier red, heb ik een dier gered. De hele bio-industrie krijg ik daar niet mee om zeep, dat weet ik ook. Maar kijk nou eens naar de dierproevencentra. Er zijn

tien acties in een jaar bij mensen thuis. Auto wordt in brand gestoken, hun huis wordt geveerd. Daarvan gaat ontzettend veel angst uit. En daardoor willen mensen niet meer voor een dierproevencentrum werken, als hun kinderen worden lastig gevallen. Want ze praten onderling met collega's daarover.'

Ouders

De ouders van Maarten vinden allebei dat hij te ver gaat in het nastreven van zijn idealen. Vooral met het feit dat hij soms de wet overtreedt, kunnen zij niet instemmen. Hoewel hij geen contact meer heeft met zijn vader, weet hij dat die een tijd geleden de GGD wilde inschakelen toen hij hoorde over de acties van zijn zoon. Zijn vader zou volgens Maarten soms in verlegenheid gebracht worden door de activiteiten die hij uitvoert, aangezien hij daar als leerkracht op een school wel eens op aangesproken zou worden. Maarten vertelt dat ook zijn moeder op bepaalde momenten vond dat de acties van haar zoon te ver gingen, maar volgens Maarten heeft zij nooit iets ondernomen om hem op andere gedachten te brengen. 'We hadden vaak wel discussies erover', zegt hij, 'want ik wilde haar graag informeren waarom ik voor dieren opkom. Maar ik heb nog nooit een woord over ondergrondse acties gezegd. Dat is ook gewoon uit veiligheid, want je kan haar niet vertrouwen omdat ze al een keer de politie heeft ingeschakeld. Maar sowieso, als ze dat niet had gedaan, dan zou ik er ook niet over beginnen.' Op de vraag of zijn moeder schrok toen hij een keer werd opgepakt na een ondergrondse actie, zegt hij: 'Ik denk dat ze het wel een beetje verwachtte. Want af en toe kwam ik wel eens met een vieze broek thuis en dan zal ze ook gedacht hebben: wat is ie nou aan het doen?'

Maarten kon dus redelijk ongemoeid zijn gang gaan en werd daarbij nooit betrappt, behalve één keer. 'Een keer ben ik gepakt voor het neerhalen van jachthutten. Toen heb ik drie dagen vastgezet en toen heb ik het wel tegen mijn moeder gezegd. Eerst had ik gewoon gezegd dat ik naar Spanje op vakantie zou gaan om tegen het stierenvechten te demonstreren en dat vond ze wel oké, maar later heb ik

gezegd dat ik opgepakt was, en toen heb ik haar dat uitgelegd en toen moest ze eigenlijk wel lachen.’

De ondergrondse acties die hij nu pleegt, keurt ze volgens Maarten wel af, ‘maar’, zegt hij, ‘ze kan het wel heel goed begrijpen’. Overigens vindt Maarten zijn acties volstrekt gerechtvaardigd, omdat dit volgens hem de enige manier is om iets te doen aan het dierenleed. ‘Maar wat je goed moet weten’ zegt hij ‘is dat dierenrechtenactivisten niet gewelddadig zijn. Ze kunnen wel demonstreren, auto’s in brand steken, huizen bekladden, maar ze zijn nooit gewelddadig tegen mensen. Maar ze kunnen wel intimiderend zijn, hè. Bijvoorbeeld naar het kinderdagverblijf gaan waar de kinderen zitten van mensen die bij dierproevencentra werken. Dat lijkt extreem, maar als je ziet wat er met de dieren gedaan wordt, dan valt alles in het niets.’

ANALYSE VAN DE RESULTATEN

5.1 Inleiding

Nadat we aan de hand van de verschillende casussen een beeld hebben gegeven van vijf van de jongeren die we hebben gesproken, staan we in dit hoofdstuk stil bij de hele groep. De zestien jongeren die wij hebben gesproken, zijn – op twee na – allemaal jongens. Hun leeftijd varieert van 16 tot en met 25 jaar. Vijf van de jongeren wonen zelfstandig, de anderen wonen bij hun ouders. Naast de jongeren hebben we ook gesprekken gevoerd met twee oudere zussen, en in vijf gevallen met hun ouders. De opleiding van de jongeren is heel erg verschillend. Sommigen zijn vroegtijdig uitgevallen op het vmbo, anderen studeren aan de universiteit. Een aantal jongeren heeft een betaalde baan. Maar er zijn er ook een aantal die noch naar school gaan, noch werk hebben.

Hoewel de jongeren die wij hebben gesproken, totaal verschillende idealen aanhangen, zijn er – in grote lijnen – meer overeenkomsten in hun ontwikkelingsproces te noemen dan dat er verschillen zijn. In eerste instantie lopen hun idealen volgens eenzelfde stramien en krijgen zij vorm naar gelang de omstandigheden waarin de jongeren opgroeien en het ‘onrecht’ waarmee ze tijdens hun leven geconfronteerd worden. Zo blijkt dat Maarten op jonge leeftijd op het platteland, waar hij met zijn ouders woont, geconfronteerd wordt met dierenleed, waardoor zijn interesse voor dieren steeds groter wordt en

hij als adolescent zich steeds meer in het onderwerp gaat verdiepen. Scott en Rachid groeien op als jonge moslims en raken na 11 september 2001 steeds meer in de ban van de radicale islam. En Dylan bekeert zich tot het nationaal-socialisme 'uit haat' jegens zijn vader.

Opmerkelijk is dat de jongeren zich allemaal razendsnel ontwikkelen van tieners die maatschappelijk bewogen zijn, tot jongeren met extreme idealen. Voor de een is de ultieme droom het martelaarschap, voor de ander een 'raszuiver' Europa en voor weer een ander een samenleving waarin geen sprake is van 'opgelegd gezag'. Het proces van radicalisering broeit in de meeste gevallen als het ware al een aantal jaren, maar de uiteindelijke doorslag wordt vaak gegeven door een gebeurtenis die of 'een beeld' dat hen versterkt in hun overtuiging.

Er zijn jongeren die qua idealen niet veel verschillen van hun ouders, hoewel in alle gevallen wel geldt dat de idealen die jongeren erop nahouden extremer zijn dan wat hun ouders vinden. Hoewel de ouders wel eens pretenderen 'heel anders' te zijn dan hun kinderen, lijkt er binnen de meeste gezinnen wel stilzwijgende goedkeuring te bestaan voor het gedachtegoed van hun kinderen. Zo bleek bijvoorbeeld dat de ouders van Rachid de idealen van hun zoon niet delen (vooral wanneer het gaat over de verschillende interpretaties van de islam die zij erop nahouden), maar dat het martelaarschap door hen bijvoorbeeld niet wordt afgekeurd. Ook uit de verschillende opmerkingen die gemaakt werden door de moeder van Dylan, konden wij opmaken dat zij, anders dan dat zij beweerde, het ook niet zo begrepen had op 'de buitenlanders'.

Een andere opmerkelijke overeenkomst tussen de verschillende groepen jongeren is dat er vanuit hun pedagogisch netwerk over het algemeen weinig (corrigerende) reacties komen op hun gedrag. Men zou verwachten dat er vanuit de ouders of de school reactie komt op jongeren die op een steeds extremere manier hun idealen uiten, maar die reactie komt er in veel gevallen niet. Ook wanneer jongeren

zich op internet begeven, is er geen pedagogisch netwerk aanwezig dat tegengas biedt. Hierdoor is het voor de jongeren gemakkelijk om buiten het blikveld van hun ouders hun gang te gaan. In wat volgt behandelen we wat systematischer de verschillende domeinen (gezin, school, peers/internet) waar jongeren actief zijn en laten we zien op welke wijze er sprake is van handelingsverlegenheid vanuit het pedagogische netwerk.

5.2 Opvoeding thuis

Wat in alle gevallen – een uitzondering daar gelaten – geldt, is dat tijdens het proces van radicalisering er vanuit het ouderlijk milieu niet of nauwelijks reactie komt op het gedrag van de jongeren. Dat kan ermee te maken hebben dat ouders niet goed in de gaten hebben waar hun kinderen zich mee bezighouden. Het is inderdaad opmerkelijk dat er nogal wat jongeren zijn die vaak urenlang op internet doorbrengen, waar ze zich terugtrekken met een groep gelijkgezinden zonder dat hun ouders precies weten waar ze mee bezig zijn. Maar daarnaast zien we bij ouders die wel op de hoogte zijn, toch ook tekenen van berusting, goedkeuring of ontkenning, en we zien dat er ouders zijn die wel in de gaten hebben wat er met hun kinderen aan de hand is, maar daar niet al te zwaar aan tillen. In ieder geval blijkt dat de meeste ouders – met de ouders van André als uitzondering – weinig of niets ondernemen wanneer zij merken dat hun kinderen steeds extremere idealen beginnen te uiten.

Waar men verder zou verwachten dat de meeste radicale jongeren worstelen met de autoriteit van hun ouders, is het niet zo dat de jongeren die wij spraken uit een autoritaire gezinssituatie afkomstig zijn. Opvallend is dat bijna alle ouders eerder onderhandelend tot permissief dan autoritair zijn in de begeleiding van het idealisme van hun kinderen. De reacties van de meeste ouders kunnen namelijk bezwaarlijk autoritair worden genoemd. Dat komt het sterkst naar voren in het geval van Dylan, maar ook de andere ouders stel-

len zich niet of nauwelijks autoritair op. De moeder van Marco, een achttienjarige jongen die zichzelf nationaal-socialist noemt, lijkt te worstelen met hoe ze haar zoon moet aanpakken, maar erg succesvol is ze vooralsnog niet. Marco is ervan overtuigd dat er in Auschwitz nooit gaskamers hebben bestaan, en hoewel moeder zegt de ideeën van haar zoon te verafschuwen, blijkt dat ze totaal niet weet hoe ze hier tegenin moet gaan.

Ook is het opmerkelijk dat, voor zover we hebben kunnen nagaan, weinig ouders hun kinderen tegenspreken wanneer die extreme idealen uiten. Zo blijkt bijvoorbeeld dat de meeste ouders van de jongeren die er rechts-radicalen ideeën op nahouden, en hun kennis over het nationaal-socialisme vooral halen van rechts-radicalen sites op het internet, hun kinderen nooit hebben geconfronteerd met geschiedkundig materiaal of hen hebben meegenomen naar een concentratiekamp of een andere historische plek. De extreme idealen die hun kinderen uiten, worden in veel gevallen afgedaan als ‘hun mening’ en de ouders vinden vaak dat ze daar weinig of niets tegen in te brengen hebben.

Een enkele keer is het idealisme van de jongeren een vrij directe uitloper van de ideeën die hun ouders er zelf op nahouden. Een mooi voorbeeld daarvan is Joost, die zich in de voetsporen van zijn vader ‘anarchist’ noemt. Maar in de regel is er een afstand tussen de idealen van de jongeren en de idealen die hun ouders erop nahouden. Drie andere jongens, die zichzelf nationaal-socialist noemen, en die met elkaar bevriend zijn, stemmen er geen van allen mee in dat we met hun ouders in gesprek gaan. Zij geven alle drie aan dat hun ouders niet blij zijn met de idealen die zij erop nahouden en dat het vanuit die optiek ‘te gevoelig’ ligt om met hen in gesprek te gaan. Uit de gesprekken met de jongens blijkt dat ze denken dat hun ouders zelf wel kritisch staan tegenover de multiculturele samenleving, maar moeite hebben met het feit dat hun zonen het nationaal-socialisme aanhangen (‘zij denken toch ook terug aan ’40-’45’) en dat er ook wel hevige discus-

sies zijn geweest binnen het gezin ('zij vinden mij te radicaal'). Maar uiteindelijk lijkt het erop dat deze ouders zich hebben neergelegd bij het gedachtegoed van hun zonen. In deze concrete gevallen betekent het dat de jongens discussies met hun ouders over hun gedachtegoed mijden. Ook weten hun grootouders niet waar de jongens voor staan, omdat de jongens hier 'uit respect' voor hen niet over praten.

Daarnaast blijkt dat wanneer ouders wel in de gaten hebben dat er met hun kinderen iets aan de hand is, het erg complex is om zonder hulp van buitenaf het gedrag van hun kinderen weer in goede banen te leiden. De ouders van André, bijvoorbeeld, de zeventienjarige jongen die geobsedeerd is door rechts-radicaal gedachtegoed, hebben heel wat geprobeerd, maar zij zijn in vele opzichten een uitzondering in vergelijking met andere ouders. Zij zijn, voor zover we hebben kunnen nagaan, ook de enigen die een hulpvraag hebben doen uitgaan naar derden (familie, hulpverlening, school). Uit de antwoorden van de overige respondenten blijkt dat de meeste ouders weinig interesse hebben getoond in de ideeën van hun kind of verzuimd hebben daarover in discussie te gaan. Er is in de gezinnen van deze jongeren sprake van weinig responsiviteit vanuit het gezin. Dit komt mede omdat een aantal jongeren aangeeft een sterk gesloten karakter te hebben. Ze zaten eigenlijk alleen op hun kamer beelden te bekijken, waar de ouders wellicht niks vanaf wisten. Slechts enkele ouders laten zich in met de idealen van hun jongvolwassen kind, door te discussiëren over hun overtuigingen. Maar bij de meeste radicale jongeren gebeurt dat niet zozeer om hen op andere gedachten te brengen, maar om grenzen te stellen omwille van morele en prudente overwegingen: 'Jij mag geloven wat je wil, zolang je niet anderen of jezelf schade toebrengt.'

5.3 De school

We spraken nog geen leraren of docenten, omdat we in de eerste plaats hoogte wilden krijgen van wat jongeren met extreme idealen zelf beweegt, relatief onafhankelijk van de reactie uit hun omgeving. De rol van de school in de radicalisering van jongeren kon in dit pilot-onderzoek dus slechts uit tweede hand worden onderzocht. We zijn dus aangewezen op uitspraken van ouders en jongeren over de wijze waarop de school volgens hen op de radicalisering heeft gereageerd. Eigenlijk zien we verschillende patronen steeds terugkeren: het ene patroon is dat jongeren uitspraken doen tijdens de les of in de pauze, of opmerkelijke symbolen dragen binnen de schoolmuren en daarvoor op het matje geroepen worden, gestraft worden, en in sommige gevallen geschorst worden. Andere jongeren zijn pragmatischer en passen zich meer aan de regels van de school aan. Hier is sprake van een tweede patroon: jongeren zoeken de grenzen op, maar zijn zich vooral ervan bewust dat er voor hun ideeën geen ruimte is op school. Ze doen zich dan ook vaak voor als een afgezwakte – minder extreme – aanhanger van waar ze werkelijk voor staan, of praten helemaal niet over hun idealen om problemen te vermijden. Een derde patroon dat wij constateren, is dat er vanuit de school niet of veel te laat gereageerd wordt op de dreigende radicalisering van de jongeren.

Het ziet ernaar uit dat de pedagogische handelingsverlegenheid ten aanzien van radicalisering waarvan sprake is in verschillende rapporten, hier wordt bevestigd. Bij verschillende jongeren zijn er signalen dat het de verkeerde kant uitgaat, maar in geen van de gevallen is dat aanleiding voor de school om contact op te nemen met de ouders van de jongeren. Een mooi voorbeeld van handelingsverlegenheid, onmacht of onwil vanuit de school ten aanzien van radicalisering blijkt wanneer Marco een spreekbeurt wil houden waarin hij de Holocaust ontkent. Een groot aantal leerlingen (inclusief de leerkracht!) reageert volgens Marco instemmend op zijn verhaal. Verder is het opmerkelijk dat pas na de arrestatie van Rachid blijkt dat

hij een keer op school in de pauze een handleiding heeft gekopieerd om zelf bommen te leren maken. In beide gevallen werd er door de school geen contact opgenomen met de ouders. Ook toen Scott en Rachid veel gingen spijbelen, omdat ze totaal in de ban raakten van de islam en geen interesse meer hadden in school, werd er vanuit de school niet gereageerd op hun afwezigheid. Beide jongens hadden wel eens een gesprek gehad met een leerplichtambtenaar, maar kunnen zich niet herinneren dat dit iets heeft veranderd aan de situatie.

Sommige van de jongeren kregen wel conflicten omdat ze zich, vanuit hun idealen, begonnen te keren tegen de school en wat ze daar meekregen. Zo beweerde Marco tijdens de geschiedenisles dat bepaalde feiten die hij daar te horen kreeg over Hitler ‘grote lariekoek’ waren, waarna hij de klas werd uitgestuurd. Jonge anarchist Joost keerde zich tegen leraren die in veel gevallen met hem de discussie niet aan wilden gaan, maar hem lieten weten dat wat zij vertelden ‘waar’ was en dat Joost zich daar maar bij neer moest leggen. Maarten die vanuit zijn liefde voor dieren op de landbouwschool de richting dierenhouderij volgde en geconfronteerd werd met dierenleed, keerde zijn school de rug toe. Scott vertelt dat hij, toen hij zijn idealen begon te uiten op school, steeds meer een outsider werd, omdat men vanuit de school blijkbaar niet goed wist hoe men hiermee om moest gaan.

5.4 Internet: beelden, informatie en gemeenschapsvorming

De jongeren die in dit onderzoek aan het woord kwamen, zijn allemaal buitengewoon kritisch over de berichtgeving die ons dagelijks bereikt via kranten en televisie. Zij zijn over het algemeen van mening dat deze gekleurd is door de ideologische standpunten van journalisten die het nieuws brengen. Ook wordt er getwijfeld aan de betrouwbaarheid van bepaalde boeken of andere geschriften omdat zij vanuit een bepaalde ideologie zouden zijn geschreven.

In het verzamelen van informatie over een gedachtegoed speelt internet dan ook een grote rol bij deze groep. Men vindt er gemak-

kelijk links naar teksten en beeldmateriaal die volledig binnen hun ideologie passen. Met name zogenoemde videodocumentaires die de ronde doen, zijn erg bepalend in de opinievorming. Dergelijke 'alternatieve bronnen' lijken meer het vertrouwen te genieten van de jongeren dan wat hen door de media wordt voorgeschoteld.

Het belang van kennis wordt onderkend door de jongeren, maar de werkelijke kennisontwikkeling is meestal erg beperkt. Er wordt buiten internet om weinig zelf gezocht naar objectieve informatie. Dit gebeurt zeker niet wanneer het vermoeden bestaat dat deze alternatieve bronnen afkomstig zijn van ideologische tegenstanders (en dat is voor hen dus per definitie de meerderheid van de informatie). Wellicht is dit de voornaamste reden waarom de 'verdieping' niet verder gaat dan informatie die in het eigen kamp verspreid wordt. Slechts sporadisch wordt er (behalve de Koran en *Mein Kampf*) een boek genoemd als inspiratiebron. De rechts-radicalen jongeren die wij spreken, zeggen vaak in de toekomst wel eens bepaalde historische boeken over de oorlog te willen gaan lezen om te zien 'wie hun vijanden zijn' die 'leugens verspreiden over de oorlog'.

Niet alleen wordt er op internet gezocht naar informatie; daar gaan jongeren ook de discussie aan met anderen over hun standpunten. Naarmate zij echter extremere standpunten beginnen in te nemen op internetfora wordt de communicatie bemoeilijkt omdat het dan vaak voorkomt dat ze door de webmasters van het forum worden verwijderd. Dit gegeven overtuigt hen nog meer van het idee dat vrije meningsuiting niet voor iedereen is weggelegd, wat tot gevolg heeft dat zij hun toevlucht zoeken tot sites waar ze deze extreme standpunten wel mogen uiten. Nagenoeg alle jongeren die wij spraken, waren meermaals verwijderd van jongerensites omdat ze er te extreme uitspraken hadden gedaan of omdat zij bijvoorbeeld nazisymbolen of bepaalde stukken van radicale moslimgeleerden op de site hadden gezet. In alle gevallen had dat ertoe geleid dat ze zich gingen aansluiten bij fora waar zij hun extreme mening konden verkondigen en

waar zij steeds meer jongeren ontmoetten die er vergelijkbare standpunten op na hielden. Online wordt meestal alleen nog maar gecommuniceerd met gelijkgezinden. Het internet fungeert dan als ‘veilige haven’ waar de jongeren ongestoord van gedachten kunnen wisselen en discussies kunnen voeren zonder dat ‘politiek correcte’ invloeden of andersdenkenden de sfeer verpesten. Dit gebeurt op fora met een heel eigen dynamiek. Opvallend in ons onderzoek is dat er in de fora die wij bezochten duidelijk sprake is van het tegen elkaar opbieden met steeds verdergaande uitspraken, en dat deze virtuele uitlatingen veel feller zijn dan in de persoonlijke interviews offline. Zo beklagt Steve, die tijdens het interview wel zegt een fervent tegenstander te zijn van rassenvermenging, maar niks tegen joden te hebben, zich op een van de sites waarop hij actief is over het feit dat Nederlanders op de Joodse Omroep moeten aanzien hoe ‘die ratten’ zo kosjer mogelijk koken. Marco, die zich tijdens het interview meermaals uitsprekt tegen het gebruik van geweld, zegt op een forum dat het ‘misschien wel tijd wordt dat iedere nationaal-socialist aan het moorden slaat’. Het opsporen, afvoeren en neerknallen van joden noemt hij ‘een droombaan’. En zo vonden we tientallen voorbeelden van krasse uitspraken die door jongeren werden gedaan, die zij in ieder geval tijdens het interview ten aanzien van ons niet hadden geventileerd.

6

SLOTBEVINDINGEN EN DISCUSSIE

Radicalisering van jongeren is een fenomeen waar nationaal en internationaal zeer veel onderzoek naar wordt gedaan. Dat gebeurt over het algemeen vanuit een juridisch, criminologisch of sociaal-psychologisch perspectief. Het verbindende element tussen deze perspectieven – hoe verschillend ook – is dat radicaliserende jongeren op voorhand als een negatief of aversief verschijnsel worden gedefinieerd. Radicalisering is iets dat met alle middelen voorkomen en bestreden moet worden. Die gedachte is begrijpelijk, zeker gezien de enorme maatschappelijke en humanitaire impact die terroristische aanslagen in het afgelopen decennium hebben gehad. Soms is het echter van belang om verschijnselen die een sterke aversie en veel maatschappelijke angst oproepen met een open blik te bekijken, juist om tot een beter begrip en tot betere oplossingen te komen. Men zou zich bijvoorbeeld af kunnen vragen of het koesteren van radicale ideeën door jongeren wel altijd en per definitie negatief is. En of de publieke angst voor, en verwerping van radicale ideeën bij jongeren niet juist het effect heeft dat jongeren zich in het nauw gedreven voelen en zich van de weeromstuit steeds sterker oriënteren op extreme leeftijdgenoten. In dit pilot-onderzoek hebben we niet gekozen voor het dominante veiligheidsperspectief, maar hebben we gepoogd inhoud te geven aan een pedagogische benadering van het fenomeen. Op voorhand moeten we natuurlijk zeggen dat het hier om een beperkte pilot study gaat, waarvan de resultaten niet

generaliseerbaar zijn. Het aantal interviews was beperkt, we hebben niet van elke jongere de ouders kunnen spreken, en met de scholen en eventueel betrokken hulpverleners hebben we in dit stadium nog helemaal niet kunnen spreken. De uitspraken die over de rol van de school en andere relevante actoren gedaan worden, zijn afkomstig van jongeren en ouders, en konden door ons nog niet op hun waarheidsgehalte worden getoetst.

Wanneer radicalisering a priori als een negatief fenomeen wordt beschouwd, dan is maar één genre van oplossingen mogelijk: namelijk dat van vroegtijdige opsporing en repressie. Eigenlijk is een goed en open gesprek met een jongere al niet meer mogelijk wanneer datgene wat hij of zij vindt, al bij voorbaat wordt gediskwalificeerd. Dat is waarschijnlijk ook de belangrijkste reden dat veel radicaliseringsonderzoekers melden dat het zo moeilijk is om respondenten te vinden die open over hun drijfveren willen praten.

Uit de interviews met onze respondenten en in een aantal gevallen hun familieleden trekken we een paar voorlopige conclusies. In de pilot werden jongeren met verschillende typen extreme idealen geïnterviewd: neonazi's, moslimfundamentalisten, krakers en activisten op het gebied van dierenrechten. Ondanks het feit dat de inhoud van de idealen van de jongeren zeer sterk verschilt, komt uit de interviews een beeld naar voren van een ontwikkelingsproces dat veel overeenkomsten kent. Bij enkele jongeren zijn er al vroeg tekenen van extreme denkbeelden. Bij anderen vindt de radicalisering van al bestaande idealen plaats op latere leeftijd. Uit de interviews is naar voren gekomen dat de ontwikkeling van sterke idealen bij jongeren een aantal vergelijkbare kenmerken vertoont. Als het gaat om hun 'hang' naar idealen, de betekenis ervan in hun leven en de reactie van ouders en school op hun idealisme zijn er nauwelijks verschillen per ideologie aan te wijzen.

Zoals we al aangaven, bestaat er weinig onderzoek naar de rol van de ouders bij het radicaliseringsproces. De ouders in ons eigen onderzoek weten over het algemeen moeilijk om te gaan met de gedragsveranderingen van hun kind. Dit hoeft op zichzelf geen verbazing te wekken. De puberteit is sowieso al een periode waarin soms moeilijk valt in te schatten wat jongeren beweegt. De risico's die samenhangen met deze fase zijn bekend, bijvoorbeeld met betrekking tot middelengebruik en seksualiteit. Maar geen van de ouders lijkt zich bewust van de ontvankelijkheid voor radicalisering die onmiskenbaar groter is in de puberteit. Gemmeke (1995) spreekt over deze (ideologische) ontwikkelingsperiode als de 'impressionable years', het zijn de jaren dat de 'wereld' meer indruk maakt op de jongere dan voorheen. Jongeren in de puberteit denken vaak in antagonismen (een meisje is mooi of lelijk). Dit antagonisme hebben ze nodig om de eigen identiteit vorm te kunnen geven: 'Ik hou van x en dan kan ik niet van y houden; ik ben x omdat ik niet y ben.' Maar wanneer deze antagonismen politiek worden, krijgen ouders het vaak moeilijk om er goed mee om te gaan. Dan gaat het niet meer om smaak, maar om een oordeel. Een bepaalde gebeurtenis, confrontatie, video of tekst maakt zoveel indruk op de jonge adolescent dat deze een passie ontwikkelt voor een ideaal. Dit ideaal is vaak van een dusdanig andere orde dan de bekende puberteitsproblemen, dat al het andere gedrag eraan ondergeschikt wordt gemaakt.

Waar men zou verwachten dat de meeste radicale jongeren worstelen met de autoriteit van hun ouders (zie bijvoorbeeld Adorno, 1950) is het niet zo dat de meeste jongeren uit een duidelijk autoritaire gezinsituatie afkomstig zijn. Opvallend is juist dat bijna alle ouders van de jongeren die we spraken, eerder onderhandelend tot permissief dan autoritair zijn in de begeleiding van het idealisme van hun kind. Dit werd ook al eerder aangestipt door onderzoek in reactie op de theorie van de autoritaire persoonlijkheid (Hagendoorn & Janssen, 1983, p. 67; Meloen, 1997, p. 122). Het lijkt erop dat ons pilot-onderzoek deze kritiek bevestigt. De reacties van de meeste ouders die

wij spraken, kunnen namelijk niet echt autoritair worden genoemd. Gezien de aard van de ideeën van de adolescenten zou men verwachten dat deze een sterke reactie van de ouders uitlokken. Dat dit in de meeste gevallen niet het geval is kan twee oorzaken hebben. Het is natuurlijk mogelijk dat de jongeren niks loslaten over waar ze echt mee bezig zijn. Een aantal ouders heeft niets in de gaten, ontkent of neemt het verschijnsel niet erg serieus ('het zal wel weer over gaan'). Waarschijnlijker is echter dat de ouders wel degelijk op de hoogte zijn, maar geen idee hadden hoe ze hiermee om kunnen gaan. Slechts enkele ouders ondernemen gerichte actie, zoeken hulp. Ze rapporteren dat ze de jeugdhulpverlening om hulp hebben gevraagd, maar dat ze die niet hebben gekregen omdat de hulpverleners met dergelijke problemen geen raad wisten.

De meeste ouders, echter, reageren vanuit een hoofdzakelijk relativistische ouderschapsstijl. Hun rol is vaak beperkt tot een positie als: 'Jij denkt zo, ik denk zo. Laten we elkaar respecteren in wat we denken, dan is het goed.' Dit lijkt ons – weliswaar in het licht van deze nog beperkte data – een verkeerd signaal, want het gaat juist om morele kwesties die om discussie en constante aandacht vragen. Het gebrek daaraan zou wel eens belangrijke consequenties kunnen hebben voor de invloed die men dan later nog als ouder kan uitoefenen. Dat idealen op drift geraken, zo blijkt uit onze interviews, heeft in een aantal gevallen aantoonbaar meer te maken met de (non)reactie of verkeerde reactie van de omgeving dan met de jongere zelf. Immers, het verlangen naar een duidelijk doel in het leven, naar identiteit en ideologie, is heel gewoon in de adolescentie. Het gaat erom hoe aan die vraag te voldoen en hoe die zo nodig bij te sturen. Omdat dit niet van peers te verwachten valt (zij zullen zelden de ontwikkeling richting radicalisering van een klasgenoot proberen te nuanceren), lijkt daarin een belangrijke rol weggelegd voor de ouders. Maar ook de school kan een rol vervullen.

De rol van de school is in eerder onderzoek iets uitgebreider gedocumenteerd dan de rol van de ouders. De pedagoog Orlenius (2008)

beschrijft de fascinerende casus van Sven, een Zweedse jongen die van school gestuurd wordt om zijn extreem-rechtse denkbeelden. Deze casus werd voorgelegd aan leerkrachten in opleiding en er werd gevraagd of de school er goed aan had gedaan Sven te schorsen. Opmerkelijk is dat de meerderheid van de ondervraagden antwoordde dat de school er inderdaad goed aan heeft gedaan deze jongen te schorsen, aangezien hij een risico vormde voor het democratisch leefklimaat op school. Slechts een kleine minderheid van de respondenten wees op het tegenovergestelde, namelijk dat de schorsing van Sven nog wel een groter risico voor de democratie zou hebben kunnen vormen. Orlenius gebruikt dit onderzoek om de paradoxale betekenis van tolerantie op school toe te lichten en besluit hierover als volgt: 'In a democratic society and in citizenship education it is important to allow even those ideas that most people find wrong and controversial (...) it seems that the question of tolerance has come to a crossroads. From my point of view, there is a risk that schools find it easier to punish than to listen. Every teacher has to consider the proper measures in a situation like that of Sven.'

Scholen vangen vaak wel signalen op, in een aantal gevallen zelfs zeer expliciet. Maar de meeste geïnterviewde ouders zeggen dat de school geen contact met hen gezocht heeft. De indruk is dat extreme uitingen van jongeren op school handelingsverlegenheid oproepen, alsmede vrees voor de reputatie van de school (vgl. Centrum voor School en Veiligheid, 2008). De school is volgens onze geïnterviewden vaak nogal laks ten aanzien van jongeren met radicale idealen. Laksheid betekent niet in de eerste plaats dat er gebrek aan signalering is, maar vooral dat jongeren met hun denkbeelden nauwelijks ergens terecht kunnen. Vaak worden adolescenten met fanatieke opvattingen in een hoek geplaatst omdat ze de rest van de klas zouden besmetten met hun fanatisme. De paradox is dat de fanaticus niets liever heeft dan in een hoek te worden gedrukt. Het is aan de school, zo denken wij, om hier niet zonder enige discussie op aan te sturen. Want dan legitimeert men juist de extremistische activiteiten van een leerling. Een kat in het nauw maakt immers de gekste

sprongen. Het risico dat jongeren die zich in een hoek gedrukt voelen zich sterker afkeren van de school, hun toevlucht nemen tot het internet en daar onder elkaar verder radicaliseren, is dan zeer reëel.

De rol van internet bij het proces van radicalisering kan niet voldoende worden benadrukt. Het is niet alleen een bron van informatie, maar ook de plek waar jongeren elkaar (vaak voor het eerst) ontmoeten en er een virtuele gemeenschap vormen (De Koster & Houtman, 2006). Waar men vroeger nog offline op zoek moest naar gelijkgezinden, weet men elkaar nu in enkele seconden online te vinden. Als voornaamste medium van beelden, teksten en fora heeft het daarnaast sinds zijn ontstaan een beslissende invloed op het idealisme van jonge mensen. Het internet speelt een dusdanig centrale rol dat een pedagogisch perspectief op radicalisering aandacht zal moeten hebben voor de wijze waarop jongeren omgaan met informatie van het internet en communicatie op het internet en welke rol de ouders en de school hierin zouden kunnen spelen. Dat internet een belangrijke rol speelt in het leven van de jongeren die wij voor dit onderzoek spraken, is duidelijk gebleken. Nagenoeg alle jongeren, een uitzondering daar gelaten, zijn vaak urenlang actief op het net waar ze op zoek gaan naar informatie, maar ook naar gelijkgezinden. In de meeste gevallen heeft internet, voor zover we dat hebben kunnen reconstrueren, zelfs een doorslaggevende rol gespeeld bij hun radicalisering. Terwijl de opvoeders (in de brede zin van het woord) zich geen raad weten, ontkennen of bagatelliseren, sluiten jongeren zich af en gaan op internet op zoek naar gelijkgestemden. Op deze manier zoeken ze actief naar bevestiging van hun eigen gelijk en/of gevoelens. Elke 'anders'-denkende wordt als vijand terzijde geschoven. Terwijl pedagogische tegenkracht ontbreekt of faalt, ontvouwt zich een ontwikkelingsproces waarin idealen zich exponentieel vermenigvuldigen en kunnen escaleren.

Voor dit onderzoek hebben we jongeren die als radicaal te boek staan, benaderd als adolescenten met extreme idealen. De ontwikkeling van

die idealen vindt plaats in een sociaal-pedagogische context: in of juist uit het zicht van ouders, docenten en andere opvoeders. Vanuit pedagogisch perspectief moet het koesteren van zeer uitgesproken idealen in deze leeftijdperiode niet op voorhand als een afwijking of gevaarlijke stoornis worden gezien. De voorwaarde is dan wel dat er betrokken opvoeders in de buurt zijn die daadwerkelijk geïnteresseerd zijn in de beweegreden van de jongeren, maar die hen tegelijkertijd het noodzakelijke tegenwicht kunnen bieden, bijvoorbeeld door hen andere perspectieven te laten zien en door hen grenzen te stellen als dat nodig is. Men zou dat ‘pedagogische checks and balances’ kunnen noemen. Mogelijkheden voor preventie en interventie liggen vanuit dit pedagogische perspectief vooral in gerichte informatie en ondersteuning voor ouders, hulpverleners en docenten. Het theoretische uitgangspunt, namelijk dat de vorming van idealen in principe een normaal en noodzakelijk onderdeel is van de identiteitsontwikkeling in de adolescentie, brengt met zich mee dat ook het spreken en discussiëren over idealen tot de normale opvoedingstaken thuis en op school behoort. Maatschappelijke angst voor of afkeuring van extremisme lijkt dit in de weg te staan en zou het op drift raken van idealen juist wel eens kunnen bevorderen. Het herstellen van vertrouwen wordt wellicht niet zozeer bereikt door groots opgezette preventie- of signaleringsprogramma’s, maar eerder door goede opvoeding en aangepast onderwijs. Hoe die er precies uit kunnen zien, dient onderwerp van vervolgonderzoek te zijn.

De voorlopige conclusie die we op basis van deze pilot study kunnen trekken, is dan ook de volgende. Om zowel in het gezin als op school en op internet adequaat te kunnen reageren op radicalisering, is het belangrijk om het fenomeen in de eerste plaats pedagogisch te benaderen. Radicaliserende jongeren kunnen worden beschouwd tegen de achtergrond van het gegeven dat de vorming van idealen een noodzakelijk onderdeel uitmaakt van de sociale identiteitsontwikkeling en kritisch burgerschap. Vanuit dat perspectief gezien is de vorming van idealen een belangrijke ‘ontwikkelingstaak’ in de adolescentie te

noemen. Met die kwalificatie is tegelijkertijd aangegeven dat hier ook een ‘opvoedingstaak’ voor volwassenen mee gemoeid is. Het is enerzijds de taak van de opvoeders om de ontwikkeling van een eigen identiteit (en dus van eigen idealen) van jongeren te bevorderen en anderzijds om ervoor te zorgen dat de identiteit zich in een maatschappelijk constructieve richting ontwikkelt (De Winter, 2007).

Het streven van de overheid (BZK, 2007) om radicalisering op lokaal, gemeentelijk niveau aan te pakken kan alleen maar resultaat opleveren als de handelingsverlegenheid van professionals en ouders kan worden doorbroken. Door radicalisering te begrijpen als het op drift raken van idealen bij jongeren is duidelijk geworden dat het dominante veiligheidsperspectief op radicalisering van jongeren tekortschiet om opvoeders en onderwijzers te hulp te schieten. De jongeren zijn in hun primaire leefwereld meestal tevergeefs op zoek naar gehoor voor de kritiek die ze hebben op de huidige samenleving en voor de ideeën die ze hebben over verandering. Dat gehoor vinden ze wél bij een kleine groep gelijkgezinden, maar de processen die zich binnen die groepen afspelen, onttrekken zich meestal aan de ‘monitoring’ van opvoeders.

Het door ons voorgestelde pedagogisch perspectief behoort in feite vooraf te gaan aan interventies vanuit een veiligheidsperspectief. In een democratische samenleving behoren adolescenten met sterke idealen namelijk in de allereerste plaats te worden bejegend als politiek geïnteresseerde actoren (bijvoorbeeld Sunier, 2006). Pas als elke communicatie daarover faalt, dient het veiligheidsperspectief in stelling te komen.

Discussie: de winst van een pedagogisch perspectief op radicalisering
 Aan het slot van dit rapport gekomen lijkt het ons zinvol om nog eens stil te staan bij de invalshoek die we voor deze pilot study hebben gekozen, namelijk de *reframing* van de term ‘geradicaliseerde jongeren’ naar ‘jongeren met extreme idealen’. Wat heeft deze perspectiefwisseling nu opgeleverd?

In de allereerste plaats is het hierdoor mogelijk gebleken om in gesprek te komen met jongeren die er soms zeer extreme idealen op nahouden, en in een aantal gevallen ook met hun familieleden. Opvallend was dat bijna alle geïnterviewden aangaven dat ze de gesprekken prettig en/of interessant vonden. Een aantal van de jongeren die aanvankelijk uitermate wantrouwend stonden tegen elke vorm van onderzoek, bleef spontaan contact zoeken met de interviewers en vroeg in sommige gevallen zelfs om vervolggesprekken. Ons lijkt dit een belangrijke constatering: als volwassenen niet op voorhand de problematiserende en excluderende terminologie van het publieke discours overnemen, ontstaan er mogelijkheden tot communicatie en dialoog.

In de tweede plaats heeft de vertaling van de term ‘geradicaliseerde jongeren’ naar ‘jongeren met extreme idealen’ het mogelijk gemaakt om vanuit een pedagogisch perspectief naar dit verschijnsel te kijken. Immers: de term ‘geradicaliseerd’ geeft een ongewenste toestand of een eindstadium aan, en wijst in de richting van een statisch probleem dat onder controle gebracht moet worden. De term ‘idealén’ daarentegen wijst op een opvoedingsdimensie die in principe constructief en noodzakelijk is voor de ontwikkeling, maar die tegelijkertijd tot ontsporing kan leiden als opvoeders er onvoldoende in slagen bij te sturen. Daarmee wordt het speelveld verbreed naar de pedagogische omgeving: ouders, familie, de school, wellicht de jeugdzorg, et cetera. Dat levert mogelijk nieuwe kansen en aanknopingspunten om via het ondersteunen van opvoeders ontsporingen te voorkomen.

In de derde plaats maakt deze pedagogische herformulering het mogelijk om tal van nieuwe vragen voor wetenschappelijk onderzoek te stellen. De dominante vraag die aan onderzoekers wordt gesteld, is onder welke omstandigheden radicalisering bij jongeren kan optreden. Recent werd bijvoorbeeld door Van den Bos en collega’s gevonden dat waargenomen onrechtvaardigheid, onzekerheid in de moderne samenleving en vermeende bedreiging door andere groepen in dat proces een belangrijke rol spelen (Van den Bos, Loseman & Doosje, 2009). Dat zijn factoren die bijvoorbeeld ook in de theorievorming

over straatgeweld en criminaliteit veelvuldig ter sprake komen. Wat maakt het nu dat zulke condities bij bepaalde jongeren juist leiden tot de ontwikkeling van extreme idealen? Hoe verloopt dat proces precies, zijn daarin cruciale momenten en/of gebeurtenissen aan te wijzen, en welke reacties roept dat bij opvoeders en omstanders op? Wat zijn hun handelingsmogelijkheden? Wat is precies de rol van het internet en andere moderne media? En meer in het algemeen: wat is eigenlijk de rol van idealen in opvoeding en onderwijs? Krijgt het onderwerp voldoende expliciete aandacht, bijvoorbeeld in het kader van de bevordering van ‘actief burgerschap en sociale cohesie’ dat sinds 2005 tot de kerndoelen van het onderwijs wordt gerekend? Wat ons betreft zal vervolgonderzoek ook een gedetailleerde conceptuualisatie van burgerschapsvorming moeten bevatten, niet vanuit angst voor radicalisering, maar vanuit het besef dat sterke overtuigingen van jongeren in een democratie vaak onaangepast, maar wel degelijk politiek relevant en soms zelfs legitiem zijn (Walzer, 2002, 2005; Sunier, 2006). De centrale pijlers van dit pedagogisch perspectief moeten dan vervolgens in een werkbare programmatheorie worden gegoten. Immers, door meer systematisch het veiligheidsperspectief aan te vullen met het hiervoor getoetste pedagogische perspectief zullen we steeds beter in staat zijn te onderzoeken hoe de passie die jongeren hebben voor idealen kan worden aangewend om hen te begeleiden in de ontwikkeling tot kritisch-politieke burgers, van het soort waar een democratie er juist niet genoeg van kan hebben.

GERAADPLEEGDE LITERATUUR

- Adorno, T.W. (1950). *The Authoritarian personality*. New York: Harper.
- AIVD (2007). *Jaarverslag 2006*. Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst.
- Ben-Porath, S. (2006). *Citizenship Under Fire: Democratic education in times of conflict*. Princeton: Princeton University Press.
- Björge, T. (2002). Reducing recruitment and promoting disengagement from racist groups. *Journal für Konflikt- und Gewaltforschung*, 4, 5-31.
- Blenkers, H. (2008). *Radicaliserende leerlingen: kenmerken, mechanismen... en toen?* Online geraadpleegd op 11-08-2008 via <http://www.alloctonen weblog.nl>.
- Boehnke, K., Hadjar, A. & Baier, D. (2007). Parent-child value similarity: The role of Zeitgeist. *Journal of Marriage and Family*, 69(3), 778-792.
- Boehnke, K., Hagan, J. & Hefler, G. (1998). On the development of xenophobia in Germany: the adolescent years. *Journal of Social Issues*, 54(3), 585-602.
- Bohleber, W. (1995). The presence of the past – Xenophobia and right-wing extremism in the Federal Republic of Germany: Psychoanalytic reflections. *American Imago*, 52(3), 329-344.
- Borum, R. (2003). Understanding the terrorist mindset. *FBI Law Enforcement Bulletin*, 72, 7-10.
- Bos, K. van den, Loseman, A. & Doosje, B. (2009). *Waarom jongeren radicaliseren en sympathie krijgen voor terrorisme: Onrechtvaardigheid, onzekerheid en bedreigde groepen*. WODC, Ministerie van Justitie.
- Buijs, F., Demant, F. & Hamdy, A. (2006). *Strijders van eigen bodem. Radicale en democratische moslims in Nederland*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

- Centrum voor School en Veiligheid. (2008). *Pedagogiek als wapen tegen radicalisering*. Amsterdam: CSV. Online geraadpleegd op 11-08-2008 via <http://www.schoolenveiligheid.nl>.
- Cockburn, T. (2007). 'Performing' racism: engaging young supporters of the far right in England. *British Journal of Sociology of Education*, 28(5), 547-560.
- Cozzens, J.B. (2006). *Identifying entry points of action in counter radicalization: Countering Salafi-Jihadi ideology through developing initiatives – strategic openings*. DISS. Working paper no. 2006/6.
- Dalgaard-Nielsen, A. (2008). *Studying violent radicalization in Europe II. The potential contribution of socio-psychological approaches*. DIIS. Working paper no. 2008/3DIIS.
- Davies, L. (2008). *Educating against Extremism*. Oakhill: Trentham Books.
- Elworthy, S. & Rifkind, G. (2006). *Making Terrorism History*. London: Rider.
- Ferrell, J. & Hamm, M.S. (Eds.). (1998). *Ethnography At The Edge: Crime, Deviance and Field Research*. Boston: Northeastern University Press.
- Fitzgerald, J.L. (2004). *Household Context, Social Capital and Anti-Immigrant Extremism among Young Germans*. Paper presented at the annual meeting of the Midwest Political Science Association, Palmer House Hilton, Chicago, Illinois. Retrieved on 01-05-2009 from <http://www.allacademic.com/meta/p84149>.
- Gemmeke, M. (1995). Onderzoek naar politieke socialisatie: de stand van zaken. *Acta Politica*, 30(1), 75-102.
- Gielen, A.-J. (2008). *Radicalisering en identiteit. Radicale rechtse en moslimjongeren vergeleken*. Amsterdam: Aksant.
- Hagan, J., Rippl, S., Boehnke, K. & Merkens, H. (2002). The interest in evil: Hierarchic self-interest and right-wing extremism among East and West German youth. *Social Science Research*, 28(2), 162-183.
- Hagendoorn, L. & Janssen, J. (1983). *Rechtsomkeer. Rechtsextreme opvattingen bij leerlingen van middelbare scholen*. Baarn: Ambo.
- Horgan, J. (2008). From profiles to pathways and roots to routes; Perspectives from psychology on radicalization into terrorism. *ANNALS, AAPSS*, 618, 80-94.

- Kaulingfreks, F. (2009). 'Rebel without a cause' anno 2009. *Tijdschrift voor Humanistiek*, 37, 44-53.
- Klandermans, B. & Mayer, N. (2006). Right-wing extremism as a social movement. In B. Klandermans & N. Mayer (Eds.), *Extreme Right Activists in Europe through the Magnifying Glass* (pp. 3-15). London: Routledge.
- Kohlberg, L. (1958). *The Development of Modes of Thinking and Choices in Years 10 to 16*. Ph.D. Dissertation, University of Chicago.
- Koster, W. de & Houtman, D. (2006). Toevluchtsoord voor een bedreigde soort. Over virtuele gemeenschapsvorming door rechts-extremisten. *Sociologie*, 2(3), 232-248.
- Kuhn, H.P. (2004). Adolescent voting for right-wing extremist parties and readiness to use violence in political action: parent and peer contexts. *Journal of Adolescence*, 27(5), 561-581.
- Liese, J. (2004). The subtleties of prejudice: how schools unwittingly facilitate Islamophobia and how to remedy this. In B. van Driel (Ed.), *Confronting Islamophobia in Practice* (pp. 63-76). Stoke-on-Trent: Trentham.
- Linden, A. & Klandermans, B. (2006). The Netherlands: stigmatized outsiders. In B. Klandermans & N. Mayer (Eds.), *Extreme Right Activists in Europe through the Magnifying Glass* (pp. 172-203). London: Routledge.
- Lousberg, M., Hemert, D. van & Langelaan, S. (2009). *Ingrijpen bij radicalisering. De mogelijkheden van de eerstelijnswerker*. TNO Defensie en Veiligheid.
- Lub, V. (2009). *Stimulering van maatschappelijke binding van jongeren. Een verkenning naar sociale interventies op het terrein van radicalisering en culturele spanningen*. Utrecht: Movisie.
- Mansfield, P. (2003). *A History of the Middle East*. London: Penguin.
- Meloen, J.D. (1997). *Omdat we Marokkanen zijn zeker?* Leiden: LISWO.
- Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties. (2007). *Polarisatie en radicalisering: Actieplan 2007-2011*. Den Haag.
- Moghaddam, F.M. (2005). The staircase to terrorism: a psychological explanation. *American Psychologist* 60, 161-169.
- Mouffe, C. (2008). *Over het politieke* [On the political]. Vert.: L. O. de Vries. Kampen: Klement.

- Muller, E.R., Rosenthal, U. & Wijk, R. de. (2008). *Terrorisme: studies over terrorisme en terrorismebestrijding in Nederland*. Deventer: Kluwer.
- Olson, J. (2005). *The Freshness of Fanaticism: The Abolitionists and the Democratic Uses of Zealotry*. Paper presented at the annual meeting of the American Political Science Association, Marriott Wardman Park, Omni Shoreham, Washington Hilton, Washington, DC. Retrieved on 01-05-2009 from http://www.allacademic.com/meta/p39882_index.html.
- Orlenius, K. (2008). Tolerance of intolerance: values and virtues at stake in education. *Journal of Moral Education*, 37(4), 467-484.
- Palmer, D. (1995). The revolutionary terrorism of Peru's Shining Path. In M. Crenshaw (Ed.), *Terrorism in Context* (pp. 284-304). University Park, PA: Pennsylvania State University Press.
- Pape, R. (2005). *Dying to Win: The strategic logic of suicide terrorism*. New York: Random House.
- Perry, W. (1999). *Forms of Ethical and Intellectual Development in the College Years*. San Fransisco, CA: Wiley & Sons.
- Ramakrishna, K. (2006). The making of the Jemaah Islamiyah Terrorist. In J. Forest (Ed.), *Teaching Terror* (pp. 223-260). Maryland: Rowland and Littlefield.
- Roy, O. (2004). *Globalised Islam: The search for a new Ummah*. London: Hurst.
- Sageman, M. (2004). *Understanding Terror Networks*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press.
- Schinkel, W., Ellian, A., Tonkens, E., Duyvendak, J.W., Kinneging, A. et al. (2009). *Polarisatie. Bedreigend en verrijkend*. Essays onder redactie van Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling. Amsterdam: SWP.
- Sieckelinck, S. (2009). *Het beste van de jeugd. Een wijsgerig-pedagogisch perspectief op jongeren en hun ideal(ism)en*. Kampen: Klement Pelckmans.
- Sieckelinck, S. & Ruyter, D.J. de. (2009). Mad about ideals: Educating children to become reasonably passionate. *Educational Theory*, 59(2), 181-196.
- Siedler, T. (2006). *Family and Politics: Does parental unemployment cause right-wing extremism?* IZA Discussion Paper. Institute for the Study of Labor, Berlin.
- Silber, M. & Bhatt, A. (2007). *Radicalisation in the West: The homegrown threat*. New York: New York Police Department.

- Silver, E. (2007). Israel's nightmare: Home grown neo-Nazis in the Holy Land. *The Independent Extra*, 09-10-2007, 2-5.
- Slootman, M. & Tillie, J. (2006). *Processen van radicalisering. Waarom sommige Amsterdamse moslims radicaal worden*. Amsterdam: IMES.
- Stahelski, A. (2004). *Terrorists are made, not born: Creating terrorists using social psychological conditioning*. University of California.
- Stephan, W.G. & Stephan, C.W. (2000). An integrated threat theory of prejudice. In S. Oskamp (Ed.), *Reducing Prejudice and Discrimination* (pp. 23-46). Philadelphia: Lawrence Erlbaum.
- Strike, K. (2003). Pluralism, personal identity, and freedom of conscience. In K. McDonough & W. Feinberg (Eds.), *Citizenship and Education in Liberal-Democratic Societies* (pp. 75-95). Oxford: Oxford University Press.
- Sunier, T. (2006). Radicalisme als politieke stijl. In S. Harchaoui (red.), *Hedendaags radicalisme. Verklaringen en aanpak* (pp. 61-80). Apeldoorn/Antwerpen: Het Spinhuis.
- Taarby, M. (2005). *Recruitment of islamist terrorists in Europe. Trends and perspectives*. Research funded by the Danish Ministry of Justice.
- Travis, A. (2008). MI5-report challenges views on terrorism in Britain. Sophisticated analysis says there is no single pathway to violent extremism. *The Guardian*, 20-08-2008.
- Vos, P. de. (2006). Het politieke denken van Chantal Mouffe. *De Witte Raaf*, maart-april 2006. Online geraadpleegd op 01-06-2009 via http://www.yabasta.be/article.php3?id_article=357&debut_articles=30.
- Walzer, M. (2002). Passion and politics. *Philosophy and Social Criticism*, 28(6), 617-633.
- Walzer, M. (2005). *Politics and Passion: Toward a more egalitarian liberalism*. New York: Yale University Press.
- Winter, M. de. (2007). Opvoeding, onderwijs en jeugdbeleid in het algemeen belang; de noodzaak van een democratisch-pedagogisch offensief. In P. van Lieshout, M. van der Meij & J. De Pree (red.), *Bouwstenen voor een betrokken jeugdbeleid* (pp. 225-270). Den Haag/Amsterdam: WRR/Amsterdam University Press.
- Yates, A., Whelan, C. & Howie, L. (2006). *Process of radicalization and terrorist operation*. Australian homeland Security Research Centre. Working paper.

- Zannoni, M. & Naaijken, B. (2007). *Aanpak polarisatie en radicalisering. Op weg naar een succesvolle start*. Utrecht: CCV Centrum voor Criminaliteitspreventie en Veiligheid.
- Zannoni, M., Varst, L.P. van der, Bervoets, E.J.A., Wensveen, M., Bolhuis, V.J. van & Torre, E.J. van der. (2008). *De rol van eerstelijns werkers bij het tegengaan van polarisatie en radicalisering. Van 'ogen en oren' naar 'het hart' van de aanpak*. Den Haag: COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement.

Radicalisering van jongeren wordt heden ten dage vooral als een veiligheidsrisico beschouwd. Het onderzoek dat ernaar wordt gedaan, heeft vooral betrekking op het opsporen en indammen van die risico's, en is daarmee vooral juridisch, criminologisch en sociaal-psychologisch van aard. Dat is in het licht van alle politieke ontwikkelingen die zich sinds 2001 hebben voorgedaan, heel begrijpelijk. Daarmee is echter niet gezegd dat het ook verstandig is. Onderzoek en theorievorming vanuit een pedagogisch perspectief kunnen een belangrijke bijdrage leveren aan een beter begrip van radicaliseringsprocessen, en daardoor ontstaan wellicht ook nieuwe aangrijpingspunten voor preventie.

Het onderzoeksrapport *Idealen op drift* biedt aan de hand van vijf typerende casussen inzicht in de rol en problemen van opvoeders, hulpverleners en onderwijsgevendenden die te maken hebben met jongeren met extreme idealen. Het geeft inzicht in de pedagogische condities voor de ontwikkeling van extreme idealen en biedt aanknopingspunten voor de ontwikkeling van preventieve maatregelen.

Marion van San is hoogleraar jeugd en educatie aan de Universiteit Utrecht. **Stijn Sieckelincx** promoveerde aan de Vrije Universiteit van Amsterdam over de rol en waarde van idealen bij jongeren en is momenteel eindredacteur van *Pedagogiek in Praktijk Magazine* en redacteur bij *Felix & Sofie*. **Micha de Winter** is hoogleraar maatschappelijke opvoedingsvraagstukken aan de Universiteit Utrecht.

FORUM is een onafhankelijk kennisinstituut op het terrein van multiculturele vraagstukken vanuit het perspectief van de democratische rechtsstaat, sociale cohesie en gedeeld burgerschap. FORUM vergaart kennis op het brede terrein van integratie, stelt deze beschikbaar en zet de kennis om in praktisch toepasbare methoden en producten.

ISBN 978-90-5931-560-0

9 789059 315600 >

Universiteit Utrecht

BOOM | **LEMMA**
UITGEVERS